

ŽILINSKÁ UNIVERZITA V ŽILINE
Fakulta humanitných
vied

Katedra mediamatiky
a kultúrneho dedičstva

KRITICKÉ MYSLENIE

Mária Bátorová

KRITICKÉ MYSLENIE

Vysokoškolská učebnica

(c) Mária Bátorová

Vydala: Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva
Fakulta humanitných vied
Žilinská univerzita v Žiline
Univerzitná 8215/1
010 26 Žilina

ISBN 978-80-89832-27-9

Neprešlo jazykovou úpravou.

(c) prof. PhDr. Mária Bátorová, DrSC., 2022

(c) KMKD, FHV UNIZA, 2022

Odborní recenzenti:

doc. PhDr. Ján Gallik, PhD, riaditeľ Ústavu stredoeurópskych jazykov a kultúr Fakulty stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre, 2022.

doc. PhDr. Renáta Bojničanová, PhD. Ústav filologických štúdií Ped. F UK Bratislava a Katedra romanistiky FFUK Bratislava, 2022

OBSAH

ÚVOD	4
PREDNÁŠKY	8
1. ČO JE KRITICKÉ MYSLENIE?	8
1.1 Myslenie; Kritika; Pravda (zamyslenie sa nad pojmami)	8
1.2 Miera vecí	9
1.3 Kritika (predmet Kritické myslenie)	9
1.4 Moderna	9
1.5 Kritické myslenie a identita	13
1.6 Kritické myslenie a pravda	14
SEMINÁRE A CVIČENIA	16
1. RÁMCOVÉ TÉMY	16
2. INŠTRUKCIE	16
3. NÁVRH PODKLADOV PRE SEMINÁRE	17
PRÍLOHY	125
PRÍLOHA Č. 1 UMELECKÁ/LITERÁRNA MODERNA	125
PRÍLOHA Č. 2 POROVNANIA DVOCH PREDMETOV SKÚMANIA V LITERÁRNEJ VEDE	127
POZNÁMKY	138

ÚVOD

Predmet Kritické myslenie je pre študujúcu mládež všeobecne dôležitý (variácie jeho obsahu by sa mali pestovať od škôlky na všetkých stupňoch škôl), ale pre intelekt vysokoškolsky vzdelaných mladých ľudí je zvlášť potrebný. Najmä v humanitných a spoločenských vedách, zameraných na myslenie. Humanitné vedy na jeho vývin, spoločenské na súčasné myslenie. Samozrejme tieto dve disciplíny sa prelínajú, pretože nemožno vnímať súčasnosť bez aspektov, ktoré formovali vývin v minulosti. Taktiež nemožno uvažovať o akomkoľvek predmete analýzy v ktorejkoľvek z týchto vied bez súvislosti a interdisciplinarity. Áno, dá sa povedať, že tento predmet je komplexný, mnohostranný, náročný na osobu kritika a vyžaduje si najmä vzdelanie, etický prístup, t. j. čestný výskum a postupy, ktoré nevyklúčujú kvôli politike a „neupravujú“ cenzúrne – kvôli svojim výhodám argumentáciu, výber faktov atď. Vyžaduje si tiež toleranciu, a teda trpezlivosť, odvahu k transparentnosti, dialógu a zmysel pre konsenzus.

Ako dlhoročná vyučujúca na rôznych úrovniach a stupňoch od gymnázií (od r. 1975 po skončení vysokej školy) až po vysoké školy na Slovensku aj v zahraničí, dovoľm si, vyjadriť sa k otázke, načo sú učebnice k predmetom. Na rozdiel od učebníc, ktoré mali byť na počiatku školstva dostupnou vedomostnou bázou k rozličným predmetom a podľa stupňa vývinu detí a študentov mali spĺňať požiadavku J. A. Komenského, aby sa vedomosti navrstvovali na seba postupne od jednoduchého k zložitému, aby sa zachovávala postupnosť v chronológii atď., je to dnes iné. Už v 70. rokoch 20. storočia došlo k inováciám v metodike všetkých predmetov pre gymnáziá. Iniciatíva pochádzala z KPÚ v Bratislave. Experimentálna trieda, ktorú som viedla na Gymnáziu v Nitre na Párovskej ulici, bola pod dohľadom invenčnej metodičky slovenskej literatúry PhDr. Natálie Ihnátkovej, CSc, ktorá často sledovala výuku osobne, zapisovala si otázky a reakcie študentov aj učiteľov a podľa toho upravovala nové interaktívne učebnice. Chápala som jej úsilie, pretože pochádzam z učiteľskej rodiny a od malička som počúvala obidvoch rodičov, ktorí učili v paralelných triedach, ako sa večne rozprávajú o možnostiach výkladu učiva z histórie a slovenskej literatúry. Na gymnáziu som pôsobila 10 rokov do r. 1985. Potom som nastúpila do Literárnovedného ústavu SAV v Bratislave. Po roku 1989 učebnice v týchto dvoch odboroch (literatúre a histórii) nepostačovali a museli sme ich my, nasledovníci, dopĺňať novými poznatkami. Spolu s kolegami zo SAV Jozefom Hviščom, Vladimírom Petříkom, Viliamom Marčokom sme chodili po Slovensku prednášať učiteľom o spisovateľoch, ktorí boli za socializmu zakázaní a neskôr sme to zhrnuli do knihy Biele miesta v slovenskej literatúre (Bratislava: SPN 1991), ktorá sa stala učebnicou aj na vysokých školách, pretože výskum a materiály o nových doplnkových témach dovtedy chýbali. Rovnako sa zaradila medzi tieto vysokoškolské učebnice moja dizertácia Roky úzkosti a vzopätia, prvý výskum tabuizovanej témy o myslení intelektuálov v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. (Bratislava: Causa editio 1992). Ako doktorandka (vtedy aspirantka) v SAV som túto nanútenú (prišla som do SAV s nádejou, že budem môcť skúmať slovenskú modernu, slovenského Baudelaira, t. j. Janka Kráľa) tému preskúmala a obhájila ako objektívne preskúmaný materiál na základe publicistiky toho obdobia (časopisy: Elán, Slovenské pohľady, Tvorba a Kultúra). Neboli to vôbec ľahké časy, presne ako neboli ľahké roky predtým a ani potom. Tesne pred nežnou revolúciou (1987) sa konala v Umenovednom ústave SAV konferencia Umenie vo vojne, vojna v umení a v referáte o poviedke D. Tatarku Pach som ho spomenula po dvadsiatich rokoch vnútornej emigrácie na verejnosti po prvýkrát. Počas revolúcie som napísala novelu

Zvony v kameni, ktorá je prvou politickou reflexiou rozvrstvenia slovenskej intelektuálnej spoločnosti z politického aspektu. Táto dostala kanadskú cenu Hronský '92. V 90. rokoch som tiež externe začala pôsobiť na UK (Pedagogickej fakulte v Bratislave), od r. 2011 som tam, v Ústave filologických štúdií garantovala odbor a iniciovala založenie výskumného komparatistického centra Kabinet Dionýza Ďurišina (2012), s medzinárodnou spoluprácou. Keďže som sa v ďalších desaťročiach ocitla na zahraničných pobytoch (dlhodobých -- od niekoľkých mesiacov po tri roky, ale aj kratších až po kongresy a konferencie trvajúce tri dni-až týždeň, no najmä na Univerzite v Kolíne n/Rýnom (1995 – 1998), kde som prednášala ako hosťujúca docentka, som rozšírila svoje vedomosti a obzor o teórie, ktoré tu za socializmu nemohli byť v teoretických prácach recipované a používané. Treba zdôrazniť, že ich nemožno prenášať do postkomunistických teórií mechanicky. Všetky poznatky, premietnuté z výskumu do publikovaných vedeckých štúdií som poskytovala následne svojim študentom.

Tak prebiehal od 90. rokov výskum diela v socialistickom školstve zakázaného J. C. Hronského. Najskôr boli na konferenciách predstavené a v zborníkoch doma, ale aj v zahraničí publikované analýzy jednotlivých románov, neskôr vyšla monografia (prvá po monografii A. Matušku z r. 1970) J. C. Hronský a moderna (Bratislava: Veda 2000, nemecké vydanie Peter Lang 2004), potom prišla na rad prvá vedecká monografia o proskribovanom autorovi Paradoxy Pavla Straussa (Bratislava: Petrus 2006) a k storočnici autora vyšiel výskum o najväčšej postave literárneho života v čase konsolidácie, t. j. po roku 1970 Dominik Tatarka Slovenský Don Quijote (Bratislava: VEDA 2012, anglická verzia: Peter Lang 2015). Treba podotknúť, že edícia Peter Lang, ktorú som v SAV iniciovala, má distribúciu do celého sveta, a tým sa naši autori aj posunuli, nielen komparatistickými štúdiami a výskumom, ale aj automaticky do zahraničných knižníc.

Okrem toho ďalej vznikalo množstvo čiastkových štúdií prednesených na pozvania na zahraničných konferenciách (Masarykova univerzita Brno, Kráľovská akadémia Štokholm, Humboldtova univerzita a Freie Universität Berlín, , Univerzita vo Viedni a tam aj Rakúska akadémia vied, Univerzita v Lubľane atď.).

Paralelne s tým vznikala autorská beletristická produkcia vo všetkých žánroch a aj členstvo v Syndikáte novinárov, čiže publicistická tvorba, ktorá tiež reaguje a je konfrontáciou s aktuálnym dianím. No kritický aspekt je viditeľný najmä v esejach, úvodníkoch, fejtónoch, z ktorých 600 stranový výber vyšiel v roku 2014 pod názvom Medzi ideálom a ničotou (Bratislava: Vyd. SSS), ktorého texty (recenzie, fejtóny, úvodníky, kritiky, polemiky) tvoria súčasť aj tejto učebnice. Posledné vydané dielo je teoretická kniha Kontexty a komparatistika v literárnej vede (Model interpretácie alternatívneho umenia) (Bratislava: Veda 2022), v ktorej je zásadná vedecká polemika so súčasnými postmodernými tendenciami v literárnej vede, ktoré v interpretáciách len vybratých autorov a ich diel demolujú znova literárnu produkciu nie vedecky a objektívne, ale na svoj obraz.

Cesta, ktorú sme tu opísali, je tvorivá v mnohých oblastiach a nebola by taká, keby sme nepociťovali extrémny rozličného typu: buď deficit istých osobností spôsobený práve ich kritickým postojom k režimu, teda z politických dôvodov, alebo isté od „pravdy“ odchýlené a nenápadne odvrátené, všeobecné výskumné závery. Na základe seriózneho výskumu sme len neprepásli možnosť na to poukázať. Samozrejme, táto odvaha vyplýva zo suverenity dôkazov, zo sebedomia tézy, že sme v demokracii a máme možnosť ju uplatniť a žiadať, aby sa rešpektovala.

Toto sebedovedomie dôstojnosti človeka, ktorý má nárok hovoriť čo vyskúmal, upozorňovať na falzifikáty a ak treba, prinášať aj podstatné zmeny do vývinu spoločnosti, a tým sa podieľať na posune vedy, vzdelávania a iných oblastí, sa usiluje dať študentom predmetu Kritické myslenie aj táto učebnica. Je napísaná pre Katedru mediamatiky a kultúrneho dedičstva Fakulty humanitných vied Univerzity v Žiline. Je potrebné si uvedomiť, že je to interdisciplinárny odbor, ktorý prepája technické a humanitné vedy, a teda prepája nové rýchlo sa vyvíjajúce technológie rozličných médií a duchovného a materiálneho bohatstva slovenskej kultúry a krajiny. V spojení týchto všetkých disciplín má toto štúdium obrovský potenciál. Nestačí teda byť technicky zdatný absolvent/ka, ale aj humanitne vzdelaný/á, aby spĺňali požiadavky na absolvovanie tohto štúdia.

V zmysle racionality, ale aj kreativity, treba preto zachovať na Fakulte *humanitných vied* proporčnosť medzi technikou a filozofiou, literatúrou, muzeológiou, históriou, sociológiou, a inými humanitnými vedami.

Niekoľko slov k všeobecnej metodológii v odboroch a poznámok k metódam výskumu za účasti kritického myslenia:

Predmet, ktorý skúmame je v centre našej pozornosti. Sekundárne, aj keď veľmi dôležité, sú subjektívne pohľadky, prečo ho skúmame a aj to, koľko sa doteraz o ňom vie.

Ak máme chuť porieť sa na problémy našej disciplíny znova s novými dôkazmi (nájdu sa nové listiny - archívy, zapoja sa do výskumu nové technické prostriedky atď.), môžeme, ale sme aj povinní v našom odbore **dekonštruovať** to, čo je o predmete výskumu známe a konštruovať nové poznatky, čiže „**redizajnovat**“.

Nezabúdajme, že predmet výskumu nikdy nestojí osamotene. Ak ho nanovo, s pomocou nových poznatkov alebo technológií popíšeme -- použijeme deskriptívnu metódu, dostávame výsledok, ktorý ak je nový, vstupuje do vzťahu s inými a len **v porovnaní** s nimi (v blízkom okolí alebo aj cez hranice mesta a štátu) vystúpia do popredia ešte iné jeho vlastnosti. Pritom platí inštrukcia, podľa ktorej treba zachovať vlastný vývinový aspekt, čiže nenadradovať a nepodradovať jeden skúmaný predmet inému. Každý z nich sa totiž vyvíjal v iných podmienkach. Ruší sa takto hegemonna teória o centre a periférii, o vplyvoch a vývinových posunoch. Výsledky treba adekvátne zhodnotiť a zaradiť. Určiť prínos tej ktorej získanej analýzy.

Čo táto učebnica chce dosiahnuť? Má aspiráciu priviesť študentov k tomu, aby sami v diskusiách nadobudli vedomie potreby reflexie a sebareflexie, vedomie miery, potreby transparentných riešení, odvahy, vecí vedieť formulovať a sa s nimi vyrovnávať v dialógoch, a tak prispieť k rastu seba samého, svojej disciplíny, výskumu v danej odbornej oblasti, ale aj v bežnom živote.

Učebnica je členená na dve časti:

Prednáškovú, ktorá je čiastočne dialogická a k určitým aspektom sú v prílohách rozšírené informácie. Táto má inšpirovať a v dialógoch vytvoriť povedomie o potrebe kritickej reflexie v disciplínach, ale aj vo vzťahoch v bežnom živote na základe pre disciplínu a aj pre život užitočných a život podporujúcich tendencií a procesov.

Druhú časť učebnice tvoria krátke kritické texty k rôznym spoločensko- historickým otázkam, na ktoré študenti píšú pravidelne krátke (jednostranové A4) reflexie s dvomi otázkami pre všetkých študentov cvičenia na konci reflexie. Vedúci seminára, cvičenia vyberie niekoľko

najzaujímavejších a nechá prečítať na seminári. Potom nasleduje diskusia. Hodnotí sa pri tom nie mechanicky, ale vyhodnocuje sa aktívna účasť na prednáškach, v diskusiách na seminároch, odovzdávanie a seriózne spracovanie reflexií, ktoré sú dokladmi práce študentov a ich rastu.

Výsledok tohto procesu by mal byť slobodne a v rámci slušnosti sa vyjadrujúci a argumentujúci študent – odborník – občan.

PREDNÁŠKY

1. Čo je kritické myslenie?

Metodologické Inštrukcie:

a/Ako vždy, aj tu si treba uvedomiť zmysel názvu predmetu, čiže začíname *hermeneutickou metódou* (Gadammer) hľadať význam pojmov názvu, aby sme si ich uvedomili a „privlastnili“. Jazyk sa dnes totiž stal takým všeobecným, akoby nepodstatným a samozrejmým, že si ho zdanlivo nemusíme uvedomovať a to smeruje k povrchnosti a nedorozumeniam.

b/Vidíme, že aj prednáška sa realizuje na *Sokratovskom princípe dialógu*, pretože tak najlepšie zainteresujeme počúvajúcich – otázkami. Ak nikto na niektorú otázku neodpovedá, učiteľ sa zle pýta, musí otázku položiť ináč.

c/Predmet kritické myslenie má *antropologický charakter* – eminentne sa týka človeka, myslenia, ktoré je rôzne rozvinuté u jednotlivcov, no spája ho vedomie o istých spoločných veciach v istom spoločnom priestore. Priestor bol v minulosti obmedzený (negramotnosťou a svetom bez techniky). Až v moderne sa rozvinul, ako na to poukážeme nižšie. Je preto nevyhnutné, nechať slobodný priechod individuálnym názorom a vo vzájomných diskusiách študentov ich aj spontánne nechať korigovať. Tento metodologický postup -- diskusiu -- majú spoločný prednášky aj semináre.

1.1 Myslenie; Kritika; Pravda (zamyslenie sa nad pojmami)

Kto je prvý v živote, kto učí dieťa rozmýšľať, teda pozeráť sa na svet? Kto a čo mu ukáže? Je to rodič? Nieкто blízky- starí rodičia, krstní, alebo pestúni...? Kto odhalí pred dieťaťom prvý a čo? Krásu a **hodnoty** sveta? Alebo všetky **nebezpečenstvá**, z čoho sa vyvinie strach? Alebo pozerá s deťmi, čo jeho samého zaujíma- napr. **horory** alebo drsné vojnové filmy... Alebo **len idylu**? Ani jedno ani druhé nie je optimálne pre dieťa.

Inštrukcia: študenti sa zúčastnia debaty (treba zainteresovať- priateľským „vyvolávaním“, oslovením aj tých, ktorí sa neodvážia hovoriť).

Druhá šanca a vývin

Existujú aj druhé šance? Áno, tomu sa hovorí **vývin**. Sú to ľudia, ktorých stretáme počas celého života, a na naše pevné, alebo labilné podložie nadväzujeme. Keď sme otvorení uvažovaniu, môžeme od nich čerpať, naberať. Tu sa často stáva, že volíme opak toho, čo sme dostali a čo nesieme ako pevné v sebe, lebo sa nám páči napríklad zvodná voľnosť myšlienok, meditácie východu namiesto domáceho rítu (zdá sa nám otrepaný...), chceme vyzeráť zaujímavo... Alebo nieкто vie nachádzať riešenia, ktoré sa nám páčia. No nezabudnime sa tomu novému venovať potom dlhšie, cestujme za tým, študujme to, lebo povrchnosť sa v týchto prípadoch nevypláca.

1.2 Miera vecí

Nastupuje tu niečo, čo je pre život, ale povedzme aj pre umenie najdôležitejšie: **miera vecí**, ktorá spočíva nielen v striedmosti, ale aj v **múdrosti**.

Čo je to miera vecí?

Je to schopnosť vytvoriť konsenzus, harmóniu, pre život dôležité prostredie, priestor v danom čase. Či je miera zachovaná, ukazuje v praxi všeobecne *fungovanie vecí pre život*.

Opakom miery vecí je tu aj **provokácia**, ich extrémne zobrazenie, ktoré niekedy viac pomáha riešiť problémy života aj umenia, pretože upozorňuje na problémy výraznejšie.

Ide tu o **dva typy myslenia** a tvorby: spontánni alebo štandardne nevzdelaní samoukovia a umelci, ktorí trafili tepnu svojich čias (od Roussauovej Spoločenskej zmluvy, ktorá podnietila Veľkú francúzsku revolúciu až po Basqiatu a iných) a vzdelanci, ktorí kritizovali, provokovali a ničili sa, pretože žiadali akú takú normalitu, rovnoprávnosť, spravodlivosť, demokraciu v nádeji, že je také niečo možné (od Sokrata, ktorého odsúdili na smrť, cez Voltaireove pamflety, až po Tatarku, T. Straussa a jeho knihy *Toto posraté 20.storočie*, *O myslení a nemyslení...* a mnohých iných stredoeurópskych a slovenských autorov, disidentov, ktorí utrpeli kvôli kritike sociálnu smrť).

Múdrost' je na jednej strane **racionálny postup myslenia a vyhodnotenia** okolností a faktov, a na druhej strane **súvisí s citom- iracionálnom, intuíciou...** Ani jedno ani druhé sa nesmie preceňovať, lebo nastáva nerovnováha a tá vedie k nespokojnosti.

Vzdelanie samo osebe ešte nie je múdrosť. Vzdelanie len napomáha múdrosti. Múdrost' je aj schopnosť vzdelanie použiť na dobré účely.

Myslieť kriticky teda neznamená všade vidieť chyby a okamžite ich vysloviť. Myslieť kriticky, znamená **uvažovať nad vecami, ktoré vnímame**, s ktorými sa treba vyrovnávať a povedzme k nim zaujať aj stanovisko, nie nemenné, ale **otvorené iným názorom**.

Kritické myslenie nemá mať za následok frflanie vždy, všade a za každú cenu. Kritické myslenie má hľadať argumenty, ktorými kritiku podopiera a navrhovať riešenia na nápravu. Nemá ostať len pri upozorňovaní a kritike, pretože to dokáže každý a spôsobuje tak len nepokoj. Výsledok kritiky ide potom do stratena.

1.3 Kritika (predmet Kritické myslenie)

Predmet kritické myslenie má **antropologický charakter** – eminentne sa týka človeka, myslenia, ktoré je rôzne rozvinuté u jednotlivcov, no spája ho vedomie o istých spoločných veciach v istom spoločnom priestore. Priestor bol v minulosti obmedzený (negramotnosťou a svetom bez techniky).

1.4 Moderna

Ako, kedy a kde vznikol antropologický charakter myslenia?

Zastavme sa trochu dlhšie pri **obrate**, ktorý spôsobila v myslení filozofia a technika a ktorý je pre tému Kritické myslenie podstatný.

Moderna všeobecne a ako strešný pojem

(Na príklade výskumu v literárnej vede pozri prílohu č. 1)

Pojem moderna vznikol v iných disciplínach, ako je literárna veda, preto je potrebné nazerať na tento pojem a napĺňať ho cez filozofiu, sociológiu, historiografiu a i., ktoré smerujú od vlastného literárnovedného výskumu k oblasti charakteristiky **kultúry všeobecne**.

Moderna je strešný pojem s množstvom definícií vzhľadom na spoločenský proces, ktorého počiatok kladú teoretici do rôznych období. Jeden z počiatkov moderny sa kladie do revolučného obdobia, ktoré spôsobil objav Mikuláša Kopernika v astronómii, že Zem nie je centrom vesmíru. Vo filozofickom diskurze Reného Descarta a Blaisa Pascala a ich prívržencov sa rodia dve polemické línie moderny: Descartovo opodstatnenie bytia človeka v ratio – pozri jeho výrok: „*Myslím, teda som*.“ Existenciu človeka viaže na fyzické bytie, „oslobodil“ človeka/jednotlivca od transcendentného sveta – od Boha. Pascalov výrok „*Srdce má dôvody, ktoré rozum nepozná*“¹, upriamuje pozornosť na rovnako individualizovanú sféru, kde pojem 'srdce' zastupuje sféru prežívania a citu. Katolícky mysliteľ Blaise Pascal – napriek tomu, že sa nezriekol fundamentalizmu katolíckeho náboženstva – sa stal predchodcom neskoršieho kresťanského (Søren Kierkegaard a Gabriel Marcel) aj ateistického (Martin Heidegger a Jean-Paul Sartre) moderného existencializmu. Na začiatku novoveku sa usiloval o obrátenie „libertínov“, elitných francúzskych intelektuálov a racionalistov, späť na katolícku vieru.

Historik ľudského myslenia Woolley situuje počiatok modernej doby („modern era“) tiež do obdobia po renesancii, teda do obdobia osvietenstva, keď idey technologického vývinu, nové poznatky rozumu a vied podlamovali autoritu náboženstva.²

V moderne dochádza k obratu vo vedomí človeka pod vplyvom astronómie, technizácie, Darwinovej teórie evolúcie, Einsteinovej teórie relativity atď., pod vplyvom nebývalého zhustenia komunikačných sietí, ako bolo zrýchlenie námornej a suchozemskej prepravy, vynájdenie telegrafu, telefónu, rádia, fotografie a filmu... Tento proces má svoju históriu spojenú so „stratou autonómie“, ktorou sa zaoberajú teoretici najmodernejšej zo sociálnych vied – teórie komunikácie. Traumatizujúcu existenciálnu skúsenosť znamenali vo vedomí človeka aj dve svetové vojny.

Iní teoretici (napr. W. Welsch) spracúvajú tieto premeny ťažiskovo vo viedenskej moderne³ na prelome 19. a 20. storočia, teda okolo roku 1900. Súviselo to s rozvojom priemyslu vo Viedni a príľahlých oblastiach oproti architektúre tzv. ringov, novou architektúrou A. Loosa a i., prenosom kultúrneho života z Hofburgu a Schönbrunnu na ulice hlavného mesta atď.

Obdobný proces možno sledovať v celej Európe.

Upozorňujem tu na kritický prístup k rôznym aspektom odborov Literárna veda/Literatúra/Kultúra: k používaniu pojmu moderna v slovenskom odbornom prostredí, na chybné zaradovanie našich spisovateľov. Prinášam „redizajn“, cez ktorý som po desaťročia výskumov a porovnávaní diel slovenskej a svetovej literatúry pomaly včleňovala slovenskú literárnu modernu do svetovej tvorby.

Objavitelia technických vymožeností: sa obávali, aby neboli zneužití (ako napr. dynamit v 1. svetovej vojne). Chceli, aby ich objavy slúžili človeku - ľudstvu. Tu sme pri aspekte, ktorý je

v kritike veľmi dôležitý: **etický prístup k životu**. Preto je v sprievodnej literatúre k predmetu Kritické myslenie toľko publikácií z oblasti etiky.

Kritické myslenie ako myslenie v súvislostiach je:

a/ sebareflexia - to si málokto uvedomuje. My z nejakého bodu, ktorý nám je vlastný, zo stanoviska, ktoré sme si výchovou a vzdelaním nadobudli, pristupujeme ku skutočnosti.

b/ Je to aj reflexia objektu, skutočnosti okolo nás, cez knihy, archívy, korešpondenciu, memoáre, denníky atď. je to reflexia aj minulosti, alebo budúcnosti. Ako teraz reflektujeme, tak sa budúcnosť utvára, ak ide o vážne problémy.

Vo vede je to výskum jedného objektu s výsledkom „redizajnu“.

Po novej výskumnej deskripcii hľadáme iný objekt, s ktorým by sme ten prvý porovnali, pretože tak vystúpia do popredia ešte iné znaky prvého aj druhého objektu. Vidíme spoločné a aj odlišné lepšie ako keď skúmame len jeden z nich. Čiže skúmame vždy, keď sa dá, v súvislostiach. To neznamená upustiť od špecifického výskumu. Jeho závery sú potrebné ako podklad pre porovnávanie.

Z literárnej vedy možno ponúknuť príklad na výskumné porovnanie dvoch spisovateľov Dominika Tatarku a Alberta Camusa. (pozri prílohu č. 2 na s. ...)

Kritické myslenie je teda dialóg so sebou a s inými.

Dialóg znamená výmenu názorov, myšlienok, úvah. Je to veľmi dôležitý akt vo vývine čohokoľvek medzi ľuďmi. Je to kľúčový akt, ktorý má fungovať od začiatku, aby nedošlo ku krízam. Krízy eliminuje transparentnosť.

Zvláštnym typom kritiky je literárna kritika, naviadaná tradične na sociológiu, čiže eminentne sa týkajúca aj duchovného dedičstva národa a kultúry. Pestovala sa od 19. storočia vo francúzsku a inde, aj v Slovenských pohľadoch, v poradí druhom literárnom časopise v Európe.

Francúzsky kritik a esejista Albert Thibaudet (1874 -- 1936) všeobecne označený za „najlepšieho kritika svojich čias“ sa stal „predstaviteľom kritickej nedogmatickosti a slobody“ (prekladateľ jeho Fyziológie kritiky Michal Bartko v roku 1963) priniesol na svet liberálnu kritiku dialógu. Hovorí o troch koreňoch kritiky, z ktorého si brala živiny: a/koreň korporatívny (profesori, viazaní na minulosť- históriu a novinári, viazaní prevažne na súčasnosť); b/ historického (záľuba v súpisoch); c/liberálneho- (koexistencia protihľých strán)

„Na odseknutie prvého koreňa stačí, aby sa profesor alebo novinár stali nástrojmi štátu; druhého koreňa stačí spoločenská aktivita, obrátená do budúcnosti, na súčasnosť, na prechodný dojem; na odseknutie tretieho koreňa stačí, aby sa dovŕšil súčasný úpadok politického liberalizmu a vyvodili sa z toho dôsledky.“ (A. T. vo Fyziológii kritiky, Bratislava: Slov. spisovateľ, 1964, s. 12)

c/Interpretácia skutočnosti: sebareflexia nemá viesť k tomu, že presadzujeme vlastný názor za každú cenu. Máme ho vedieť zdôvodniť, priniesť argumenty a byť otvorený pre obohatenie inými názormi. To je dôležité v osobných vzťahoch, v rodine- aj voči deťom, neudupávať dôstojnosť človeka a zároveň udržať hranicu vlastnej dôstojnosti, žiadať, aby nás počúvali a uvažovali nad tým, čo hovoríme. Zároveň treba vedieť ustúpiť a nechať sa obohatiť inými názormi, aspoň o nich uvažovať. Tu je dôležitá skúsenosť a postupy, ktoré sa nám osvedčili.

Napríklad vieme, že mať vo veciach poriadok, znamená môcť pokojne pracovať. Ak sme na to zvyknutí, ťažko nás niekto presvedčí, že máme náhle niekam neplánovane ísť... To je dôležité vo vývine dorastajúcej mládeže, mať vlastný program.

Interpretácia predmetu skúmania v študijnom a výskumnom procese, *sa eminentne dotýka kritického myslenia*. Ak chceme skúmať predmet, musíme najskôr o ňom nazhromaždiť materiál, čiže rešeršujeme, čo už o predmete bolo zistené a interpretované. Môžeme to použiť—citovať, alebo si urobiť znova vlastné analýzy, ak máme iný názor, alebo ak sa medzitým vyskytli iné technológie, otvorili sa archívy atď. ktoré môžu osvetliť inak predmet a jeho kontexty. Výsledok novej analýzy bude kritický voči predchádzajúcej z objektívnych príčin a v mene „vedeckej pravdy“ ktorá je momentná, čiže môže sa znova iným výskumom korigovať.

Interpretácia je proces vnímania a vysvetľovania objektu skúmania. V bežnom živote sa deje od nevedomosti (nekompletná i.) alebo zlomyseľnosti (vedomý posun- klebeta) až po kompetentnú interpretáciu. To znamená, že by sme nemali pripustiť a počúvať interpretácie, ktoré nie sú overené, nebrať ich vážne (rôzne podvrhy, škandalózne správy...) a radšej počkať, kým sa overia. Horšie je, ak sa správam a faktom v nich nedá veriť, povedzme v totalitných režimoch a celoplošne sú manipulované. Preto si treba vážiť otvorenosť a demokraciu, ktorá vyzerá ako chaos, no ponúka aspoň možnosť sebarealizácie. V demokracii je však tiež potrebná kontrola a zákony, ktoré zaručujú štandardy dôstojného života.

Ak prejdeme do prostredia študijných materiálov a vedného výskumu, k interpretácii skutočnosti vo vedách a odboroch, treba zdôrazniť, že študijný a vyučovací proces má byť interaktívny, čiže musí spočívať na dialógu učiteľa so študentami, títo musia mať možnosť sa na čokoľvek opýtať. Najmä v humanitných a spoločenských vedách je toto nevyhnutné. (V prírodných vedách sú zákonitosti experimentálne overené a viacmenej platné).

Najkomplikovanejšia je interpretácia minulosti a súčasnosti. Sú interpreti (U. Eco, P. Ricoeur, niektorí postmodernisti), ktorí tvrdia, že význam slov v textoch z minulosti sa nedá (dôveryhodne) zistiť a interpretovať. Sú však takí (Cambridgská škola- Q. Skinner alebo R. Koselleck), ktorí tvrdia, že interpret má spustiť „sondu“ do obdobia vzniku skúmaného objektu (archívy, korešpondencia, denníky...), rekognoskovať a skúmať významy slov literárneho textu alebo parametre skúmaného artefaktu (povedzme v kultúrnom dedičstve budovy, maľby, fresky...) a získať čo možno najobsiahlejší obraz o význame a prostredí, okolnostiach... V našej teórii hovoríme tomu **historický kontext**. „Problém teórie poznávania získa aktuálnosť len cez historické vedy.“ (Toto hovorí H. G. Gadamer v diele Wahrheit und Methode - Pravda a metóda, s. 224).

Tak, ako historický kontext, sú dôležité aj iné kontexty: sociologický, filozofický, psychologický, náboženský a iné...

Pri interpretácii všeobecne, ale aj pri každej výskumnej práci (začína to už pri seminárnych prácach, bakalárskych a diplomových, nehovoriac o PhD dizertáciách) ide teda o **poznanie ako výsledok výskumu v súvislostiach**.

Poznanie, vyplývajúce s korektnej interpretácie, ktoré má obohatiť súčasnosť nie mýtmi a legendami (tie sú možné v beletrii), ale reáliami, ktoré sú **čo najbližšie k pravde**.

1.5 Kritické myslenie a identita

Identita (lat.) - zhodnosť, totožnosť. Člení sa na a/ genetickú – gender a b/ nadobudnutú. Tým, že sa stotožňujeme s nejakou identitou, sa stávame jej súčasťou.

Pojem identita je rôznorodý: a/ obsahovo a b/ skúsenostne nadobudnutá.

Kde všade je identita prítomná? Doma (to je v prostredí rodičov, starých rodičov, širšej rodiny...) – na verejnosti, v škôlke, v škole, v športových kluboch, v kamarátskych vzťahoch.

a/genetická – gender, pod čím sa myslí rozlíšenie muž – žena. V poslednom období je táto spochybnená prípadmi odchýliek, takže hovoríme o jasnej a nejasnej genetickej identite.

b/ nadobudnutá, ktorá sa môže meniť, ale môže byť aj stála, ak sa niekomu vypláca, povedzme ako „stavebný kameň“ seba samého.

Identita všeobecne odpovedá na dôležitú otázku: Kto som? Aké sú v tej súvislosti moje úlohy – roly. Čiže človek môže mať viacero identít. Napríklad žena aj muž môžu mať rovnako silné funkcie: Matka/otec, dcéra/syn, sestra/brat, priateľka/priateľ, profesné/zamestnanecké určenie atď.

Na rozdiel od tejto osobnej identity, existujú aj kolektívne identity, ktoré ťažia z kontinuity a dokazujú ju na historických udalostiach. Proces dokazovania môže byť serióznym- vedeckým spočívajúcim na výskumom preukázateľných faktoch, ale môže, súc rétorikou propagandy, vytvárať aj mýty.

Identita v praxi býva aj prostriedkom nenápadného ovládania. V dobrom zmysle je to výchova, ktorá uľahčuje dieťaťu socializáciu, vstup do vzťahov, do života. Identita formuje názory, rôzne schémy postojov a správania alebo naopak oni formujú identitu. Ak dieťa nemá sformovanú základnú identitu s istými princípmi, manažujú jeho identitu iní, ako rodičia a môže sa stať, že kvôli zisku, vrátane kvôli konzumu kultúry (globálna kultúra, módne subkultúry, ktorých reprezentáciou je spotreba) si vytvára jedinec svoju vlastnú identitu. Ak však niekto až na hranu existencie trvá na svojej identite a príslušnosti k slovenskej národnosti (ako povedzme slovenskí spisovatelia J. C. Hronský, P. Strauss a D. Tatarka), stávajú sa týmto príslušníkmi moderny. Totiž pre postmodernu F. Lyotard v diele O postmodernismu definuje: „*Osobnosť skutočne postmoderná se vyznačuje absenciou identity.*“ (Praha: FÚ ČAV 1993, s. 35). Treba pri uvažovaní o ich identite brať do úvahy túto vedomú identitu, ku ktorej sa napriek neľahkým osudom hlásili. Práve títo skúmaní autori majú totiž v rodokmeňoch imigrantskú identitu, z Nemecka a Poľska. Taká je však národná identita celej Strednej Európy...

Vždy, ak vstupujeme do vzťahu s niekým, treba sa pýtať, *čo nám to prináša a podstatné nie sú peniaze a materiálny zisk.*

Žije sa extrémne rýchlo (naskočíme na nejaký „vlak“) a to nám znemožňuje pýtať sa stále znova: Kto som a čo chcem? Tieto otázky určujú naše „ja“, správanie a postoje, ak si ich uvedomujeme. Je to kruh, *zdanlivo* uzavretý, do ktorého sa však dá na ktoromkoľvek mieste a v ktoromkoľvek čase vstúpiť! Netreba váhať to urobiť.

1.6 Kritické myslenie a pravda

Čo je pravda?

V antickom období je pravda chápaná ako významový konštituent zodpovedajúci istej skutočnosti alebo ideálu;

Pravdu nemožno *mať, vlastniť*, ale možno na nej ako diani otvorenosti participovať. Podľa Aristotela je pravda zhoda nášho poznania s vecou, ktorú poznávame; zhoda myslenia s bytím. Pravda podľa Platóna je večná, nemenná a absolútna vlastnosť ideí.

Parmenides zastával umiernený teoretickokoherenčný názor na pravdu, podľa ktorého je pravda zhoda našich výrokov so skutočnosťou, pričom kritérium tejto zhody je v koherencii čiže v logickej neprotirečivosti samých výrokov.

Pravda podľa Tomáša Akvinského je zhoda veci a rozumu (*Veritas est adaequatio rei et intellectus*). Tomáš Akvinský podal klasickú formuláciu teoreticko-korešpondenčného názoru na pravdu. Podľa neho môže byť pravda iba jedna, pretože pochádza od Boha. Pravda podľa Augustína z Hippa je večná, nepremenná a absolútna vlastnosť ideálnych entít. Podľa Hegela je pravda celok. Podľa osvietencov (moderna) je **pravda dosiahnuteľná jednotlivcom**, jeho vlastnými silami prostredníctvom pozorovania, experimentu a správneho uvažovania.

Martin Heidegger tvrdí, že pravda je **otvorenosť bytia** (die Offenheit des Seins), jeho odkrytosť skrze jestvujúcna, predovšetkým **skrze tu-bytie človeka**.

Podľa inštrumentalistov je pravda moc našich myšlienok pôsobiť.

Pravda podľa Williamu Jamesa:... *myšlienky (ktoré samotné sú len časťami našej skúsenosti) sa stanú pravdivými potiaľ, pokiaľ nám pomáhajú dostať sa do uspokojivých vzťahov k iným časťam našej skúsenosti... Každá myšlienka..., ktorá spája veci uspokojivo, pracuje bezpečne, zjednodušuje, usporí prácu, je práve natolko a potiaľ pravdivá, pravdivá inštrumentálne. To je 'inštrumentálny' názor na pravdu..., názor, podľa ktorého pravda v našich myšlienkach znamená ich moc „pôsobiť“...*

Pravda v katolicizme je spojená s radosťou a jasom duchovnej krásy. **Pravda je krásna sama od seba**. Pravda slova je racionálne vyjadrenie poznania stvorenej i nestvorenej skutočnosti a človek obdarený rozumom ju potrebuje. Pravda môže nachádzať aj iné doplňujúce formy ľudského vyjadrenia, predovšetkým vtedy, keď ide o to, vyvolať, čo je v nej nevysloviteľné: **hlbiny ľudského srdca, povznesenie duše, tajomstvo Boha.**^[1]

Pravda podľa Nietzscheho je **užitočný omyl**. Podľa Kiplinga **pravda je prvá obeť vojny**.

Podľa Patočku je pravda **celoživotná skúmavá, sebakontrolujúca, sebazjednocujúca myšlienково-životná prax**.

Nicholas Rescher zastával [umiernený teoreticko-koherenčný názor na pravdu, podľa ktorého je pravda **zhoda našich výrokov so skutočnosťou, pričom kritérium tejto zhody je v koherencii** čiže v logickej neprotirečivosti samých výrokov.

Podľa korešpondenčnej teórie pravda je zodpovedanie výroku tomu, o čom výrok vypovedá. Napr. výrok *Priemer Slnka je 1 400 000 km* je pravdivý vtedy a len vtedy, keď to, čo sa vypovedá, súhlasí so skutočnosťou. Teoreticko-korešpondenčná koncepcia pravdy vychádza z

Aristotelovho chápania pravdy (Met. 1011 b 25), pričom jej klasickú formuláciu podáva Tomáš Akvinský: *Veritas est adaequatio rei et intellectus* (Pravda je zhoda veci a rozumu). Stiahnuté z internetu ako podklad pre diskusiu so študentami. (<https://sk.wikipedia.org/wiki/pravda>)

Mohli by sme pridať epistemológiu, teóriu pravdy atď. Vidíme, aká je otázka pravdy zložitá, pretože pravda nie je dogma a naozaj má antropologický charakter. Na základe našich skúseností sa idealista v nás rád prikloní aj k pravde ako duchovnej, svietivej krásy, svetlu, za ktorým je možné sa usilovať ísť. Tam sa dá hľadať aj útecha v sklamaniach z podvodov, lži a krivenia alebo zakrývania pravdy. Pravdu však podľa nás nemožno uchopiť, možno sa k nej len priblížiť čo najkorektnejšími výskumnými metódami a argumentami vyplývajúcimi zo všeobecných skúseností. Sme presvedčení, že priniesť aj takúto nedokonalú pravdu je lepšie, ako na jej hľadanie rezignovať.

Vo vedeckom výskume pravdu nehľadáme. Ak sme kritickí k predošlým výskumom a usilujeme sa o „redizajn“ niektorých problémov našej vedy, sme si vedomí toho, že niekto po nás ten redizajn bude robiť znova... Nič vyskúmané nie je večne platné, najmä v humanitných a spoločenských vedách, pretože ide o svet myšlienok v ľudskej hlave a ľudské je nedokonalé. Ide len o vedomie a etiku, s akými výskum v týchto vedách robíme. Či je to s dobrým úmyslom, aby interpretácie - vysvetlenia boli prínosom, alebo aby škodili. To je jediné vysvetlenie. Dalo by sa povedať, že vedecký výskum súvisí na jednej strane (tej intímnej) so svedomím a na druhej strane (tej vonkajšej) s prínosom pre pozitívny vývin tej ktorej disciplíny.

Vo všeobecnosti sa pravdivosť pravdy vyjaví a potvrdí v jej „fungovaní“ v praxi.

SEMINÁRE a CVIČENIA

1. Rámcové témy

- Zamyslenie sa nad pojmami „myslenie“ a „kritika“.
- Čo je „uvažovanie“, čo stojí za „úvahu“ a prečo uvažujeme?
- Osobná *identita*. Sebareflexia: Kto sme, načo sme tu a čo nás zasahuje, čo nás oslovuje?
Myslenie v súvislostiach.
- Reflexia objektu – myslenie v súvislostiach.
- Kritické myslenie ako dialóg so sebou a s inými: *transparentnosť*.
- Existuje *pravda*?
- Čo je „*hodnota*“? Axiologické vedy.
- Čo je *vzdelanie*?
- *Relativita* ako zdroj informácií, pohľadu na život, pravdy?
- *Otázka* ako nástroj *relativity*. Čo možno a čo nemožno relativizovať?
- *Otázka ako nástroj hľadania a priblíženia sa k pravde*.
- Schopnosť klásť otázky (vedieť sa pýtať) ako nástroj uvažovania.
- Koordináty myslenia súkromné- verejné
- Je umenie otázka alebo odpoveď? (Tomáš Štrauss: Tri otázky)
- Polemika

2. Inštrukcie

a/ Rámcové témy dopĺňajú v diskusii na seminároch prednášky, možno na ne zadať osobitné úlohy na vypracovanie.

b/ Pravidelným zadaním by mala byť esej, ktorú študenti krátko (v rozsahu A4) reflektujú a reflexia končí dvoma otázkami k téme pre všetkých účastníkov seminára. Študenti odovzdajú reflexie mailom, vedúci seminára ich prečíta, vyberie tri (vhodné na diskusiu (môžu byť aj kontroverzné) a tie na seminári ich autori prečítajú a ostatní diskutujú, pokúsia sa formulovať presne svoje názory a ich argumentovať. Taktiež od vedúceho seminára žiadajú, aby argumentoval.

Za písanie reflexií a diskusií na seminároch dostávajú študenti body, ako aj za účasť a aktivitu v diskusiách na prednáškach. Dostatočne zavčasu im prednášajúci zadá tému (širokú, aby si mohli vybrať pre nich vhodný aspekt) na záverečnú prácu (3xA4), ktorá sa bude hodnotiť bodmi záverečného hodnotenia.

3. Návrh podkladov pre semináre¹

Hodnoty v súčasnej civilizácii

(Humanita identity a identita humanity)

Slovo civilizácia znamená „stupeň rozvoja spoločnosti, najmä jej materiálnej kultúry v daných ekonomicko-spoločenských podmienkach”. (Slovník cudzích slov, 1979). Dôraz na materiálnu kultúru, na schopnosť človeka industrializovať a technizovať život, aby bol príjemnejší, jednoduchší, menej namáhavý, naznačuje redukcii vedomia o celistvosti civilizačných procesov. Mirabeau (1715 –1719), ktorému sa pripisuje prvá definícia „civilizácie”, mal pod týmto pojmom na mysli „zjemnenie mravov, zdvorilosť, slušnosť, rozšírenie vedomostí a poznatkov, a to tak, aby vynikla každá kultivácia človeka a uplatnila sa v každodenných maličkostiach spoločenského života”. Mal na mysli všeobecnú kultúrnosť a humánnosť spoločenských procesov. Slovo civilizácia má teda ambivalentný obsah a charakter.

V dejinách, práve v tých fázach vývinu, ktoré sa vyznačovali vyšším stupňom technickej civilizácie, sa zároveň s jasotom nad materiálными vymoženost'ami, ktoré ľudský rozum vymyslel a realizoval, volalo po duši, po človeku, ktorý sa v „civilizácii” strácal. Markantný je rozpor duchovného a materiálneho, kultúry a „civilizácie” od nástupu priemyselno-technickej revolúcie; datuje sa od vzniku industriálnej spoločnosti zameranej prevažne na materiálno a spotrebu. Akoby sa tu stále znova prejavoval večný spor materiálneho a duchovného, duše a stroja, „pravdy srdca a rozumu” (Pascal – Descartes). Hierarchia hodnôt sa teda v priebehu tisícročí menila. Lepšie povedané, existovali dve prevažujúce hierarchie hodnôt: oficiálna a neoficiálna. Obe koexistovali v nepretržitej spleti rozličných väzieb, až v istom momente akoby sa vymenili. Trvanie nových spoločenských systémov záviselo nepriamoúmerne od intenzity absolutizácie neoficiálnej hierarchie hodnôt. Trvali deň, mesiac alebo štyridsať rokov. Za posledných štyridsať rokov sa kládol dôraz predovšetkým na „civilizačné” výdobytky. Schéma „morálneho kódexu socialistického človeka” – toto „desatoro“ socializmu – sa stala výsmechom a absurdným výkričníkom za osobnosťami, ktoré za ideu komunizmu stratili život. Genéza celého procesu je dobre známa a v posledných mesiacoch aj u nás presne pomenovaná. Rovnako následky takto vnímanej „civilizácie” sú všeobecne známe, práve ony priviedli k obratu hodnôt. Treba povedať, že „civilizačná hierarchia hodnôt“ nezasiahla len socialistický blok. Iným spôsobom a pomerne rozsiahlo sa realizuje tam, kde síce niet politickej centralizácie, ale je silná mocenská štruktúra kapitálu. Obe sú nástrojom manipulácie.

T. G. Masaryk, ktorého by v 30-tych rokoch boli jednomyselne zvolili za premiéra Európskeho domu, ak by bol vznikol, štátnik, ktorého demokratizmus bol široký, hovorí: „Dnes sa podmaňuje nielen mečom, ale aj tovarom... To znamená osamostatniť sa aj hospodársky... Politická samostatnosť bez hospodárskej je nemožná.” (Problém malého národa, s.9). Prezident V. Havel dbá na ekonomiku, ale podobne ako Masaryk v iných svojich úvahách veľkú časť pozornosti venuje hodnotám, ktoré štyridsať rokov ľuďom chýbali: slobode prejavu, národnej tradícii, slobode cestovania, náboženským slobodám, rovnoprávnosti národov a národností... Zdôrazňuje občianske práva, individuálnu hodnotu a dôstojnosť človeka. Popri riešení

---

¹ Texty v tejto učebnici sú zo 600 stranového výberu z publicistiky (len úvodníky, fejtóny, reportáže, polemiky, čiže najmä krátke kritické útvary) autorky učebnice: Medzi ideálom a ničotou. Bratislava: Vyd. SSS 2014 a iné, neskôr publikované časopisecky v Slovenských pohľadoch, Literárnom týždenníku, Denníku N, Revue svetovej literatúry, Sme... .

ekonomických otázok pripomína rovnocenne duchovnú kultúru. (Ostatne, je všeobecne známe, že podstatou každého dobrého „obchodu“ je schopnosť dobrého kontaktu s ľuďmi.) Zdá sa teda, že prvou a najvyššou hodnotou súčasnosti je človek. Vláda V. Havla pripomína „zlatý vek“ staroveku, keď jediným nástrojom moci panovníka bola vyhrážka, že sa vzdá trónu. Takto to vyzerá v rovine historickej a filozofickej. Aká je však prax? Tá nízka, každodenná? To zažíva každý z nás denne, počujeme to ako varovné hlasy z radov predstaviteľov VPN a OF. Po eufórii nastupuje na pracoviskách skepsa, rezignácia na úsilie čokoľvek udržať v pôvodných parametroch, ktoré sa praxou ako každý ideál deformujú, rezignácia na princípy aj tam, kde boli základom premien. Má nastúpiť a zákonite fungovať postup: vytvorenie a stabilizácia oficiálnej hierarchie hodnôt, prirodzene, znova akceptovateľných, teda nenapadnuteľných na úrovni zákonov a oficiálnych vyhlásení, ktoré sa však v praxi málo dodržiavajú, a teda znova vznikajú neoficiálne štruktúry...? Je pravdivá Solženicynova myšlienka, že jedine porazené národy (v našom prípade porazené sily) vedia nájsť v sebe morálnu silu žiť podľa princípov spravodlivosti a vytvárať morálne spoločenstvo? Je toto večný, zákonitý kolobeh?

Treba jednoznačne povedať, že človek, ktorého súčasný obrodný proces postavil do centra pozornosti, by mohol aspoň predĺžiť úsilie a relatívnu harmóniu duchovných a materiálnych hodnôt. Aby to mohol urobiť, musí si uvedomiť, že ľudia potrebujú predovšetkým rozumnú toleranciu. A aby si čokoľvek mohol uvedomovať, musí sa prepracovať k sebe, a to nájsť vo svojom prostredí svoju identitu (teda určiť ju v prostredí my), definovať ju v celej jej rozpornosti, určiť ju pre seba a rozhodnúť sa pre to pozitívne v nej. Bez tohto kroku, bez zváženia a poznania vlastnej identity, nemôže prospešne fungovať, skôr či neskôr veci škodí. Na tomto momente hľadania, či skôr nehľadania identity skrachovali revolúcie. Totiž hľadanie identity má exercičnú povahu a kto už má v čase revolúcií čas na exercície? Napriek tomu tvrdím: bez nájdenia vlastnej identity – základnej hodnoty pre utváranie iných hodnôt, vzniká iba kamufláž, ktorá sa skôr či neskôr vyjaví v celej svojej plytkosti. Riziko je i v tom, že aj ľudia, ktorí v prípravnej fáze revolúcie mali čas na identifikáciu vlastnej identity a čerpali z nej, si často neuvedomujú, že nájdená identita nie je niečo nemenné, to by bola dogma, ale že sa mení vždy s novými poznatkami. Kritériom spoľahlivosti však znova zostáva človek. Antropocentrizmus vedy (človek je objektom skúmania, ale je to zároveň aj bádateľský subjekt), antropocentrizmus kultúry a literatúry (človek je predmetom umeleckého zobrazenia, ale aj tvorcom a vnímateľom umenia), antropocentrizmus industrializácie (človek má potrebovať priemysel do tej miery, aby ho tento fyzicky a inak nelikvidoval), antropocentrizmus politiky (človek má byť viac-menej súčasťou politických štruktúr, ale nemá byť ich obeťou). Na vrchole všetkých týchto antropocentrizmov musí byť etika vedca, umelca, konštruktéra, politika... A práve táto etika nás znova vedie k neustálemu hľadaniu a určovaniu vlastnej identity. Lebo nedostatok identity je asociálny jav, je to vlastne nesloboda, súhlas s manipuláciou iných, ale aj s trpnou manipuláciou seba samých. Naopak, spravidla práve v štruktúrach, ktoré disponujú mocou, kde trpia ľudia neslobodou, žijú a upevňujú sa silné indivíduá, žijúce len z vedomia vlastnej identity. Málokedy však sú ochotné prejaviť ju navonok, keďže v takých obdobiach sa zachovanie identity spája s otázkou existencie. Mnohé silné indivíduá stratili identitu práve v „zápase“ s časom. Rozličné variácie teórií „menšieho zla«, urobili z nich relativistov, ktorí sú vždy „v línii“, schopní pridať sa k akémukoľvek módnemu trendu. Ovládajú tento druh „empatie“ tak dobre, že sa im z času na čas darí simulovať nájdenie skutočnej identity.

Otázka je, či identita existuje, a čo to vlastne je? K. Jaspers hovorí o epoche dvadsiateho storočia ako o epoche schizofrénie. Ak by to bolo tak, že človek nemá pocit vlastnej existencie, prečo sa zameriava na vlastné „ja“? Či práve preto, že ho postráda? Je „ja“ ilúziou, fikciou? Ak by bol človek schizofrénny a „ja“ by bolo iba ilúziou, potom by štát alebo spoločnosť muselo byť kolektívnou ilúziou. Foucault označuje taký štát „la clinique“, „la prison“. Tam musí byť všetko čisté, spravodlivé a pekné. Je to ľudské? Nie. Bol by to svet uzavretý, jednorozmerný, biely a zviazaný. Táto predstava nás desí. Voči tejto logike postavenej na otázke „aký“ stojí logika F. Nietzscheho postavená na otázke „prečo“, „za akým účelom“. Na túto otázku Nietzsche nenachádza odpoveď. Je to zároveň otázka o podstate a zmysle ľudskej existencie, prečo je človek, aký je, a prečo je vlastne tu? Na nemožnosti zodpovedať tieto otázky spočíva podstata Nietzscheho nihilizmu: človek nemá identitu. Na tom istom základe vyslovil J. T. Sartre, že človek je „une passion inutile“. Nihilizmus znamená narušenie, znehodnotenie najvyšších hodnôt.

Chýba cieľ a chýba odpoveď na „prečo, za akým účelom“. Sú filozofie, s celým dôkazovým materiálom, ktoré sú opakom nihilizmu. Nihilizmus môže priniesť alebo životnú skepsu a rezignáciu, alebo prinajlepšom dočasný optimizmus z prehodnocovania hodnôt. Nihilizmus má teda deštruktívny charakter (je prakticky použiteľný ako v prípade F. Nietzscheho v momente, kedy stará, petrifikovaná hierarchia hodnôt je neproduktívna, a teda nevyhovujúca). Naopak, všetky protichodné postupy a smery vyhovujú podstatnej vlastnosti človeka – aktivite. Samozrejme nemáme na mysli aktivitu pudovú (sebazáchovnú, reproduktívnu a i.), ale predovšetkým tvorivú aktivitu, a to ten druh tvorivosti, ktorý má za cieľ niečo poskytnúť, niečím prispieť, obohatiť. „... nositeľ tvorivosti by si mal uvedomovať zodpovednosť za ňu a za jej produkt nielen pred sebou, ale aj pred neabstraktne chápanými záujmami celého ľudstva“ (M. Városov). Tento cieľ plní len vtedy, ak má z čoho čerpať. Kto nevlastní duchovné hodnoty, nemá čo dať. Tvoriť môže len veľký a bohatý duch s vedomím, že existencia ani jedného človeka, hoci je krehká, sa nerovná nule. Táto filozofia „úcty k životu“ (A. Schweitzer), zbavuje veľkých duchov sklonov k nadľudskosti, humanizuje ich myšlienky, usmerňuje ich tvorivú aktivitu v zmysle kladných aktivít, ktoré vždy vidia predovšetkým človeka. Násilný, fyzický alebo duševný zásah do života (od asfaltových „trávníkov“, chemicky zamoreného prostredia až po interrupcie) znamená narušenie rovnováhy a má nekonečné následky v najvšeobecnejšom slova zmysle.

Preto aj ten, kto stratou transcendentna získal relativitu (G. Marcel), výborný to nástroj tvorivej aktivity, nesmie sa dogmaticky zbavovať zodpovednosti za svoju tvorbu a činy, považujúc všetko za relatívne, teda bez kritérií. Etiku či neetiku konania a tvorby určuje prevaha pôsobenia navonok. Isteže, úmysel a jeho realizácia sú dve rozličné veci. Skutočný optimizmus života spočíva nie v realizovaní alebo nerealizovaní jednej predstavy, na ktorú zameriame svoju aktivitu, ale na hlbokom duševnom živote a v praxi na schopnosti mať alternatívne riešenia aktivít.

Hľadanie vlastnej identity je vlastne teda ustavičná, často ťažká, v istých podmienkach až úmorná cesta za humanitou nie mimo seba, ale v sebe. Za humanitou všeobecnou, ale aj špecificky vlastnou, determinovanou súhrou historického vývinu celého národa a vlastného individuálneho osudu každého človeka. Tu niekde sídli duchovno, ktoré pripomína V. Havel. S duchovnom súvisí napríklad demokracia, ktorej skutočnú tvár nikto nepozná. Stačí však, že poznáme jej súvislosť s humanitou. Ak sa na túto súvislosť zabudne a nebude sa v každodennom živote pestovať, príde k stagnácii, štátna byrokracia si navlečie masku

„demokracie“ a proces sa môže opakovať. Práve z nenávisti k takejto forme demokracie napísal Platón pred 2 300 rokmi svoju Politiku. Jeho teória bola istým druhom aristokracie, nie tej takzvanej, ale duchovnej aristokracie. A Petrarca povedal, že šľachticom sa človek nerodí, ale stáva sa ním. Úsilie o humanitu a cesty za humanitou, ktoré sú úsiliami o identitu a cestami za vlastnou identitou, dávajú zmysel a cieľ každej ľudskej existencii.

In: Literárny týždenník, 3, 1990, č. 21, s. 5

„Vojna iba drieme...“

(Paul Celan)

Grenzen auf für alle! (Otvoriť hranice pre všetkých!); Erinnere dich an Stacheldraht! (Spomeň si na ostnatý drôt!); Wohnung und Arbeit für alle! (Byt a prácu pre všetkých!); Arbeit macht frei. (Práca oslobodzuje.); Weg mit allen Sondergesetzen gegen Ausländer! (Preč s výnimočnými zákonmi proti cudzincom, cudzinkám!); Ein Sondergesetz Nr. 1 im Getho: Pflicht ein gelbes Stern zu tragen. Nr. 31: Die Bäume sind in Getho verboten... (... č. 1: povinnosť nosiť žltú hviezdu, č. 31: stromy sú v gete zakázané); Verhindert Zwangsverteilungen und Abschiebungen. (Zabráňte násilnému deleniu a presúvaniu.); Jedem das Seine (Každému, čo jeho je!); Die Grenzen verlaufen nicht zwischen den Völkern, sondern zwischen oben und unten! (Hranice nie sú medzi národmi, ale medzi hore a dolu!);

Die Geschichte ist Quatsch, die Geschichte ist Misst. (Dejiny sú nezmysel.); Erinnerungen schützen die Zukunft. (Spomienky chránia budúcnosť.)

Dnešný, konečne spojený Berlín.

Berlínsky múr, absurdný zásah, ktorý priškrtil dych mesta, akoby človeku chytil krčné tepny, rozdelil na mnoho rokov rodiny... Akoby nebolo dosť rán. Akoby mesto nebolo bývalo dosť zjazvené vojnou.

Očividná hranica je preč, imaginárna hranica je však omnoho väčšia a silnejšia, než sa dalo predpokladať. Nezanedbateľná hranica vývinu, psychologická hranica inakosti, hraničiaca s psychopatiou, keď brat nepozná brata, lebo s cudzím nie je schopný urobiť si toľko bezprávia. Konečne zjednotený Berlín! Na jednej strane, tej materiálnej lepšej, disciplína a organizácia ako dobré staré hodiny. Pocit, že stavajú na nohy niekoho, kto sedí so založenými rukami, nenapne ani sval a nechá sa dvíhať. Predpoveď: „Osies“ nás o päť rokov predbehnú, ak teraz dostanú najnovšiu techniku len tak po bratsky. Na druhej strane permanentný pocit poníženia, nadvlády, a nakoniec vzdoru, šesťdesiatpercentné platy, zatvorené fabriky, nezamestnanosť, strácanie pohodlných pseudoistôt, hľadanie vlastných, osobných istôt v chaose a anarchii, pocit zbytočnosti života u staršej strednej generácie. Pocit zneuznania a zvláštnej „okupácie“. A to je len vzťah svoj — svoj. Berlín je však plný cudzincov ako každé veľkomesto. Turci, Američania, Slovania, Maďari, Židia, Japonci, Rumuni, Francúzi. A žiaden z týchto národov či rás nevlastní tú úžasnú nemeckú akurátnosť, presnosť, poslušnosť. Každý z týchto národov viac či menej, ale systematicky narúša zabehaný a s veľkou námahou predsa stále zdokonaľovaný systém.

Skupiny skinheads a iní neonacisti napádajú „osady“ farebných emigrantov. Na plagáte zvolávajúcom na demonštráciu proti rasizmu (8. 2. 1992) sa spomína najväčší z pogromov v saskom Hoyerswerde. Organizátori štrajku zvolávajú všetky demokratické sily na odpor proti rasizmu. Slobodná univerzita (Berlín-West) organizuje medzinárodné kolokvium Umenie a literatúra po Osvienčime.

V Martin-Gropius-Bau je inštalovaná dlhodobá výstava „Židovský svet. Židovské myslenie a viera, život a práca v kultúrach sveta“.

V preplnenej aule Henry-Ford-Bau otvára kolokvium prezident Slobodnej univerzity. Z výšky svietia svetlá vsadené hlboko do stropu cez siete ako cez mreže. Nad pódium je veľká sklenená plocha. Kruhové svetlá v nej vytvárajú viacnásobnú podobu olympijských kruhov. Pod mrežami svetiel preletuje vták. Jeho krídla vydávajú tichý trepotavý zvuk – varujú. Prilietia znova a znova, nevie nájsť cestu von. Chaoticky naráža do mreží svetiel...

Holokaust ako téma rozličných druhov umenia: beletrie, filmu, figuratívneho, výtvarného umenia, hudby. Účastníci: režiséri, autori, literárni vedci, kunsthistorici, hudobní vedci, kritici, v auditóriu percipienti – „obyčajní“ konzumenti, od študentov po pamätníkov. Kompozícia kolokvia graduje základnú tému: Problémy vyrozprávanie témy holokaustu, obrazy holokaustu, jeho hudobné spracovanie, jeho dejiny a kontinuita. Táto jednomesačná (každý januárový pondelok) perspektíva témy má v jednotlivých blokoch pevnú vertikálnu štruktúru: 11,00 – 12,00 film, 15,00 – 17,30 prednáškový cyklus, 18.00 pódiová diskusia, 21.00 čítanie spojené s diskusiou.

Napísať báseň po Osvienčime je barbarstvo, povedal Adorno. Jeho výrok je zviazaný s dvoma tézami, ktoré rozpracoval v *Minima moralia* (1945): 1. Kultúra ako estetické aj filozofické prepracovanie skutočnosti je poškodená. V Osvienčime sa zničil kultúrny subjekt. Osvienčim, symbol iných podobných „inštitúcií“ ničenia, zničil racionálne aj iracionálne vedomie, ostalo povedomie rozpadu a nezmieriteľného protirečenia. Dejinná skúsenosť straty dejín. Ostal pocit spoluviny, „viny z prežitia“. 2. Vyslovuje presvedčenie, že svet sa už nikdy neoslobodí od fašizmu. Preto písať básne je barbarstvo. Preto podľa Adorna celá kultúra po Osvienčime je popol. V roku 1966 pod tlakom mnohých umeleckých činov Adorno svoj výrok zmenil: „O utrpení sa musí

vypovedať. Preto sa píšú básne.“

Medzitým sa nemecká poetka židovského pôvodu Nelly Sachsová, ktorú Selma Lagerlöfová v poslednej minúte zachránila spolu s jej staručkou matkou pred koncentračným táborm, kde jej zahynula celá rodina, prepracovala od počiatočných novoromantických veršov cez trpkú skúsenosť, cez mlčanie a neschopnosť vypovedať svoju bolesť k novoexpresionistickej poézii, za ktorú dostala roku 1967 Nobelovu cenu. V podzemí Kráľovskej knižnice v Štokholme, kde ako jediná zo spisovateľov má inštalované dve izby, sa nachádzajú predmety z obdobia jej mlčania – mušle, v ktorých hučí večné more, kamene-oboly, drobné kamene zo židovských náhrobníkov. Nelly Sachsová v povojnovej poézii vytvorila vlastné univerzum. Kroky sú v ňom symbolom prenasledovateľov. Hoci základný vzťah mnohých básní tvorí vzťah obeť – vrah, nikde tu niet ani slova pomsty. Nelly Sachsová prvá vyvrátila Adornovu vetu. Popri nej Paul Celan.

Napriek všetkému po Osvienčime ostala reč, ostali farby a štetce, ostali noty, kameň a dláto. Na počiatku bolo slovo, cituje Klaus Laermann Bibliu. Potom však v dejinách prišli činy ničenia. Činili sa ľudia, ktorí počúvali slová. Medzi slovom a činom, v zneužití slova k činu spočíva dráma ľudských dejín.

Slová...

Vo francúzskom filme *Hotel Terminus* – život a doba Klauza Barbieho (režia Marcel Ophüls) vypovedajú žijúci svedkovia, Židia aj Nežidia – účastníci francúzskeho ilegálneho

antifašistického hnutia. Najviac zasiahnutí slovom, ktoré svedčí, sú potomkovia páchatel'ov, obeť a nakoniec aj nestranní, so zmyslom pre spravodlivosť a ľudské právo.

Vo Francúzsku nik nevyslovil vetu ako Adorno. Po druhej svetovej vojne tu nebola polemika o existencii poézie ako v Nemecku. Poézia sa písala vždy, hoci mnohí, ako všade na svete (v slovenskej literatúre napr. J. Smrek), sa v týchto rokoch ako básnici odmlčali. Otázka vo Francúzsku neznala či písať, ale ako písať. Nathalie Sarrautová považovala koncentračnú literatúru za podnet na vznik nového románu (Lionel Richard). Okolo napätia slova-dokumentu a slova-fikcie, iného znaku-dokumentu a iného znaku-fikcie sa utvárajú prudké polemiky besedujúcich režiséroov, spisovateľov, výtvarníkov a vedcov.

Víťazne z polemík vychádza slovo-dokument, dokumentárny film. Prvý v rade filmových dokumentov o táboroch smrti bol americký film z roku 1945 Mlyny smrti, nakrútený so zámerom zachovať obraz a spomienku. Nasleduje ďalší uzol sporov – spor o funkciu umenia, totiž, či holocaust môže byť predmetom zábavy. Otázku kladie Egon Monk, tvorca filmu Jeden deň, v ktorom ide o „prípravnú fázu ničenia“, o stavbu koncentračných pecí. Hovorí o svojom zámere dať dnešnému divákovi podnet na rozmyšľanie, či sa sám dnes nezúčastňuje na niečom, čo je pre človeka nebezpečné, pričom si to ani neuvedomuje. Lebo k všetkým dejinným zvratom prispievali obyčajní ľudia, plniaci rozkazy ako stroje, bez ambície samostatne rozmyšľať a rozhodovať sa.

O svojich skúsenostiach s divákom hovorí poľský režisér E. Bernstein-Zebrowski (film Krankenhaus der Verklärung). Pátos a hrôza, ktorú chcel filmom vyvolať, mali opačný účinok: smiech. Azda práve tak to treba robiť, radili režisérovi priatelia. Znamená to za cenu ústupkov zachovať spomienky? Za každú cenu? Nie. Reč alebo iný znak je súčasťou spomienok. A hovoriť – zosúčasňovať spomienky – je potrebné. Autentická reč dokumentov privádza k hovoreniu. Smiech, irónia, sarkazmus – symptómy nezlučiteľné s predstavou holocaustu. Spomína sa Chaplinov Diktátor a film Byť či nebyť, v súvislosti s čiernym humorom sa spomína dielo T. Bobrowského Prosím, páni, do plynu z r. 1948 - 49, diela Beckera, Billera, Taboriho, Discha, Hilsenratha. Groteska a komično ako formy spracovania hrôzostrašných tém. Prítomný autor E. Hilsenrath hovorí o svojich metódach a skúsenostiach s vydaním knihy Nacista a holič v Nemecku. Keď už jej absurdný obsah (osud chlapca zo židovskej rodiny, ktorú celú sám ako nacista zničí v koncentračnom tábore, privlastní si doklady syna tejto rodiny, odsťahuje sa do Izraela a žije tam životom uctievaného a poriadneho občana z remesla, ktorému sa priučil v onej rodine) poznali Američania a Francúzi, podarilo sa autorovi nájsť vydavateľa aj v Nemecku. Cituje sa výrok T. Bobrowského: Po Osvienčime je všetko v bode nula. Nič nejde, alebo (postmodernisticky) všetko ide.

Opozícia voči takému spracovaniu namieta, že umelecká činnosť je vedomá, že hrôza a nešťastie mali tisícky konkrétnych mien, a teda že len dokument je schopný ich zachytiť a pomenovať. Názor spisovateľa J. Beckera pobúri časť publika. Hovorí, že sa nudí, keď počuje v televízii vypovedať svedkov-pamätníkov. Plačú, a on sa nudí. Holocaust sa stal mytológiou. To, čo by sa malo ukázať, by bolo neznesiteľné. Rovnako každá fikcia môže byť viac-menej presná, ale nahradí zážitok človeka, ktorý prežil.

Teda znova vychodzí bod: dokument. Film režiséra A. Resnaisa, priameho svedka, ktorého zatkli v noci, sa volá Noc a hmla. Sprievodný text k filmu do nemčiny preložil Paul Celan. Otravný dokument, podrobná prechádzka koncentračným táborm. Obrazy a znaky výrečnejšie než slovo. Deväť miliónov mŕtvych. Eislerova hudba zbavená pleonazmu jednoducho dosahuje

pocit blízky autentickému zážitku. Práve hudbou týchto filmov sa Resnais odlišil od estetiky filmov z Hollywoodu. Hudba po Osvienčime a hudba dobová. V tábore Terezín bol vraj päťstočlenný spevácky súbor. Repertoár: H. Berlioz a G. Verdi. Dies irae a Requiem. Súbor ustavične dopĺňal prázdne miesta. Hudba a spev znamenali nádej.

Fotografie a maľby. Tvorba Anselma Kiefera. Pred interpretáciou jeho diela stoja kritici bezradne. „Číta“ sa buď ako vyvolávanie nového fašizmu a zo svojho diváka robí „komplica“, alebo sa interpretuje ako uvoľnenie potláčaného Hitlerovho kultu. Vo fotografii je to najmä séria „Siegheilfigur“ z roku 1969, v ktorej referent A. Huysen (New York) odhaľuje ironický podtext a autora charakterizuje ako „neidentifikovaného s mocou fašizmu“. Na druhej strane maľba s monumentalizovanou centrálnou perspektívou vyvoláva vízie obdobia fašizmu, meditácie, ktoré paralyzujú, vedú k zániku. Privolávajú romantiku ruín, spôsobujú melanchóliu a fascináciu minulosťou, voči ktorej, hovorí Huysen, je nemecký národ málo imúnny. Kieferove obrazy sú podľa neho politickou a estetickou konfrontáciou, môžu byť sprostredkovaním spomienok cez obrazy, celebráciou minulosti, monumentalizáciou národnej idey alebo iba politickou a estetickou konfrontáciou, uvoľnením kultu. Huysen je toho názoru, že pod tlakom dejín zmizlo médium maliarstva, maľovanie už nie je možné. Na plátnach súčasných autorov má oheň nie obrodný zmysel ako v gréckych bájach, ale dostáva zmysel apokalyptický (M. Sulamit, Ikarus, 1981).

Tvorba Sigmara Polkeho je angažovaná. Ako pars pro toto interpretuje sa z jeho diela obraz Entartete Kunst (Umenie bez umenia). Obraz pripomína negatív starej fotografie, zachované sú obrisy názvu a obrisy dlhého radu čakajúcich pri vchode do budovy. Tematickým podkladom obrazu je jedna z najznámejších dobových fotografií, ktorá zachytáva otvorenie výstavy Entartete Kunst v Hamburgu roku 1938. (Dňa 19. júla 1937 začali národní socialisti v Mníchove touto putovnou výstavou ťaženie proti modernému umeniu. V Nemecku a v Rakúsku ju videli tri milióny ľudí. Pod názvom Entartete Kunst – Osud avantgardy v nacistickom Nemecku prichádzajú majstrovské diela klasickej moderny – Beckmanna, Chagalla, Kandinského, Kirchnera, Kleea, Noldeho, Schmidt-Rottlufa – asi dvesto obrazov, sôch a grafík z Los Angeles County Museum of Art, kde zaznamenala veľký úspech u kritiky a publika, do Berlína od 4. marca do 31. mája.) Symbolika Polkeho obrazu je jasná: rad čakajúcich občanov pripomína rady čakajúcich pred dverami smrti (aj na iných Polkeho obrazoch). Farba je hnedá, čierna a žltá (farba koncentračného jedu). Metafora farieb, jedovatej substancie obrazu, rasistickej propagandy je podľa interpreta otázkou pre každý subjekt pozorovateľa, či by sa pridal do radu čakajúcich...

Interpretácia trojrozmerného umenia – umenie v priestore: architektúra a figurálne umenie. Otázka znie, čo je pre umelca estetika spomienok. Spomienka na miesto, bez miesta, alebo napriek miestu? Čo je to medializácia miesta? Menuje sa studňa v Kasseli, ktorú v dvadsiatych rokoch postavil židovský architekt pred kasselskou radnicou. V roku 1939 studňu kvôli autorovi asanovali a miesto bolo dlho prázdne. Návrh na novú studňu realizovali súčasní architekti zvláštnym spôsobom: biely obelisk pamätníka spustili „dolu hlavou“ pod vodnú hladinu studne. Miesto ostalo na povrchu presklené a prázdne, aby navždy pripomínalo miesto straty.

Posledný pondelok v mesiaci – záver kolokvia je zaujímavý redukciou témy holocaustu na antisemitizmus, hoci kľúčový slogan dňa znie: Dejiny a kontinuita. Výrazný prvok do diskusie vniesla profesorka E. Domanská (USA). Hovorila o tom, že židovská kultúra je v Európe zničená. Hovorila o tradícii národného socializmu, z ktorej sa Nemecko vraj nikdy nedostane.

Čo s touto tradíciou, ako s ňou zaobchádzať? V Nemecku nebol ani jediný kolektívny pokus zachrániť Židov ako v iných krajinách. „Potomkovia obetí vedľa, kde boli ich rodičia v roku 1938. Vedľa aj deti páchatel'ov, čo v tom čase robili ich rodičia? Obetiam treba načúvať,“ hovorí profesorka Domanská. Hoci sa táto invetiva, málo znesiteľná pre nemecké publikum, radí k Huyssenovej interpretácii, k rovnako ostrej invetive francúzskeho profesora Richarda („Vo Francúzsku nikdy poézia nezanikla, my sme neboli páchatelia, ale obeť...“), vyvolala polemiku s heidelberským sociológom a filozofom M. Brumlikom: „Obete si máme čítať, nič iné. Spomienky sú nezmysel. Všetko sa dá zneužiť, aj umenie, aj oslavy, aj rozličné médiá.“ Domanská trvá na tom, že spomienka existuje, či sa nám to páči, alebo nie, existuje individuálna pamäť, rovnako ako pamäť národa. História treba stále odkrývať, do detailov odhaľovať a prezentovať verejnosti. Kontra- punktický dialóg zložený z mnohých ďalších nemenovaných názorov ukázal viacnásobnú disproporciu v prístupe k riešenej problematike: medzi vedeckým a iným vedeckým názorom, medzi vedeckým a laickým prístupom z nadhľadu a prístupom vnútorných pozícií.

Zvláštnu atmosféru vytvoril príhovor S. Krajevského za židovskú obec – Židovská identita dnes – spomínať alebo zabúdať? Jeho veta „Na Osvienčim niet odpovede“, ktorou končí prejav, má pendant v následnom čítaní J. Beckera z knihy Jakob luhár. Spisovateľ Becker hovorí neskôr o narastajúcom rasizme do roku 1968, keď sa uspalo povedomie o vine. Dnes by sa malo hovoriť o príčinách, nie o následkoch. Do pamäti sa tým vracia názor režiséra E. Monka spred troch týždňov.

V diskusii sa viacnásobne vracia do povedomia film Eyal a Sivana Itzkor – otroci spomienok, o dnešnom Izraeli. Film ukazuje oblúk, ako sa z postihnutého stáva stíhajúci. Začína sa záberom do pracovne profesora Leibowicza. Často mlčí. Jeho reč je ako rad samostatných výrokov. Problém holokaustu nevidí ako otázku pre Izrael. Je to otázka pre všetkých ostatných. Zatiaľ. So situáciou v Izraeli nie je spokojný. Cituje Grillparzera: „Cesta od humanity cez nacionalizmus vedie k beštialite.“ Militantnú výchovu izraelských detí od škôlky až po gymnázium vidí ako neaktuálnu, nie hodnotnú, lebo zbavuje zodpovednosti tých, ktorí sa previnili na židovskom národe. Túto výchovu považuje Leibowicz za cestu k zničeniu Izraela. Prípravy na Deň nezávislosti a ceremónie, bubny a sirény, pri zvuku ktorých stoja ľudia v pozore aj doma pred televízormi, pripomínajú počiatky fanatizmu tridsiatych alebo päťdesiatych rokov. Profesor Leibowicz patrí k tomu, isteže, dodržiava ceremónie, ale nesúhlasí s výchovou, „v ktorej je ústredná otázka, akí vojaci budú z mladých ľudí, a nie, akí z nich budú ľudia“. V diskusii niekto v súvislosti s filmom Itzkor pripomenie známu, pre nacionalizmus charakteristickú stupnicu: *weinen – wissen – werden – wollen* (plakať – vedieť – stať sa – chcieť).

Sympóziu sa končí, pre kultúrnych ľudí všetkých národov ostávajú však verše Nelly Sachsovej a Paula Celana. Verše bez pomsty a nenávisť. Večnosť a vesmír oživené mŕtvymi.

Pod kupolou auly, do zadrôtovaných svetiel narážajú krídla...

Funkcia umenia je však nad všetky ostatné taká, že to, čo je dnes silné esteticky, môže byť zajtra silné eticky.

In: Revue svetovej literatúry, 28, 1992, č. 4, s. 177 – 181

Nacionalizmus a otvorená spoločnosť

(Príspevok k mysleniu časti súčasnej slovenskej kultúry a vedy)

V pozvánke na tohtoročné Budmerické reflexie sa uvádzal jeden z podnetov na diskusiu – nacionalizmus. Toto slovo je ako zaklínacia formulka, ktorou sa nepohodlní ľudia posielajú do ríše označenej persona non grata, je to slovo akoby rovnocenné s netoleranciou, myšlienkovou ohraničenosťou, neschopnosťou komunikovať, obmedzenosťou, nedostatočnou rozhladenosťou a slabým intelektom, skrátka, druhá kategória, človek, ktorý nepochopil vývin, motá sa tu so svojimi názormi z minulého storočia a vlastne zavadzia.

Ako človek, ktorý vyrastal v názorovo heterogénnom, ale veľmi tolerantnom prostredí a vždy bol nútený premýšľať, kde je viac pravdy, som, pravdaže, nebola nadšená, keď som sa dozvedela, že ma pre moju výskumnú tému – Literatúra a kultúra slovenskej republiky – označili práve týmto pojmom. A to napriek tomu, že spracovanie tejto tabuizovanej témy prinieslo množstvo nových poznatkov. Napriek tomu, že kvality kultúry tohto dlho zaznávaného obdobia nemôže poprieť, kto pozná jeho duchovnú produkciu. L. Novomeský, ktorý napísal v r. 1939 svoje Nelúčenie s českou kultúrou, hovoril o tomto období v r. 1945 ako o emancipácii slovenskej kultúry. No ešte dnes sa nájdu ľudia – aj odborníci – ktorí celé toto obdobie negujú a aj mlčanie, nieto ešte prezentáciu pozitív, považujú za zvrátený, nebezpečný nacionalizmus. Nemám dôvod toto obdobie glorifikovať, ibaže nemám svedomie a ani chuť ho znovu ideologicky a z rozličných politických dôvodov dezinterpretovať.

Pýtala som sa samej seba, čo sa tu stalo. Ako je to vlastne s demokraciou, čo sa stalo s vedomím istej skupiny intelektuálov, prečo, keď sú na to možnosti, nie sú ochotní dať svoje sily do služieb odboru, ktorý študovali, v ktorom dosiaľ pracovali, samozrejme s celým kritickým arzenálom a skúsenosťou, ale pracovať na nových projektoch pre svoj vlastný odbor. Usudzujem, som o tom presvedčená, že ide práve o otázku identity – kľúčovú otázku celého „poprevratového“ obdobia. Socialisticky internacionalizmus, popieranie vlastenectva, akéhokoľvek vierovyznania, pestovanie kolektivismu, to sú rezíduá, ktoré ostali dodnes v novej vlne rovnako nepomenovaných, anonymných spájani sa v mene abstraktných štruktúr. Avšak aj vtedy boli osobnosti, ktoré sú aj teraz nositeľmi národnej kultúry. Môžeme robiť, čo chceme, je tu ich dielo. Akoby klíma násilia nášmu kultúrnemu prostrediu prospievala. Ak by sme osobnosti slovenskej kultúry aj dezinterpretovali, nebude to trvalá práca. Národná kultúra je ako čarovný, vnútorne členitý monolit. Má vlastné zákonitosti. Neznesie násilie. Ak niečo podceňujem, sú to nečestné obraty postojov, ktoré vyzerajú často ako katarzný proces. Je to nevkusné.

Mám silnú, intuitívnu schopnosť empatie, ale veľmi slabú schopnosť vypočítavosti a diplomacie. A tak sa stalo, že pri úvahách o identite novej Európy som na pracovisku (Ústav slovenskej literatúry SAV) ako aj neskôr v publikovaných článkoch a prednáškach vyjadrila svoj názor: nová európska identita, ak bude chcieť byť kvalitná, musí pozostávať z mnohých samostatných kvalitných identít. To znamená, umožniť rásť jednotlivosti do kvality, aby bol kvalitný celok. Nepripustiť už nikdy manipuláciu, ktorá podrobuje! Nevychádzala som pritom z veľkých politických koncepcií a teórií, ale zo skúseností dejín a z rudimentárnej ľudskej skúsenosti, napríklad zo skúsenosti matky, ktorá sa zamýšľa nad kvalitou existencie vlastnej rodiny, nad najlepšimi možnosťami kvalitného vývinu vlastných detí na osobnosti. Každá násilná manipulácia, každý teror spôsobuje deviácie v tom alebo onom smere. To neznamená bezbrehosť, naopak, to znamená veľmi presnú predstavu o vlastnom smerovaní. Nie skrytú, nie tajomnú, ale celkom jasnú. Aby človek pri výchove, alebo vôbec pri vedení nepoužil úskok, ani

násilnú manipuláciu, musí byť o správnosti svojho smerovania presvedčený, pripravený v každom čase na dialóg, argumentáciu. Je to namáhavá, ale čestná existencia.

Každý z nás pozná občasnú, možno permanentnú pochybnosť o vlastnej práci, o jej pôsobení a zmysle. Vieme, že veci vznikajú v ťažkých podmienkach, že sa zdokonaľujeme vďaka nepriazni a pod. Je to zvláštna, paradoxná, obojstranne dobrodružná existencia.

Či je dobrodružstvo prípustné, ak ide o niečo také vážne, ako je národná kultúra, národná literatúra, otázka identity, otázka metodológie slovenskej vedy a pod.? Zdá sa, že je, lebo niektorí si na toto dobrodružstvo trúfajú a je to zaujímavé a miestami aj zábavné, kým sa tento „intímny“ spôsob „vedeckej existencie“ nevyhlasuje za prioritný. Kým sa základný výskum nepovažuje za nezáživný, ak sa tradícia nevyhlási za nezrozumiteľnú (Čo je to tradícia?), kým sa chápe, ktorými osobnosťami je zastúpený „duch“ slovenskej literatúry (Čo je to „duch“ slovenskej literatúry?), pokiaľ sa katarzný ráz ruptúr a kríz vníma ako súčasť ducha continuity, ak sa „bohémsky“ nezotiera hranica medzi dobrom a zlom (Ved' kto už určí, čo je dobré a čo zlé a pre koho je to aké?), teda ak sa nepopiera etika...(Aká? No, povedzme univerzálne kresťanská...!) Akoby sme si neuvedomovali, že dobro sa dá verifikovať možnosťou dôstojnej (myslím tým bez násilia) ľudskej existencie. Alebo žeby po nás potopa? Nemáme v rodinách deti, alebo niekoho, koho máme radi, kvôli komu by sme o hodnotách premýšľali? Je to všetko naivné a márne? Dobré. Potom ale neberme do ruky pero. Bez predstavy o ideále dobra, ušľachtilosti, veľkorysosti, bez predstavy o kráse umenia (nie za každú cenu „estetiky ohyzdného“!) neberme do ruky pero! Robme niečo iné, užitočnejšie... Veľkorysosť a ušľachtilosť sú súčasťou každého ozajstného intelektu. Chýbajú len snobom (podľa Ortegu y Gassetta bolo slovo snob skratkou sine nobilitate v anglických zoznamoch občanov za menom meštiakov...)

Ešte ako začínajúca aspirantka som mala neistý pocit z profesionálnej literárnovednej terminológie. Nedôsledné používanie termínov, požičiavanie a metaforické použitie termínov z iných disciplín, to všetko prinášalo významové šumy a disonancie, zbytočné diskusie. Dnes aj na vlastnom pracovisku, ako na mnohých iných, konštatujem nedostatok dialógu o metóde práce, o smerovaní výskumu, o odborných veciach vôbec. Toto prechodné, kryštalizačné obdobie akoby bolo „posadnuté“ politickými aspektmi, teda práve tým, čo sa v jednotlivých odboroch tak veľmi zazlievalo minulému režimu. Kritické myslenie nie je dezorientujúce, neurčité, dvojznačné. Je a má byť selektujúce a triediace! Je založené na niečom jemnom, kultivovanom, pestovanom. Takisto sú spolitizované aj spisovateľské organizácie, v ktorých sa namiesto dialógu pestujú spomenuté formy násilia. Znamená to nedostatok osobností, proces ich vyhraňovania sa? Ak ma oslovia zo Spolku spisovateľov, aby som prestúpila k nim, vážim si to, ale neurobím to, pretože nemám dôvod. Ostanem v Klube nezávislých spisovateľov, pretože sa tu cítim nezávislo. Keď R. Chmel hovorí o pamäti národa, pripomením mu v diskusii slobodne niektoré pamätné dohody (z r. 1915, 1918...) a iné „pamätihodnosti“. Ak I. Kamenec hovorí o rasistickom slovenskom štáte a má na to dôkazy, pripomením kultúru tohto obdobia, rezistentnú voči fašizmu, ktorá bola súčasťou prípravy otvoreného nesúhlasu vyjadreného národným povstaním, keď M. Hamada prenáša dynamiku a živelnosť diel M. Urbana (aj Živého biča) cez optiku Urbanových politických názorov napísaných omnoho neskôr v Gardistovi, do ríše fašizmu, znova mám možnosť na tomto fóre na to reagovať a robím tak vždy, keď nesúhlasím a mám argumenty. Nemám však v tomto klube nikdy pocit, že by ma preto niekto odsúdil a zavrhol.

Celá táto kultúrna a profesionálna osobná existencia je do istej miery „tápavá“, pretože nepozná celkom parametre, ktoré utvárajú iné, opozičné vedomia. Môže ich len tušiť a postupne identifikovať. Staví len a len na vlastnej profesionálnej, kultúrnej a ľudskej skúsenosti.

V roku 1990 mi na štokholmskej univerzite povedal istý dodnes významný a činný profesor, že celá Škandinávia sa bráni amerikanizácii ako cholere. Francúzsko sa jej bráni celkom otvorene, Nemecko pri svojej hranej tolerancii skryto, bránia sa jej sami Američania dosť zúfalo, často veľmi otvorene, a my veľmi váhavo, akoby sme netušili, čo sa deje.

Dostal sa mi do rúk text G. Sörösa, ktorý vyvolal toľko vzrušenia (Alternatíva otvorenej spoločnosti, Pravda 11. júla 1995, s. 11). To, čo je pre mňa zaujímavé, je úprimné úsilie nájsť evýchodisko, ktoré tento nešťastník hľadá pre celú Európu. Naozaj ušľachtilý cieľ! Po kritike „morálneho úpadku“ západných demokracií upriamuje pozornosť na „určité spoločné hodnoty, ktoré udržia našu civilizáciu“. Čo sa pod tými slovami rozumie, sa nedozvieme, takže kritika ostáva vyprázdnená, zmysluprázdna, rovnako ako návrh alternatívy ostáva len frázou. Pre mňa nemá zmysel ani nasledujúca charakteristika otvorenej spoločnosti: na jednej strane akceptuje individuálny záujem, na druhej strane operuje nemožnosťou dokonalého poznania zo strany jednotlivcov, ale aj otvorenej spoločnosti, z čoho sa uzatvára, že „nemožno ponechať na jednotlivcoch, aby ochraňovali spoločný záujem“ – čo by bolo ešte ako-tak pochopiteľné, ale zároveň sa zdôrazňuje a vopred avizuje právo na omyl v kolektívnej otvorenej spoločnosti. Omyl vo vzťahu k čomu? Ani to sa neuvádza. Prosto, omyl je prípustný, nič nie je dokonalé, a teda donekonečna budeme naprávať to, o čom nemáme predstavu, ako má vyzerat' Alebo je to taká predstava, že ju nemožno verejne konkretizovať? Vyvoláva to obraz mútnych vôd, nepresných kontúr, akejsi abstraktnej, ale najvýhodnejšej alternatívy a existencie bez zodpovednosti. To je to, čo by sme si mali zvoliť, lebo inak... S typickou americkou „nezávislosťou“, teatralnosťou a povrchnosťou sa tento univerzálny, nešpecifikovaný, vopred vyprázdnený model ponúka aj nedávno utvoreným, „nevyžitým“ štátnym útvarom. Ba možno práve im?

Iný článok H. Schulzeho Národný faktor v Európe – história a objasnenie pojmu (Europäische Rundschau 91/2, štvrťročník pre politiku, hospodárstvo a históriu. 19. roč. Prednesené 15. 2. 1991 na Viedenskej konferencii Katolíckeho zväzu akademikov o nacionalizme, prel. E. Ehrangová) má s pojmom otvorená spoločnosť isté spoločné súradnice.

Autor vysvetľuje genézu pojmu národ a uvádza rozličné typy nacionalizmov. V podstate mu ide o to, aby dokázal, že sú to pojmy umelé, utvorené z mocenských alebo ekonomických dôvodov na manipuláciu vedomia más. (Inde kvôli objektívite spomenie príklad Alsaska – jeho skutočnú, prirodzenú identitu a „druhotný“ princíp národnej identifikácie, čo v dejinách Alsasov prinieslo „tragické dôsledky“.) Autor k súčasnosti uvádza: „Ochranou pre demokratické a slobodné inštitúcie môže byť len národný štát.“ (Na inom mieste hovorí, že „... nie delenie na národy ohrozuje Európu, ale snaha o národné štáty...“) Inde v súvislosti so vznikom jednotnej Európy hovorí nasledovne: „Hospodárske a technické zmeny, ktoré tu nikdy predtým nejestvovali, ako aj vznikanie veľkých hegemonných mocenských blokov si vynucujú opäť potrebu zjednotiť Európu (...) pre veľký cieľ zjednoteného európskeho kontinentu pod záštitou slobody a sebaurčenia.“

Celá táto moderná „logika“ sa mi vidí chaotická a demagogická. Navyše v závere článku autor vyzýva intelektuálov (mimochodom, práve im, „elite“, pripísal zodpovednosť za vznik „fiktívnych spoločenskostí“, zodpovednosť nielen za „risortimento – nacionalizmus“ 19.

storočia, ale aj „integrálny nacionalizmus“, ktorých „dobu existencie je však temer nemožné zreteľne oddeliť“ a následne aj za variant posledného menovaného – „nacionálny socializmus“!), vyzýva spisovateľov, všetkých, ktorí majú možnosť vplývať na verejnú mienku, aby proklamovali fikciu novej Európy, aby vsugerovali „ľudom, že sa majú cítiť v prvom rade ako Európania a až potom ako členovia svojho starého národa“. Majú im vsugerovať entuziazmus, ktorý „dáva ľuďom schopnosť vzdať sa svojich národných záujmov, aby mohla vzniknúť Európa“. „... musí najprv vzniknúť v predstavách ľudí. A to je už potom v moci relatívne malej skupiny ľudí, ktorá vládne nad médiami (...) ovplyvňuje obraz sveta a ktorá definuje základné pojmy čias.“

K čomu sa tu verejne vyzýva duchovná societa? K manipulácii a útlaku vedomia. Spisovatelia, ktorí mali vždy v ruke zbraň pravdy, zbraň nezničiteľnej idey humanizmu, sa vyzývajú k záludnosti, zámernému zneužitiu svojho povolania! Túto zákernú výzvu považujem za horšiu ako pálenie humanistického dedičstva na nemeckých námestiach v 33. roku, horšiu ako komunistickú cenzúru, lebo ponúka svetlo východiska z akejsi neznámej, nepomenovanej, preto takej hrozivej budúcnosti. Toto naháňanie strachu, táto „podložená“, „historicky odôvodnená“ perspektíva, je odióznou výzvou k strate identity nielen národnej, ale aj obyčajnej ľudskej.

S istým, možno sebazničujúcim gestom sa priznávam k vlastnej identite, ku ktorej patrí zdravý rozum, pestovaná logika umožňujúca analýzu literárnych a iných textov, súcitiť s trpiacimi a averzia voči „elitám“ bez ušľachtlosti. Neodmysliteľne k nej patrí láska a zmysel pre harmóniu, vyváženosť, spravodlivosť. Patrí k nej zem, kde som sa narodila, hoci Provence má neuveriteľnú atmosféru a štokholmské metro je najpríjemnejšie na svete... Patrí k nej kresťanský univerzalizmus, ktorý ma spája s inými náboženstvami... Patrí k nej chuť hľadať, áno, aj cez omyly, a nachádzať čiastočky pravdy, verifikovateľnej archívnymi materiálmi... Aj fikcie, ale tie patria do mojej umeleckej identity, tam majú miesto. Pre tvorbu akéhokoľvek typu je nevyhnutná osobnosť. A osobnosť sa utvára uvedomením si vlastnej identity so všetkým, čo k nej patrí, najmä s tým špecifickým, neopakovateľným.

In: Slovenské pohľady, IV.+111, 1995, č. 11, s. 58 – 68

K otázke identity slovenskej inteligencie

Široká téma dnešného stretnutia ponúka mnoho možností. Vyberám si tie, ktoré ma iritovali pred rokom 1989 a ktoré ma znepokojujú aj dnes. Išlo a ide mi predovšetkým o kvalitu bytia a osobnú slobodu. Slovenská kultúra bola a je politická, slovenská inteligencia, ktorá túto kultúru tvorila a tvorí, je tiež politická. Vyčlenili sme sa konečne ako samostatná politická jednotka, chceli sme, veľmi sme túžili mať vlastnú zem a vlastnú kultúru. Ale čo je s týmto vlastníctvom, ako sa pestuje, akým spôsobom a s akými cieľmi? Tri roky nie je tak veľa. Ba je to málo na polemiky, čistenie chlievov a znovu vyhánanie kupcov z rozličných chrámov, málo na vyčistenie priestoru. Ale mám dojem, že nepostačia desaťročia, ak budú robiť kultúru čiastočne sluhovia bývalého režimu. Sluha nebude nikdy kvalitne vládnuť. Jeho znásilnená duša je chorá, je a ostane agresívna, má živelný, nepestovaný vkus, kultúru skôr kazí ako obohacuje, aj keby veľkoformátovo projektovala, brilantne a zlatoústo formulovala svoje malé myšlienky.

Duša slovenskej inteligencie zamrela v roku 1948. A keď si dnes pripomíname 1. kongres spisovateľov z roku 1936, potrebné je hádam pripomenúť si najmä jeho myšlienkovú kvalitu,

túto dnes nepredstaviteľnú kvalitu bytia slovenskej kultúry, zaručenú najmä osobnostnou slobodou každého účastníka, ušľachtilosťou a noblesou, sebadisciplínou, ktorá núti pozorne počúvať spoludiskutujúcich, nezneužívať svoj vek a tituly, nedat' prednosť myšlienkam na vlastné brucho a smäd pred myšlienkami toho, kto práve hovorí. To všetko je obyčajná kultúra vzájomnej komunikácie a predpoklad interakcie myšlienok. To všetko vytvára priestor na riešenie istých aktuálnych otázok. Alebo sme si tak zvykli na direktívy a vnučovanie len vlastných názorov, že počúvať iných považujeme za zbytočné? U dnešnej slovenskej inteligencie prevláda vulgárnosť, pretože ide vždy viac o mimokultúrne, zákulisné, prevažne egoistické ciele, a málokomu, málokedy o vec samotnú alebo o spájajúci aspekt. Prevládajúca vzájomná neúcta je však aj neúctou k sebe.

V roku 1936 sa spisovatelia zjednotili v otázke slobody, podpísali rezolúciu proti násilníckemu fašizmu, bránili kultúrne tradície a estetické kritériá. Všetci bez rozdielu politickej a konfesionalnej príslušnosti mohli podpísať rezolúciu, pretože ešte verili sebe a so všetkou toleranciou fungujúcej demokracie jeden druhému. Do zborníka *Pred ohnivým drakom*, ktorý vznikol v jeseni 1938 (znovu vyšiel v roku 1939), mohol zostavovateľ Emil Boleslav Lukáč zozbierať vlastenecké básne úplne inak názorovo orientovaných básnikov, pretože v istých otázkach boli zajedno. Preto aj nasledujúce roky boli dialogické, vyslovujúce sa z mnohých hľadísk k veciam národným a k aktuálnym problémom politického násillia. Celý čas Slovenskej republiky mohli títo intelektuáli spolu hovoriť, na širokej kultúrnej a politickej báze pomáhali pripraviť aj otvorené vystúpenie proti vonkajšiemu fašistickému násilliu. To bol posledný veľký čas slovenskej inteligencie. Duch slovenskej inteligencie zamrel v roku 1948. Zastrášili ho násilné smrti a vraždy, väzenia a vzájomné udávania. Dlhé desaťročia potom, s krátkou prestávkou v 60. rokoch, prevládal duchovný teror. A čo by sme chceli dnes? Odkiaľ máme my brat' vieru? Čo je zárukou, že ešte niekde existuje ušľachtilosť, niekde, kde sa celý aktívny život šliapalo po ideáloch? Čo sa chce od mojej generácie a čo sa chce od najmladšej?

Voláme po duchovnej jednote v storočí, kde nikto nie je v jednote ani sám so sebou? Uvedomme si a pripusťme to konečne, že v slovenskej kultúre žijú dnes aspoň dva typy intelektuálov, pričom spomenuté negatíva – vulgárnosť, vzájomná neúcta, špekulácie a nečistý duch minulosti sú prítomné v oboch. Jedna skupina žije zdanlivo bez identity, cíti sa slobodná, bez koreňov a bez zjavne určených cieľov, zdanlivo nemanipulovateľná, neuchopiteľná, zdanlivo myšlienkovo mnohotvárna a invenčná, vyvíjajúca sa vraj vedome k monologickej, čo je zavínavanie sa do seba a separácia par excellence. Monologizujú diktátorské, despoticke typy, ľudia neschopní komunikácie. Komu chce venovať svoje monológy tento typ intelektuálov? Pritom si svoj imidž interpretujú verejne veľmi pozitívne. Pripomína to nesčíselné reprodukcie van Goghových *Slnečnic* predávaných v jagavých žltých farbách. Pritom máte raz možnosť pozrieť sa zblízka na originál, a to sú predsa hnedé, uvädnuté, zoschnuté kvety vo váze. Z obrazu priam cítiť hnilobný pach dávno nevymenenej vody.

Druhú skupinu tvoria intelektuáli, ktorí si z rozličných dôvodov uvedomujú zodpovednosť za kultúrnu tradíciu, za vysoké, opakujem, vysoké hodnoty, ktoré v minulosti kultúra niesla ako jediná opora národnej existencie, uvedomujú si obeť, ktoré bolo treba priniesť. A kvôli tomu sú otvorení dialógu, ochotní sú vystúpiť zo svojej, tiež 20. storočím formovanej, tvorivej, a teda tiež monologickej osobnosti.

Nenúťme tieto dve skupiny ku konfrontácii, nevolajme po nej. Nie je možná, ba bola by zbytočná, pretože východiskové stanoviská neumožňujú dosiahnuť ani približný súlad.

In: Slovenské pohľady, IV.+112, 1996, č. 11, s. 58–69.

Ticho – princíp existencie

(Literatúra ako sociologický fenomén)

Na trinástom poschodí štyridsaťdvaposchodového obytného domu, najväčšieho činžového domu v Európe, kde deň - noc ako vodopád hučí ulica preplnená autami, kde z oboch strán zo susedstva počuť všetko cez steny, sa zaoberám tichom ako kategóriou ducha. Vo svete liberalizmu a neskorého kapitalizmu sa zaoberám dielom kresťanského univerzalizmu, duchovného života par excellence. Nemyslím si, že by to bolo konzervatívne: Zachovávam si pritom vlastné hodnoty, v ktorých som vyrástla, svet pozitívnych hodnôt, pre ktoré – o tom som presvedčená – tento svet vôbec existuje. Vo veľkomeste koncom dvadsiateho storočia sa zaoberám *tichom* ako symptómom a princípom života a diela Pavla Straussa.

Jeho zbierka esejí, veršov a básní v próze sa volá *Torzo ticha* (1995). Ticho je slovo, ktoré sa v textoch P. Straussa vyskytuje znova a znova. Kto mal šťastie ho poznať, vie, že to slovo muselo človeku napadnúť pri stretnutí s ním. Ticho ako princíp jeho existencie, a výsledok býval jeho charakteristický úsmev (pozri esej o úsmeve). Čo znamená ticho v kresťanskom zmysle slova? Pavol Strauss konvertoval na katolícku vieru v zrelom veku, a to mu umožnilo žiť vieru vedome a naozaj. Niečo také bolo na Slovensku v časoch socializmu nepredstaviteľné, a to, čo tento spisovateľ žil, bolo skutočné nasledovanie Krista. Čo to pre neho znamenalo? Vieme z jeho životopisu – a podrobne to nechcem rozvádzať – že to bol nemilosrdný sled profesionálneho a spisovateľského ponižovania. Celkom ticho prijal aj túto cestu. Venoval sa patológii - mŕtvemu telu rovnako ako živému, ktoré predtým ako chirurg zachraňoval pre život. Čo z toho vyplynulo? Vo svojom diele varioval reflexie o napätí medzi životom a smrťou. Medzi plnou aktivitou – dynamikou a večnosťou – večným tichom, mŕtvym, pasívnym tichom. A aj keď viackrát tvrdí, že nevieme, čo je tam, na druhej strane, za hranicou smrti, usiluje sa pasívne ticho, večnosť duší aktivizovať, a to kvalitou aktívneho života. Ticho po smrti nie je pasívne, mŕtve.

Táto filozofia, životná filozofia kresťana, aj keď vyzerá jednoducho, sa nežije ľahko. V čom hľadá P. Strauss v takých chvíľach života, keď najplodnejšie roky jeho profesie sú zredukované na minimum, možnosť predsa len pomáhať ľuďom, aby nemusel považovať svoj život lekára za zbytočný? Boli to malé, každodenné veci, to, čomu sa hovorí normálny život. Vedel z tejto situácie vyťažiť to najdôležitejšie, na čo sa často zabúda, že na kresťanskom živote je najdôležitejší práve všedný deň. Vedieť žiť všedný deň bez zúfalstva a beznádeje, hodnota k hodnote, malé hodnoty, ktoré podporujú pozitívnu tendenciu. K tomu patrilo aj písanie. Túto náročnú aktivitu pestoval, a to vnútorne a ticho. Jeho duša a intelekt neboli však dogmatické v prísnom zmysle pre povinnosť a k pozitívnym hodnotám.

Bolo obdivuhodné, ako v rozhovore vedel vystúpiť zo seba, aby pochopil druhého. Túto intersubjektivitu pestoval aj v literárnych reflexiách. Príkladom za všetky môže byť jeho esej venovaná Balzacovi, u ktorého obdivoval erupzívny, extrémne dynamický spôsob života. Nadšená esej, ktorú napísal po prečítaní knihy *Prométhé, ou la vie de Balzac* od Andrého Mauroisa, môže slúžiť ako príklad jeho v základe tolerantného spôsobu myslenia.

Na osobnosť a dielo P. Straussa platia viaceré body Ježišovej Kázne na vrchu: Blažení tichí, lebo oni zedia zem! Blažení, ktorí trpia hladom a smädom pre spravodlivosť, lebo budú nasýtení! Blažení milosrdní, lebo dosiahnu milosrdenstvo! Blažení, ktorých prenasledujú pre spravodlivosť, lebo ich je kráľovstvo nebeské! Blažení, keď vás budú pre mňa potupovať a prenasledovať a všetko zlé na nás nepravdivo hovoriť- radujte a vesel'te sa, lebo vaša odplata je na nebesiach; tak totiž prenasledovali prorokov dávno pred vami (Matúš, kap. 4 – 5).

Kategória ticha má v živote a diele P. Straussa stredoeurópsku dimenziu. Jej význam stúpa práve dnes, keď východné filozofie všetkého druhu prenikajú do duševnej prázdnoty bývalého východného bloku a do zmätku hodnôt západných kultúr. Ľudia ich radi prijímajú, pretože „staré“ cirkvi sa prežili, a oni túžia po vnútorných istotách. A ticho je práve tou kategóriou, ktorá spoluvytvára imaginárny duševný stred človeka, bázu, v ktorej človek môže oddychovať sám v sebe. Východné ticho, to je nirvána, druh oddychu, ale zároveň stav podobný bezvedomiu. Neponúka možnosť diferencovanej úvahy a porovnávania, a tým aj možnosť premeny. Pre praktický život znamená síce oddych, ale aj zabúdanie. Potom sa opakujú tie isté stavy, človek žije bez viery, že môže zmeniť niečo v sebe alebo v spoločnosti. Je vydaný napospas osudu, je manipulovateľný, a teda ako osobnosť bez budúcnosti.

Ten istý cieľ sleduje zrejme „vedecký“ smer, scientisticke hnutie, ktoré prichádza do Európy z Ameriky. Hovorí sa tomu revolúcia vedomia, predstiera sa najskôr, že sa chce človeku individuálne pomôcť, aby prišiel k sebe, predstiera sa to všetkými možnými, najmä psychologickými prostriedkami. Človek pritom úplne stratí svoju osobnosť, je manipulovateľný, bez vlastnej vôle, napokon aj bez majetku, alebo duševne ochorie. O týchto hnutiach sa dnes živo diskutuje aj v Nemecku. Štát a cirkev sa im veľmi bránia.

Sila týchto tendencií tkvie v nadväznosti na unifikáciu tridsiatych rokov tohto storočia, na vyhladenie individuality človeka, na fašistickú a komunistickú ideológiu nás, kde bol človek len číslo. Dnešné unifikačné snaženia rátať aj s kresťanským univerzalizmom, ktorý, bohužiaľ, necháva jednotlivca zápasit' s problémami samého bez toho, žeby sa usiloval nájsť spolu s ním individuálne riešenia.

Koncom osemdesiatych rokov dosahuje unifikácia vrchol a ľudia, ale aj celé národy snívajú o individualizácii, ktorú dosahujú v rozličných, niekedy aj hrozných podmienkach. Individualizácia je symptómom každého fin de siècle. Môže byť symptóm krízy (je úplne jedno, či produktívnej, alebo degeneračnej) s ďalšími subsymptómami: neistotou, strachom pred budúcnosťou a pod. (filmové spracovania apokalypsy alebo apokalypsa ako téma svetových výstav výtvarného umenia).

Slovensko leží v geografickom strede týchto úsilí. V prvej veľkej vlne osvietenskej individualizácie, okolo roku 1848, keď sa prebudili všetky národy, boli medzi nimi aj Slováci. V poslednej vlne, keď roku 1993 konštituovali svoj štát, tento čin, ktorý sme posudzovali ako neskorý, možno z hľadiska dnešného európskeho vývinu vidieť ako veľmi pozitívny. Na Slovensku sa stavia, ľudia sa usilujú celkom individuálne, čo môže byť zamerané aj na spoločný zisk. To sa netýka len hospodárskej sféry, ale aj kultúrnej a duchovnej oblasti, cirkvi, vedy, umenia a literatúry.

Po tomto exkurze do sociológie a histórie sa môžeme vrátiť k podstate, zmyslu a k aktuálnemu pôsobeniu diela P. Straussa. Jeho tichá existencia tu dlhé roky „tvrdo“ a „hlasno“ stála proti socialistickej unifikácii myslenia, jeho individuálny prístup k človeku stál proti vyhladzovaniu

individua. Jeho ticho má kresťanskú dimenziu, odlišuje sa od východnej nirvány alebo od „scientistického“ ohraničenia na seba samého. Je to ticho, v ktorom sa bilancuje, a tak sa prichádza k sebe, teda k pokoju v sebe tým, že sa nachádzajú riešenia, aby človek mohol ďalej čestne žiť.

Táto vnútorná sila ostať sebou neznamenala u P. Straussa separáciu od ostatných. Formuluje to v eseji Cesta na koniec ničoho. V individualizácii vidí silu tvorby, tvorivú rozmanitosť, ale „túžba ľudského srdca ostáva tá istá...“ cez všetky storočia a cez všetky hranice: „Je isté, že sa v duchovnej ekonomike (...) isté siločiary stretávajú (...). Je potom len jedna blízkosť, príbuzenstvo tých, ktorí dospeli do určitej polohy a dotýkajú sa určitých výšok. Vedia, že patria k rodine tej istej skúsenosti a vnímania skutočnosti. Toto sú skutočné priateľstvá a národy básnikov a mysliteľov.“ Dejiny individua sú u P. Straussa vždy dejinami ľudstva, ako túto otázku chápe J. Ortega y Gasset v diele *La revolt des masses*. Ticho u P. Straussa nie je len podmienkou jeho praktickej existencie, jeho duchovnej hĺbky. Je to zároveň aj jeden z najsilnejších motívov jeho esejí a básní. Sémantika tohto slova, ako aj iných jeho motívov, nie je jednoznačná. Každý pojem sa dá vždy inak a inak chápať, má vždy inú konotáciu.

Autorská koncepcia tkvie v tom, ukázať rozličnosť významov v univerze jedného pojmu. Porovnávať ich navzájom by bolo zbytočné. Ak by sme to predsa skúsili, dospejeme k tvorivému princípu tohto spisovateľa – k viacnásobnému paradoxu. Ak postavíme jednotlivé významy za sebou alebo vedľa seba a „necháme ich žiť“, dospejeme k autonómii slova alebo pojmu. Táto autonómia slova, často používaného v opačnom zmysle, tvorí napätie a dynamiku textov. Pritom to nie je absolútna autonómia, ako by sa na prvý pohľad zdalo, preniknutá inštinktom a bezprostrednosťou ako v moderne dvadsiateho storočia. Nie je to absolútna sloboda. Vnútorne napätie a protikladnosť pojmov sa u Straussa pohybuje v rámci kresťanského univerzalizmu, vedomej reflexie skutočnosti, zodpovedného písania, pričom nájdeme len veľmi málo priamych poukazov alebo obrazov z biblických príbehov. Skôr je to nasledovanie Krista v celom spôsobe myslenia tohto básnika. Diela P. Straussa sú diskurzívne, racionálne, jeho verše „rozmyšľajú“. Na jednej strane sú písané pre intelektuálov, ale odrážajú celkom evidentnú „praktickú vieru“ kresťana, bez alebo len s veľmi zriedka použitou kresťanskou „ikonografiou“. Keď katolícky mysliteľ, nástupca Romana Guardiniho, Karl Rahner hlásal „otvorenú“ cirkev, oslovil tým dôležitú otázku súčasnosti – ekumenizmus.

Symbióza umenia a náboženstva ide spoločne v rozličných variáciách cez storočia. Aj keď dvadsiate storočie patrí moderne a postmoderne, teológia a duchovné básnictvo sa rovnako vyvíjajú a diskurzívne komunikujú. V tomto zmysle patrí Pavol Strauss k poslednej fáze duchovného prúdu slovenskej literatúry, ktorý sa konštituoval ako literárna skupina začiatkom tridsiatych rokov tohto storočia. P. Strauss v štyridsiatych rokoch publikoval v Prahe verše písané po nemecky, z domácich básnikov tejto skupiny si ako básnika veľmi vážil Jána Silana a J. Chryzostoma Korca obdivoval nielen ako duchovného, ale aj ako spisovateľa.

Motív ticha je pre slovenskú duchovnú tvorbu typický. Najbližšie má Straussovo chápanie tohto pojmu k Silanovi. Je viac spoločných motívov, napríklad motív svetla, lenže všetky, vrátane motívu ticha, sa v Straussovom diele podstatne odlišujú od významu tých istých motívov v dielach básnikov – kňazov. V pevnosti postojov ku skutočnosti stojí Strauss najbližšie k J. Harantovi. Len jeho chápanie je omnoho širšie, slobodnejšie, jeho formulácie nie sú také deklaratívne a jednoznačné. Pritom je dosť vzdialený „sommambulickej“, elektrickej, dynamicko-dramatickej, rapsodickej básnickej pozícii Dilonga. Straussovo dielo je vysoko

intelektuálne, vzdelané, vyvážené, s cieľom uchopiť pozitívne hodnoty. Pritom je schopný poetizovať tie najbežnejšie z každodenných malých vecí. Práve každodennosť spojená s vysokým intelektom sa týka duchovnej tvorby ako nasledovania Krista, týka sa prelínania tvorby a života, aby sme sa vrátili k počiatočnej téze o kvalite života, o kvalite vzťahu života a umenia. To je zároveň príspevok spisovateľa Pavla Straussa k vývinu slovenskej literatúry 20. storočia.

Podľa členenia Bernharda Ranga by sme dielo P. Straussa priradili ku Claudelovmu typu, aj keď je známa jeho náklonnosť k Dostojevskému a L. Bloyovi.

Príklonom k pozitívnym hodnotám sa dielo Pavla Straussa radí k dielam európskych autorov, ktorí postavili svoje dielo na pozitívnom riešení, proti zlu vo svete, ktoré existuje ako skutočné nebezpečenstvo, deštruktívna sila a negácia všetkých hodnôt.

In: Literárny týždenník, 10, 1997, č. 18, s. 7. Prepracované tiež: In: Duchovnosť ako princíp tvorby.

Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Nitra 2001, s. 35 – 43.

Odžitie

Ťažko by som si spomenula, kde a kedy sa mi to prvýkrát prihodilo, ale teraz som vedela, že to už bolo.

Stojím na ostrovčeku frekventovanej štvorprúdovky, celkom na kraji. Za mnou fičia autá, predomnou tiež. Fičia je správny výraz – kolesá s cestou tvoria zvuk, ako keď sviští vietor – meluzína v komíne. Je nádherný jesenný deň, obloha nezvyčajne žiarivá, modrá a oproti pravidelne rýchlo prúdiacim autám sa vo vetre rozmarne rozletujú sýtožlté listy z okolitých radov stromov, do ktorých je ponorené celé mesto. Krajší jesenný deň si sotva možno predstaviť. Pozerám hore, obloha je stále prázdna, akoby sterilná. Asi mi chýbajú oblaky, pohyb, meniace sa obrazy, do ktorých sa dá prepadnúť a odplávať...

Čo je to so mnou, že mi namiesto radosti, ba vďaka vzdania za takýto deň, zovrelo srdce, stojím tu, na ostrovčeku medzi štyrmi prúdmi ciest a myslím na smrť. Jedno z tých áut teraz vybočí a zrazí ma. Bud' šofér dostane infarkt, prispí alebo sa pomíne na rozume, to sa stáva, nutká ma urobiť krok späť, normálne by to človek spravil. Namiesto toho pozerám na rútiace sa autá, ktoré z nich to bude, človek si vraj osud privolá, ak naň intenzívne myslí, neurobím krok späť, stojím a čakám, ani nie odovzdane, ani nie provokujúco, ani rezignovane, prosto tam čakám, akoby to, čo má prísť, nebol koniec všetkého. A to je pravé to: prestala som určovať začiatky a konce? Alebo som už všetko urobila, dokončila, zažila? Je to, čo je na druhej strane cesty také naničhodné, nezmyselné, už poznané, že miesto, kde stojím, by mohlo byť aj moje posledné na tomto svete?

V poslednej minúte života sa vraj premietne celý v skratke ako film.

Chodím touto cestou tretí rok. Donedávna, ešte vlni, som netrpezlivo čakala, kým prúd áut ustane. Tretí rok ukazujem začiatovníkom mapu a na nej geografický stred Európy – malý, nový štát Slovensko. Potom ich učím ja som, ty si..., volám sa, študujem... V reáliách venujem čas dejinám krajiny – územia, nie, prosím, národa! Aby zas všetci antinacionalisti nezačali kričať, že sa podčiarkuje konštitučný prvok nového štátu, kontinuita s Veľkou Moravou... Už piaty

semester zaradujem piatim až jedenástim študentom z dvadsiatich piatich vývin slovenskej literatúry do vývinu európskej.

Pre vyššie ročníky nosievam vo vlastných kufroch veľké slovníky, lebo ani jedno kníhkupectvo ich nemá, ponúkajú miesto toho české, akoby to bolo jedno. Tretí rok pozývam na prednášky kolegov, spisovateľov, usporadúvam čítačky, chodím sa prosiť – teda šarmantne porozprávať s vedúcimi kníhkupectiev, ktoré čítačky pravidelne robia. V iné dni ako je tento, v také, keď vidím na plagátoch množstvo ponuky poľskej kultúry, ktorá je tu zabývaná, nehovoriac o ruskej.

Vedúce, väčšinou ženy, sú veľmi kultivované, vo svojich veciach sa vyznajú, nie, principiálne nie sú proti, ale neznáme veci, neznámi autori, neznáma literatúra... Na to ja vždy poviem, ak to stále budete hovoriť, nikdy nebude známa. Takáto logika poteší kultúrneho človeka, totiž pripomenie im, prečo sa vlastne čítačka robí, oškrabe takú vec od peňazí, biznisu, náteru senzácie, za ktorou prídu poslucháči, lebo vo Frankfurter Allgemeine čítali vynikajúcu kritiku od samého Reich – Ranického. Nuž začnú uvažovať a urobia kompromis. Pripoja slovenské čítanie k niečomu inému. Stalo sa už, bolo to v Berlíne v Terrassencafe, že slovenská literatúra zatienila ostatné, diskusiou, otázkami... Je to komplex malého národa, že potrebuje zatieňovať? Ved' čo je jedna čítačka! Nie je to komplex, je to len dobrý pocit hodnoty človeka, ktorý sa ako príslušník malého, neznámeho národa pohybuje v zahraničí. Keď cez prvú svetovú vojnu vycestoval T.G. Masaryk, rovnako si zúfal. Píše: Rusi známi, Bulhari známi... Česi neznámi... Svet poznal Monarchiu, Čechov nie. Svet potreboval štatút. My ten štatút teraz už máme. Ale dnes ho už zase svet nepotrebuje. Koľko rokov, alebo čo ešte bude treba, aby nás akceptovali? Kto je doma, pozná víťazstvá žabomyších vojen, kto je vonku, pozná prevažne víťazstvá nad malou zemou, napríklad, keď ju treba tupiť, novinári presne vedia, kde leží, vedia, že prezident má pred oknami hodiny a prinesú to všetky noviny, ale pri výročí A. Dubčeka hovoria o českom reformnom politikovi. Keď konečne ide v televízií slovenský film Záhrada, ohlásia v programe Čechy '95! Bohužiaľ zažijú sa aj víťazstvá vlastných – koncepcie, ktoré hovoria, že Slováci nie sú jeden národ, jedno spoločenstvo – sú to len dialekty, reč je umelá... rozprávajú to študentom, ktorí sa odhodlajú študovať slovenský jazyk! Skrývajú tú zem... Dá sa zem skryť? Zrejme sa dá, keď o nej skoro nik nevie. A všade sú po svete tí oddaní služobníci lži. Naši! Zrady vlastných horšie od tých, ktoré spriadajú cudzí. Cudzí a vlastný? Každý je náš, každý je bližný? Hej, keby to platilo aj naopak. Len... potom by nebolo pravidiel a zákonov a prikázania by nemuseli existovať...

V poslednej minúte života sa vraj premietne v skratke celý. Plný a žitý vždy naplno, všetko naplno – deti naplno, muž naplno, práca naplno, rodina naplno, písanie naplno, modlitba a hriech – naplno. Nikoho už nestretnem, aby som ho vedela viac milovať, nič absolútnejšie už o láske nenapíšem, už nikdy jej nebudem tak veriť. Mohla by som ďalej skúmať – práca naplno, naplno skúmať, ale... komu budem o tom rozprávať? Čo sa tam doskúma, o tom sa nikto ďalej nedozvie, diskety, internet, koho už zaujíma nejaký slovenský román, ak ho nezaujíma krajina, v ktorej ten román vznikol? Alebo svet zaujíma zo slovenskej kultúry iba niečo absolútne bezpríznačné, čo by mohlo patriť hociktorej kultúre, vzniknúť hocikde. A to je to – tento absolútny nezaujem o nové, neznáme veci. Prítok informácií otupuje zvedavosť. Načo teda analyzovať naplno, načo prezentovať naplno, keď sú ľudia ako múry. Dobré, pár ich je, ktorých baví rozmýšľať, prekladať, pár, ktorí sa zaľúbia a berú si odtiaľ ženy, lebo sú citlivé, inteligentné a vedia ešte, čo je rodina, vedia ešte poradie hodnôt... Som iba unavená týmto cudzím svetom, obrátym o hodnoty, o lásku, o históriu, o rodinu, o vlasť? Pripadá mi mŕtvy

a chodí mi sústavne po rozume Kráľov verš: načo som ja jeden živý medzi mŕtvych na svet prišiel... Sú tie hodnoty iba starý inventár? Je jeho konfrontácia s nemeckým svetom (ak je toto vôbec ešte nemecký svet) taká komplikovaná, že ma presahuje? Alebo je ten malý ostrovček slovenskej zeme malý zázrak, kde sa ešte dá naplno žiť, naplno milovať, naplno tvoriť? Alebo je on len veľký sen a zakrátko bude naozaj z neho Oberungarn, Ostdeutschland, Westrussland, alebo sa mu vymyslí iný názov a história od vekov sa bude naveky opakovať? Platia dnes ešte staré názvy na formácie, ktoré v skutočnosti existujú? Vystihujú slová podstatu veci, ktoré pomenúvajú...? Alebo je tento pocit len čisto osobný, pocit, že plnšie sa už nedá žiť a to, čo bolo sa nedá zopakovať?

Okolo mňa je mŕtve ticho. Ulica nesviští. Prvé vidím žlté javorové listy hojdať sa vo vetre a potom zelenú. Koľko ich bolo, kým som zomierala. Tých žltých listov a zelených signálov... Nijaký „Amokfahrer“ tadeť nešiel, nik za volantom nedostal infarkt, neprispal... Vykročím. Aj mŕtvi ľudia musia raz na druhú stranu.

In: Slovenské pohľady IV. +114, 1998, č. 3, s. 4 – 6.

Krajina ticha

Švédsko. Všetko je tu iné. Iné, ako bola moja prvá predstava škandinávského človeka a prostredia z prvých stretnutí v románoch Trygve Gulbrandsena alebo Sigrid Undsetovej, iná, ako kolorit a charakter Hamsunových románov, dokonca iná, ako pre detskú dušu záhadná a tajuplná atmosféra Lowensköldovskej ságy. Moja skúsenosť sa odlišuje aj od predstavy, ktorú som si utvorila na základe rozprávania súčasníkov žijúcich v tejto krajine.

Aj človek, ktorému je cestovanie záľubou, pretože súvisí s poznaním, je rád doma. Chystá sa na cesty, prípravy sú plné napätia, ale keď vrcholia a cesta sa blíži, uvedomuje si, že nerád opúšťa svoju krajinu. A rád sa vracia. Nestáva sa, že má pocit, že by vedel zostať. Nie pre plné obchody, nie pre čistotu a úpravnosť, komfortné zariadenia... nie, hovorím si, s tým všetkým som sa stretla aj v iných krajinách. Sú to veci potrebné k životu, ale nie podstatné. Čo to teda je, čo mi môže byť v tejto cudzej krajine také bytostne blízke, až sa mi zdá, že by som tu vedela žiť? Ten pocit nemám hneď. Skladá sa postupne z mnohých pozorovaní intenzívne prežitého času. Je pre mňa nový. Nesnažím sa ho zbaviť, iba určiť a lokalizovať. Na konci pobytu, pri spätnom pohľade konštatujem, že súvisí predovšetkým s ľuďmi. Uzavretosť, ktorú mnohí Švédmi vyčítajú, by som nazvala diskretnosťou. Plachosť, ktorá sa im pripisuje, je skôr mimovoľnou úctou a rešpektom pred druhým človekom. Nielen pred tým, ktorého nepoznajú, ale aj k sebe navzájom. Ich obdivuhodná koncentrácia na človeka, čas a pozornosť, ktorú mu venujú, ich úsilie vychádzať v ústrety, počnúc informátormi, ktorí to majú v náplni práce, cez náhodne zastavených chodcov, cez predavačky, hotelierky, pracovníčky Kráľovskej knižnice, po kolegov na univerzite a na pôde Kráľovskej akadémie vied.

Od tejto podstatnej črty sa odvíja spôsob existencie, spôsob života tejto krajiny, ktorý je prispôbený predovšetkým potrebám a cieľom, my by sme povedali pohodlného, oni by povedali normálneho, dôstojného, ľudského prežívania života. Týka sa to kultúry cestovania, obchodovania, úradovania, spôsobu štúdia na univerzitách a v knižniciach. Nie je tu nič, čo by šokovalo, znenazdania prekvapilo, naopak, nielen ľudia, ale celý systém nimi vytvorený môže našinca šokovať len tým, že ničím nešokuje. Tomu sa hovorí pozitívny šok. Za všetky možno postačí príklad štokholmského metra. Dlhá príkra šachta, bežiaci pás schodov vás rýchlo nesie hlboko pod zem. Prvý raz v živote nemám z metra pocit úzkosti. Tam dolu to vyzerá ako

v jaskyni. Sivomodré múry, posledný vagón odchádzajúceho metra v čiernom tuneli. Umelci, najlepší zo švédskych, ktorí sa výtvarne podieľali na interiéri, len jemne podčiarkli vnútro zeme. Výsledkom nie je potom násilnícky, triumfujúci vstup človeka do útrob zeme. Nepreniesol sa dnu ako v iných metrách sveta s celou svojou kultúrou, celým svojím umením, aby bolo vidno jeho vládnucu ruku. Agresivita v čomkoľvek je to posledné, čoho sa v tejto krajine dočkáte. Tu konštatujem, že nie z podzemia mávam úzkosti, ale z ľudskej agresie.

Inštitúcie majú akoby dve pôdy: oficiálnu a „vnútornú“. Oficiálna je prijímacia bezpríznaková miestnosť na prvé minúty rozhovoru. Nevie, v akých prípadoch sa ostáva v tejto miestnosti. Ak sa však prejde ďalej, pracovne sú nadmieru príznakové. Na prvý pohľad môžete usúdiť, s akým človekom hovoríte. Vo všeobecnosti možno povedať, že sa pestuje kult rodiny. Fotografia manželky a detí na pracovnom stole je bežná, na stenách detské kresby, v knižnici symboly relígie, prípadne vlastnej životnej filozofie. Tento súlad medzi osobným a oficiálnym životom je vyjadrením osobnej slobody, počíta so všeobecnou toleranciou a rešpektom, ráta s inakosťou okolia a nemá pred ňou obavy.

Na univerzitách majú študenti k dispozícii všetko, čo cez deň potrebujú k štúdiu a živobytiu. Na štúdiá si väčšinou príležitostne zarábajú a berú si od štátu pôžičky. Univerzitné kaviarničky, ale aj študovne sú stále plné. Kritériá prijímania aj priebehu štúdia sú prísne. Študenti vyrastajú v dobrom pracovnom prostredí, pretože univerzity sú aj výskumnými pracoviskami. Švédsko akadémia vied sústreďuje na vybraných čestných miestach len vedeckú elitu. Švédsko literárna veda sa orientuje na vlastnú národnú literatúru. Výsledky výskumov vychádzajú v podobe klasických analýz a najmä monografií. Ja ťažké a takmer nemožné nájsť tu napríklad semiotika. Slavistika je na univerzite v Lunde (prof. L. Ďurovič) a v Uppsale (prof. S. Gustavson). Posledný spomenutý navštívi po prvýkrát Bratislavu v apríli tohto roku. Už dlhšie sa orientuje na ukrajinskú a bulharskú jazykovedu, ale dobre čítal a rozumel aj textu zo slovenskej literatúry. Na rozdiel od Gustavsona básnik a literárny vedec Anders Olsson, nepokojná duša, ktorý prenikol do Európy cez nemecký jazyk, precestoval mnohé krajiny (ale v „srdci Európy“ a na „križovatke východných a západných kultúr“ ešte nebol), sa nazdáva, že švédsko literárna veda by mala existovať v konfrontácii s vedou iných európskych krajín. Či to bude možné, nevedno.

Ťažisko môjho pobytu malo však byť nie v pozorovaní života mesta, mentality ľudí a v hľadaní kontaktov, ale v štúdiu materiálov o diele Nelly Sachsovou. V Kráľovskej knižnici, v depozite kníh, na minus treťom poschodí, pod zemou, sa nachádza izba poetky, nábytok, knižnica, jej osobné veci, rukopisy. Ale o tom inokedy.

Ostrov Staden, najstaršia obývaná časť Štokholmu, leží západnou časťou v sladkovodnom jazere Mälren, východnou v Baltskom mori. Gamla stan je plný turistov. Kráčajú popri kráľovskom paláci, v ktorom kráľovská rodina dnes už nebýva. Dnešný kráľ sa oženil z lásky. Švédi zbožňujú svoju kráľovnú, ktorá nie je šľachtického, ba nie je ani švédskeho pôvodu. Ostrov vraj každoročne klesá o pár centimetrov do mora. Uvažuje sa o presmerovaní jednej z hlavných komunikácií, ktorou cez ostrov neustále prechádza prúd áut. Turisti si prezerajú nádvorcia, kde v lete bývajú koncerty, navštívia chrámy, v ktorých zapalujú sviečky. Prezerajú obchodíky plné tovaru. Hore na malom námestí medzi stánkami predvianočného trhu si dajú malý pohár horúceho glogu. Hlava na hlave a žiaden virvar, žiaden unavujúci a ohlušujúci rámus. Iba šum. Ešte aj tu uprostred víkendového turizmu je relatívne ticho. Odkiaľ sa berie, ako to, že dominuje? A nielen tu. Na druhej strane mosta na Drottning gatan, Sergels Torg alebo

Norrmalmstorg v predvianočnej nákupnej špičke počuť na vysvietených, vyzdobených uliciach len šum a tiché vianočné melódie. Uvedomujem si, že ticho tu býva. Možno sa nesie z hĺbky mora, ktoré obklopuje krajinu. Celkom iste vyplýva aj z poriadku a systematicky vybudovanej civilizovanej a kultúrnej komunikácie. Tá sa začína možno už prvým vdychom dieťaťa. Pôrodnosť tu nie je veľká, ale ak už dieťa príde na svet, prijímajú ho veľkolepo. Mala som možnosť podrobne si obzrieť jednu zo švédskych nemocníc. Pacient tu nie je číslo, pod ktorým čaká. Lekár o ňom vie čo najviac. Nezneužíva svoje „mocenské“ postavenie, nepritŕažuje chorému tým, že dáva najavo svoju prevahu. Je to tak nie vo výnimočných prípadoch, ale vraj skoro vždy. Matka sa od svojho dieťaťa neodlúči ani na chvíľu. Pri všetkých vyšetreniach, aj pri pôrode, môže byť prítomný otec dieťaťa. Pocit istoty, ktorý má matka, nasáva dieťa od počiatku. Tí, ktorí v krajine žijú ako cudzí, a nie je ich málo, sa prispôbia, ticho nenarúšajú, ale prijímajú tak, ako sú sami prijímaní. Isteže, existuje tu alkohol, narkománia a iné civilizačné choroby – ako v každej z metropolí sveta. Ale nikde to nebadáť. Bez toho, že by bolo neustále vidno policajné uniformy, pouličný život nerušia takmer žiadni stroskotanci. Nevidela som ich ani cez deň, ani v neskorých večerných hodinách. Nedožvedela som sa, ako to poriadková služba zvládne. Istá Francúzka, žijúca v Štockholme, povedala vo svojej prednáške, porovnávajúc oba národné charaktery približne toto: Švéd je človek, ktorý celý svoj život pracuje na zdokonalení svojho charakteru, Francúz je človek, ktorý pracuje na zdokonalení svojho života. To prvé tvrdenie sa prejavuje vo všetkom, s čím sa cudzinec vo Švédsku stretne. Ako bude táto tendencia platiť pri čoraz väčšej amerikanizácii krajiny? Sami Švédi sa toho boja najviac. Pracovať celý život na zdokonalení vlastného charakteru znamená žiť korektne voči sebe a voči svojmu okoliu. Znamená to žiadať predovšetkým najskôr od seba, potom od druhého, súdiť najskôr seba, potom druhého. Ako to, že sa niečo také veľkolepé stane národnou črtou? To nám v našom sklerotickom „srdci Európy“ prichodí ako sen. Tu si zrazu uvedomujeme, akej anomálii sme podľahli, keď sme dopustili, aby sa charakter rozpadol a ostala len nebezpečná úlisnosť, keď sme dopustili, aby sa už aj verejne hlásalo to, čo denná prax bežne potvrdzovala a, bohužiaľ, ešte vždy často potvrdzuje, totiž že charakter je alebo zbytočný luxus, alebo trestuhodná bezočivosť, že sa ho treba čo najskôr zbaviť, lebo skôr či neskôr znamená životný krach. Až tu si uvedomujeme, že obyčajná ľudská slušnosť nie je buržoázny prežitok ani príznak malomeštiactva, že tolerancia, pokora a skromnosť nemusia byť nevyhnutne znakom príslušnosti k nejakému náboženstvu. Až tu si znova raz uvedomujeme, že tolerancia je príznak pestovanej demokracie (a šťastne v sebe konštatujeme, že predsa len demokracia je možná), že ticho nie je len zlovestné, ale môže byť a je aj pokojné, že urobiť miesto druhému nie je slabosť ani hrdinstvo, ale obyčajný medziľudský úkon, že v pestovanej kultúre sa dravosť ani agresia nemajú kde uplatniť.

To je to iné, zakúsené, teraz už aj formulované a pretlmočené, to je tá neočakávaná skúsenosť z ďalekej severskej krajiny, ktorá prekročila moje predošlé sprostredkované predstavy.

In: Slovenské pohľady, IV.+115, 1999, č. 7 – 8, s. 142 – 145.

Osamelosť

(... a predsa)

Keď Edo Hlatký píše o osamelosti (SP, máj 1999) – o priepasti, do ktorej sa denodenne pozerá, pomenoval tento spisovateľ, tak ako kedysi v História vecí, veľmi úprimne (úprimnosť, to bolo to, čo šokovalo vtedajšiu konvenciu, diktátom a uhýbaním unavenú literárnu sociétu) nielen

svoj vlastný stav, nielen svoju osobnú situáciu ďaleko od centra, ale pomenoval tak aj dávnu chorobu kultúry, krízu ducha, ktorú dávno a nezávisle od spoločensko-politických premien tak markantne pociťujeme. Možno, ba iste je prirodzená, ako to vidia životom skúšaní a skúsení realisti. Len prečo je im aj nám potom tak ťažko? Čo spôsobuje osobné traumy siahajúce dakedy u veľmi citlivých až za hranice života? Je statočnejšie sa takto „vzdialiť“, alebo je statočnejšie vytrvať ako Faulknerovi černosi? Pýtam sa naivne? Na statočnosť sa dnes už nikto nepýta?

Všetko je tu zmätené a prehľadné len s istým penzom informovanosti a zažitého. Zmätok spôsobujú dogmatici, z ktorých dogmatizmus nikdy nevymizne a ktorí za dogmatizmus považujú akýkoľvek ideál, pretože sa už nepamätajú, aké to je, nejaký mať! Zmätok spôsobujú rušitelia hodnôt: všetko vysoké sa usilujú určiť deštruktívne, nízke duše, aby seba povýšili na piedestál. Všetko, čo v iných kultúrnych spoločenstvách malo konštitučnú hodnotu a dodnes sa považuje za nosnú časť kultúry, títo ľahostajní zdeštruovali. (Keď to robili, ľahostajní neboli!) Teraz sa im zdá už všetko jednoduché. Možno až tak *jednoducho* si to nepredstavovali. Hoci o zradu na stavbe slovenskej kultúry v našich dejinách nikdy nebola núdza. Ani o rezignáciu (spomeňme Kráľa, Štúra, Lajčiaka...). Dnes sa nad nimi uškŕňajú, prípadne s pohŕdaním sa o nich vyslovujú práve tí, ktorí boli vždy na výslni... Istý vraj literárny vedec hovorí v súvislosti s organizáciou slovenskej kultúry o „kultúrnej prevádzke“, jedna vraj literárna vedkyňa hovorí o založení a činnosti najstaršej kultúrnej inštitúcie Matici slovenskej ako o „šarapatení“, iná tiež literátka hovorí prostredníctvom slovenskej televízie, že je načase nebrať už teraz Štúra vážne... všetci rafinovane siahajú na podstatu, používajúc aktuálny stav vecí, alebo mená pars pro toto. Namiesto týchto zrelativizovaných hodnôt nikto z nich nič iné neponúka. Svedomie „slušných“ ľudí vôbec neľáži, že sú vedení v inštitúciách, pre ktoré nepracujú (ved' im to zákony a kumpáni dovoľia) a ktoré nemajú prostriedky na bežnú prevádzku. Slušných ľudí netrápia vlastné potomkinovské akademické tituly, udeľujú si ich bez splnenia potrebných kritérií. Nečlenstvo v komunistickej strane je najväčšia etická devíza slušných ľudí... Absurdná situácia! Tu neboli nikdy podmienky na normálny život. Vedel to kedysi Matej Bel, keď poslal deti preč z tohto „barbarika“. Vedia to celkom iste tí, ktorí sa vracajú zo zabehaných „demokracií“ domov. Ako tu majú žiť naše deti?

Snaženie o čokoľvek je dnes smiešne. Nik už nič neurobí zadarmo, s nadšením a, povedzme, len z presvedčenia. Záchranou sú tak ako vždy funkcie – aspoň nejaká výhoda. Cynizmus a bezohľadnosť voči sebe navzájom. Odsudzovanie a predsudky tvoria jadro rozhovorov. Nič ušľachtilého naporúdzi niet. Nadutá prázdnota vyvyšuje tzv. slobodných nad „otrokov“ – tých, ktorí sa odvážia ešte v niečo veriť, povedzme, aj len v zdravý rozum či úsudok... Celé skupiny spisovateľov alebo jednotlivci boli označkovaní: ľudia s národným cítením akoby mali cholery. Ľudia s náboženským presvedčením sa majú znova začať skrývať!?

Strach a neistota sa stali všeobecným pocitom. Jedných strach z označkovania, druhých strach z vlastnej prázdnoty privádza ku kolaborácii. Chodia potom ako zbití psi a vôbec nie sú spokojní a šťastní. Strach zo samoty privádza iných k oslovovaniu ostatných – jedných aj druhých – a klesajú vyčerpaní z trápnych happeningov, odohrávajúcich sa akoby na cintoríne.

Panuje nedostatok úcty k čomukoľvek, absolútny nedostatok pozitívnej mienky o iných. Vzájomné znižovanie kvality spôsobuje dojem všeobecného hnojiska. Príznačná je neschopnosť pozitívne myslieť, pena na ústach, zášť a nenávisť nielen voči jednotlivcom, ale, povedzme, voči úkazu slobody a pozitívneho myslenia. Táto nenávisť je vlastne závisťou, v nej pramení a v nej sa aj topí, lebo tvorí samozničujúci kráter.

So zmätením hodnôt súvisí aj nedostatok koncepcií, lepšie povedané, silnou a nebezpečnou koncepciou je znova selekcia názorov s jediným, a síce egoistickým cieľom. Niektoré hodnoty sú však istým ľuďom už celkom a navždy nedostupné... To je moja jediná nádej. Slovenská kultúra sa pravdepodobne stane čoskoro menšinovou a alternatívnou, ale v tom vidím zároveň aj jej životnosť a záchranu.

Dnešok trpí na nedostatok tolerance. Korektnosť sa považuje za naivitu a bláznovstvo, nekorektnosť za milý vtíp, humorné nič, osvieženie alebo niečo, čo patrí k veci a je moderné!

Dnešok trpí na nedostatok veľkorysosti. Veď veľkorysí bývajú len bohatí duchom. A tu panuje nielen kríza finančná, ale aj kríza ducha.

Každý sa tvári, že je strašne zaneprázdnený. A čím, keď sa nič nedeje? Nik nemá čas, pretože nemá druhému čo povedať. Kam sa tak náhlite! kričí J. Gabin v úlohe tuláka na múdrych a seriózných občanov. Ľahostajne prechádzame popri skupinách zubožených spoluobčanov v našej takmer už otvorenej spoločnosti, kráčame s touto hanbou ďalej vo svojom čiernom svedomí. Oni – to sme tiež my!

Ach, tma a tma a tma, nariekal Silan vo svojej osamelosti. Vo vzduchu visí neautentickosť a mnohí už celkom rezignovali. Nadiktovaný život... ale veď na to sme boli zvyknutí, v tom sme vyrástli...

V snahe vytiahnuť sa z bezútešného pocitu, že všetci sme emigranti nikam, a preto, že treba ďalej žiť, a nie je vôbec jedno ako, spomínam si na trik, ktorý sme používali, aby bol život znesiteľný a možno aj zmysluplný: prax dobrých činov pre blízkych a aj celkom neznámych v zmysle trochu pootočenej, ale pravdivej náboženskej paroly „čo robíte bližnému, sebe robíte“, alebo výroku K. Gibrana „... ak dávate z mála, všetko dávate...“ Takto sa rozširujú kruhy dobra, na ktorých sa mysticky drží existencia sveta.

In: Rok 2000: úzkosti a nádeje. Antológia pôvodných esejí. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2000, s. 10 – 13. Aj LT, 12, 1999, č. 42, s. 9.

Kultúra a identita ako otázka

Ak považujeme zem pod nohami za prirodzene svoju, šliapeme po nej, neuvedomujúc si jej význam. Ak považujeme ženu / muža za prirodzene svoju / svojho, neuvažujeme o tom. Že by ňou / ním mohol aj nebyť. Ak považujeme priateľstvo za prirodzené, nepestujeme ho. Ak považujeme slovenskú kultúru a vlastnú identitu za prirodzene svoju, je to začiatok konca, začiatok straty priateľstva, ženy / muža, kultúry, vlastnej identity, zeme pod našimi nohami.

Tým, že ovládame históriu a dejiny slovenského teritória v nej, tým, že všade uvádzame fakty z histórie, prispievame k súčasnosti len čiastočne. Ak ich doplníme aktualizovanými prázdnyimi frázami, aj fakty strácajú váhu, politizujú sa, prehľbujú antagonizmy namiesto toho, aby ich argumentáciou stierali. Tým, že považujeme niečo za prirodzene existujúce a svoje vlastné, robíme metodologickú chybu, nemáme logiku myslenia, myslíme schematicky a pre slovenské prostredie škodlivo. Neuvažujeme totiž nad vývinom, zmenami, ktoré predovšetkým sú takisto prirodzené. Ak nám je teda niečo samozrejmé („ako nos medzi očami“), nepestujeme to, ľahko to stratíme. Mačovské správanie k pôde, k žene/mužovi, priateľovi, ku kultúre, k vlastnej identite nemá nič so sebavedomím. Skôr je to neodpustiteľné barbarstvo. Uvedomenie si seba, vlastného imania, miesta, vlastnej kultúry, vlastnej identity, to je neustále a namáhavé, pretože kritické, obetavé a ušľachtilé hľadanie vlastnej hodnoty, koordinát, do

ktorých by ju bolo možné začleniť. Toto hľadanie nemá nič s pohodlnou a agresívnou samozrejmosťou.

V dejinách boli vždy dve možnosti, ktoré sa týkali aj kultúry: konflikt a nekompromisný boj (na ktorý doplácajú vždy obe strany, kultivovanejšia viac) a argumentácia, ktorej výsledkom je dohoda (nie ústup).

Pred hrubosťou cúva mnohý intelektuál, vydať sa jej napospas vedľa len šialenci, fanatici, martýri s kresťanským pozadím nasledovania Krista – misionárske typy. Ale presne a práve na nich stoja ešte kultúry, pretože práve oni sú hromozvody a mosty, cez ktoré prúdi komunikácia medzi nekomunikujúcimi extrémami a hrubosťami. Nepestovaná demokracia sa ľahko mení na anarchiu. Spoločnosť nútená desaťročia mlčať pod rozličnými režimami sa dnes ťažko odhodláva slobodne vyjadriť svoj názor. Diskusie absentujú, alebo v nich prevláda model hádavých, šikovníckych – teda neférových slovných súbojov našich politikov, ktorí prevažne neargumentujú, ale ohurujú verejnosť. Ich hektické nekoordinované slovné šermy, bez elegancie, koncentrované na výpady a bodanie, riadené nejakým ešte hektickejším, hrubým a drzým redaktorom, sa stali modelom diskutovania. Iný typ diskusií totiž televízia neponúka. Jemný intelekt, poučený minulosťou, v diskusiách prevažne mlčí. Opatrnosť sa halí často do odbornosti, do veže zo slonovej kosti tvorby, do unylého výrazu povýšeného nad dialóg s hrubosťou atď. Prázdno ducha sa halí často za posmešný úškrn alebo žoviálny smiech. Všetky tieto symptómy našej súčasnej kultúrnej, či skôr nekultúrnej komunikácie sú len následkom mnohých rokov nedôstojného útlaku človeka – intelektuála nehumánymi režimami.

A napriek tomu, či možno práve preto, tvoriví duchovia vytvárali aj v čase terorov hodnoty pre ďalšiu existenciu. Okolo hodnôt vznikli celé teoretické systémy. Ak uvažujeme o kultúre a jej hodnotách, uvažujeme o veľmi zložitom komplexe tradície a súčasnosti, teda prítomne žitého, a podielu tradície – jej funkčných hodnôt na prítomnom dianí. Ide o živú tradíciu, žitú hodnotu. Čo to však je, o tom diskutujú veľkí duchovia od času, ktorý sa považuje za jeden z počiatkov novoveku. Kým Descartov racionalizmus hovorí odhodme všetko, čo nás ťaží, o čom možno pochybovať, Pascalov idealizmus hovorí, ponechajme si všetko – nesme to (tradere = nieť), kým sa nepresvedčíme, že je to zbytočné. Pascalova metaforická postava prázdna sa volá „horror vacui“. Pascal ako náboženský filozof sa dotýkal náboženských tradícií – existencie Boha vo vedomí a v živote človeka. Kristus priniesol oproti Starému zákonu (oko za oko, zub za zub) podstatnú premenu: milosrdenstvo, obeť a toleranciu voči všetkému okrem hriechu. Mojžišove tabule Desatora sú dostatočnou, ťažko nositeľnou, ale jedinou možnosťou zachovania existencie. Kristus toto Desatoro žil a obetoval preň život. Exempla trahunt. Aj dnes len vlastným životom a činmi možno svedčiť o tom, kto sme. Aj našu identitu utvárajú a dotvárajú naše činy, to, čím si naplníme roky tvorivej práce. Udržať v tomto storočí kresťanskú tradíciu je dosť obťažné. Na jeho začiatku zomrel Boh v diele Nietzscheho. Tým, že človek ubil v sebe Boha, ubil v sebe vyšší korektív, vyšší cieľ. Kultúra je v tomto storočí normou jednotlivých iba ľudských mier, preto sa rozpadá, preto nie je jednotná. V storočí, v ktorom je človek meradlom hodnôt, a tak na jednej strane síce humanizuje, ale na druhej strane triešti povedomie o kultúre, je dosť ťažké určiť, čo to kultúra je a čo sa za ňu len vydáva. Ak rozmýšľame o kultúre, rozmýšľame totiž o proporciách medzi tým, čo človeku pomáha dôstojne a slobodne žiť, a tým, čo ho ubíja ako konvencia, ktorá si tiež hovorí kultúra.

Kultúra a identita sú nerozlučne prepletené. Jedna dotvára druhú a naopak. Človek je ako tell (v archeológii: sídlisková mohyla, v ktorej priereze – profile archeológovia určujú jednotlivé

kultúry), ukladajú sa v ňom jednotlivé dedičné sklony, výchovou prijaté či neprijaté komponenty, tradície a rodinné ságy, poznatky prijaté v škole a najmä vlastná žitá skúsenosť tohto všetkého reguluje, teda koriguje alebo karikuje prijímané hodnoty či pseudohodnoty. Skúsenosť je to, čo ľudí spája alebo rozdeľuje. Skúsenosť utrpenia, skúsenosť tvorby, skúsenosť realizovanej idey či cieľa, skúsenosť spoločného úsilia, skúsenosť viery v hodnoty a skúsenosť ich ustavičného hľadania a určovania v premene čias. Podľa čoho ich možno hľadať, ako ich rozpoznať? Hodnota sa prejaví tak, že má evidentne pozitívny vplyv na život človeka. Ak hovoríme pozitívny, máme na mysli prevahu pozitívnych znakov, teda nie absolútne pozitívny výsledok. Taký prístup znamená vyhnúť sa sklamaniam v dosahovaní len jediného cieľa. Kultúra je aj diferencovaný prístup, aj pripustenie alternatív. Mať empatiu pre iné riešenia, pripustiť iný postup, tak sa utvára kaleidoskop možností, ktoré obohacujú ducha, dávajú mu možnosť slobodnej voľby hodnôt. Pozitívny výsledok je aj verifikovateľný tým, že neprináša nič škodlivé.

Vlastnú identitu, v tom aj vlastnú kultúru možno identifikovať len v porovnaní s inými kultúrami a identitami. Povýšenecká ignorancia alebo pštrosí syndróm je rovnako výrazom komplexov a neistoty ako vehementné a hlasné popieranie všetkého okrem vlastných záujmov, teda tých, o ktorých si myslíme, že ich poznáme, preto si ich privlastňujeme.

Na istom kultúrnom podujatí Slovenského veľvyslanectva v Bonne som stretla tam vydatú Slovenku zo starej bratislavskej rodiny“ (ako sa sama vyjadrila), ktorej príspevkom do spoločenskej konverzácie (mimo oficiálnej časti podujatia v kruhu stojacich slovenských a českých emigrantov a Nemcov, na tému mladého štátu a slovenského jazyka) bola táto veta: „U nás doma sa hovorilo vždy len po maďarsky alebo po nemecky, po slovensky hovorili iba slúžky a kuchárky.“ Bolo by bývalo ľahké spýtať sa, kedy sa narodila, keď si pamätá túto azda prvorepublikovú situáciu (mala okolo 45 rokov), alebo reagovať nejakými dôkazmi... V tom momente som v kruhu stojacich bola kompetentná ako odborníčka, zaštitujúca slovakistiku na Kolínskej univerzite. Ostalo ticho. Táto žena vydatá za knihkupca (usmievajúceho sa vedľa nej) vôbec neprispela k jeho profesionálnemu imidžu, nemala potuchy o vývine, význame jazyka, a tým kníh, a tým kultúrneho fondu... Jej nechýbala slovenská identita, povedomie slovenskej kultúry. Chýbalo jej vzdelanie, akékoľvek povedomie kultúrnosti (aj tej, čo ju živila). Jej povýšeneckosť bolo iba prejavom tupého malomeštiactva. V zmysle kultúry neexistuje hierarchický rozdiel medzi perifériou a centrom. Každá kultúra je vzácna svojou osobitosťou. Práve osobitosť je prítlačivá esencia. Kto znevažuje hodnoty kultúrneho prostredia, z ktorého vyšiel, stáva sa len kvantifikačným príspevkom prostredia, s ktorým sa chce identifikovať. Poznala som však v zahraničí, medzi diplomatmi aj emigrovanými vedcami či ľuďmi iných profesií aj Slovákov – intelektuálov s veľmi citlivým, diferencovaným a súdnym, teda kultivovaným prístupom k slovenskej kultúre a histórii.

Najparadoxnejšia je situácia, ktorú človek môže zažiť na domácich vedeckých konferenciách, keď cudzí referent, maďarský či nemecký vedec povie slovenským kolegom: „Vy vôbec neviete, nevedomujete si, čo tu na Slovensku máte!“

Možno sa vedecká plachosť či skromnosť v istom bode spája s hlasnou a hrubou, agresívnou a nepriateľnou vehemenciou, aby vytvorila vákuum – nereprezentáciu hodnôt na domácej aj medzinárodnej pôde, hodnôt, ktoré existujú, sú tu však akoby zakliate... Všeobecné pojmy len umŕtvujú živý kultúrny tep tejto zeme. No je tu niečo, čo veľmi silno žije a ozýva sa znenazdania ako neklamný signál zakaždým, keď sa povedzme vraciame z cudziny domov

a vidíme kolorit našej krajiny. Ten pocit zvláštnej jedinečnosti máme niekedy celé dva dni, kým nás neotrávi iná jedinečnosť – nekultúrnych domácich pomerov.

In: Kultúrny život, 2, 2001, č. 9, s. 10.

Tolerancia – lux in tenebris

Každý to cíti, pomaly je to neznesiteľné, tá atmosféra vzájomného osočovania, vylučovania, popierania, ignorancie a znevažovania. V slobode sú ľudia neslobodní a limitovaní zlom svojho vnútra, zaslepenosťou svojou jedinou pravdou, svojím jediným názorom, svojimi preferenciami, svojou kariérou a materiálnym zabezpečením. Spoločnosť dopláca na desaťročia redukovanú výchovu a nevzdelanosť. Lebo nie je všetko poznať naspamäť pohoria a mestá sveta, ak nepoznáme myšlienky a svet najbližších, nie je všetko dať ľuďom „chlieb a hry“, ak sa im zakážu Evanjeliá, a nie je všetko môcť čítať Evanjeliá či navštevovať bohoslužby, ak podľa nich nežijeme a nepotvrďujeme vlastným životom. Humanizmus sa nespája len s kresťanstvom. Existuje od počiatku sveta ako túžba človeka po dobre medzi ľuďmi, po dobrom čine pre ostatných. Je taká stará ako túžba po zle. Ide len o to, aký je medzi nimi pomer. Humanizmus nie je chiméra, len s ním sa dá prežiť... Humanizmus zdôrazňuje ušľachtilosť myšlienok, tradíciu vzdelanosti, ktorú možno postaviť ako protiváhu barbarstvu. Humanizmus spočíva na vzdelanosti a tolerancii ducha. Lebo každému sporu, každému súboju a vojnovému ničeniu predchádza obyčajná hrubá intolerancia, egoizmus a dôraz na to svoje. Neexistuje dôvod, ktorý by ospravedlnil vojny a vraždenie. Cynizmus, tzv. realizmus; či čierny humor nám nepomôžu, sú len nemiestnym vyhýbaním sa skutočnosti. Ako žena a matka vyhlasujem, že v tejto krajine by som radšej zniesla akýkoľvek typ hegemonie, ako zažila občiansku či inú vojnu.

Zmierňovanie napätí na všetkých poliach je povinnosťou tých intelektuálov, ktorí na to majú trpezlivosť, vzdelanostnú úroveň, pevné presvedčenie, že riešenia sa dajú nájsť. Tolerancia je jediná cesta, je to svetlo v temnote, ktoré samočinne priťahuje kvalitu, pretože v jej prostredí sa kvalita môže uplatniť a rozšíriť.

Pravdaže, tolerancia si vyžaduje to najnamáhavejšie postavenie – v strede, odmietanie extrémov a totality akéhokoľvek druhu. Tolerancia nie je anarchia. Líši sa od tohto nebezpečia kultivovaným a argumentovaným dialógom, schopnosťou komunikovať tak, aby bol akceptovaný zmysluplný názor.

Na prelome tisícročí, vidiac roztrieštenosť slovenského kultúrneho a duchovného potenciálu, sme sa zjednotili v názore, že nejednota separuje a neblaho postihuje nielen jednotlivcov, ale stíha kvalitu slovenskej kultúry vôbec. V júni 2000 sme založili nepolitické združenie Tolerancia v kultúre (ďalej len Tolerancia), ktorého členovia zvolili autorku tohto článku za predsedníčku združenia. V embléme Tolerancie sú dve osobnosti slovenskej kultúry 20. storočia: románopisec J. Cíger Hronský a jeho prvý monografista literárny vedec a kritik A. Matuška. Toto spojenie symbolizuje pre nás veľkosť ducha každej z týchto postáv (konfesiónálne, názorovo a inak rozdielnych), a to nielen vo vlastnej činnosti, ale aj vo vzájomnej prepojenosti a uznaní spoločných hodnôt. Jednou z realizovaných činností Tolerancie bola organizácia piatich odborných diskusií v priebehu piatich mesiacov, ktoré niesli symbolický názov Fórum Ante portas (úvodná sa konala v kaviarni tohto mena na Michalskej) s úmyslom upozorniť, že verejná diskusia o kultúre absentuje, hoci práve v tomto čase integrácie nových štátov do európskych štruktúr je to jedna z kardinálnych otázok zachovania identity i otázka charakteru kultúrneho príspevku každej z postkomunistických krajín.

Prvé dve diskusie boli na rovnakú tému z oblasti divadelníctva: Slovenská dráma dnes I. a II. Už tu sa potvrdilo, že odborníci majú záujem diskutovať, že téma je nosná, že je potrebné o nej hovoriť, že je zaujímavá pre názorovo celkom rozlične orientovaných intelektuálov, ktorí rešpektovali zásadnú požiadavku organizátorov, že tieto diskusie nemajú byť politické, vďaka tomu sa v oboch prípadoch dospelo k vzácnemu, niekoľko rokov absentujúcemu konsenzu medzi osobnosťami, z ktorých každá na vzácnnej intelektuálnej úrovni vedela argumentovane zdôvodniť svoj názor. Osem zväzkov pôvodnej slovenskej drámy, v ktorých sú sputnané pôvodné slovenské divadelné hry, hoci mnohí riaditelia divadiel, ako sa ukázalo, o nich ani nevedia, tu ležali na stole ako nemí svedkovia či otázky. Konštatoval sa neprijateľný materiálny stav divadiel a situácia hercov, ktorí sú nútení si privyrábať. Diskutovalo sa o otázke výberu repertoáru skalných divadiel, ako aj o tristnej otázke ešte aj dnes (!) trezorových televíznych filmov. Tretia diskusia Tolerancie Archetypy v súčasnom slovenskom výtvarnom umení prebehla v predvianočnej atmosfére po široko koncipovanom úvode scestovaného a svetaskúseného výtvarníka, v úvahách o rozličných estetických a vývinových otázkach, ako aj o večne diskutovanej otázke identity umenia. Štvrtá diskusia (v januári 2001) na tému Kultúra ako súčasť identity bola inšpirovaná nesúhlasom s nezmyselnými, nič neriešiacimi rozpormi a snobskými či barbarskými vzájomnými štvanicami v slovenskom kultúrnom prostredí, ktorých výsledkom je rezignácia a z nej vyplývajúca neschopnosť diskutovať o závažných otázkach týkajúcich sa prítomnosti a budúcnosti slovenskej kultúry a identity v čase silnejúcej globalizácie. Keďže diskusie sú verejné a pozýva sa na ne prostredníctvom médií, má v zmysle ich cieľa na ne prístup každý. Tak i na túto diskusiu prišlo mnoho významných hostí, ktorí iste chceli vysloviť svoje myšlienky. Slovo si však na začiatku vzal predseda Koreňov, ktorý bez toho, aby uvážil zmysel a podstatu témy, veľkým hlasom hneď v úvode vytkol organizátormi nastolenú otázku, či existuje slovenská kultúra. Takto sa vraj formulovať nemá a nesmie, lebo existencia slovenskej kultúry je vraj samozrejmä „ako nos medzi očami“. (Neskôr som túto tézu analyzovala v eseji, ktorú si objednal KŽ, č. 9, s. 10). Keďže sme boli k diskutujúcemu tolerantní, poučal nás ďalej veľkým hlasom o „faktoch“ z histórie, bez sebareflexie a zvedavosti na iný názor. Ukázalo sa, akí sú ostatní rezignovaní alebo zvyknutí už len bezproblémovo hovoriť v rámci jednej názorovej skupiny, keď skoro nikto nedokázal či nemal chuť zaujať jeho pole a posunúť diskusiu iným smerom. Prítomní mladí politológovia, niektorí študujúci v zahraničí a zvyknutí na vecnú a ústretovú tvorivú diskusiu, boli konsternovaní a možno si uvedomili, aká priepastná je ešte medzera medzi svetom odkiaľ pochádzajú, a svetom, v ktorom teraz žijú. My organizátori sme si so smútkom uvedomili, že i ľudia, ktorí by radi prispeli k potvrdeniu kvalít slovenskej kultúry, to završujú na škodu veci celkom neprimerane. Piata diskusia Tolerancie bola na tému Preklad ako súčasť kultúry, jej hodnôt a obmedzení. Diskutovalo sa najmä o dvoch témach: o postavení prekladateľa a ocenení jeho práce, o možnostiach slovenskej literatúry uspieť v prekladoch na svetovom literárnom fóre, o generáciami prekladateľov dávno overenom prínose prekladovej literatúry v domácom prostredí. Posledné dve diskusie sa konali v súčinnosti s Národným osvetovým centrom, ktoré sa podujalo poskytnúť miestnosť a na poslednú diskusiu aj rozoslať pozvánky a osloviť aktérov.

Diskusie, ktoré mali za cieľ mapovať úprimný, principiálny záujem intelektuálov z rozličných odborov o ústrednú myšlienku Tolerancie – komunikáciu a dialóg, okrem malých výnimiek extrémne do seba zavinených jedincov ukázali, že predstava intelektuálov o fungovaní kultúry je rozhodne iná, ako je skutočnosť, v ktorej žijeme. Diskusie ďalej ukázali, že averzie a animozity sa prevažne vytvárajú umelo, že ľudia z rovnakých odborov, ktorí už roky nesedeli

v jednej miestnosti, ktorí sa na ulici obchádzajú bez pozdravu, si nakoniec tykajú a ich názory, ak nejde o ideológiu, ale o odbor či život kultúry, sa súhlasne stretajú v zásadných bodoch. Diskusie, ktoré sa nenahrávajú, nemedializujú v jednotlivostiach, prebiehajú v atmosfére slobodného vyjadrenia a s malými výnimkami aj rešpektu k inému názoru, v hľadaní a uvažovaní o možných riešeniach. Toto diskusné fórum splnilo svoj cieľ – koncentrovať intelektuálny potenciál z rozličných odborov, vzbudiť záujem o konsenzus v zásadných otázkach charakteru slovenskej kultúry na území Slovenska. V ďalšom nadviazať kontakt s inými kultúrnymi organizáciami v iných krajinách a tak vytvárať spoločný intelektuálny horizont.

Táto myšlienka zachovania a zároveň prieniku kultúry nie je nová. Už prvý cirkevný reformátor Erazmus Rotterdamský ju presadzoval svojím zvláštnym, nemilitantným spôsobom. Vnútna sloboda a dobrovoľnosť sú základné články ústavy jeho neviditeľnej ríše ducha, spájajúcej bez násilia, spájajúcej silou tvorivého ducha, jednotnou kultúrou vzdelancov. Erazmus prvý priniesol osobnosť spisovateľa – intelektuála ako mocnosť s obrovským vplyvom, ktorá však svoju moc slova nevyužíva na trieštenie a deštrukciu, ale naopak na spájanie. Úsilia zjednotiť Európu (rímski cisári, Karol Veľký) mali v Erazmovej predstave inú podobu, nie ohňa a meča, nie hegemonie jedného nad druhým. Jeho životopisec S. Zweig o ňom hovorí, že prvý vystúpil s dodnes nesplneným postulátom spojených štátov európskych v znamení spoločnej kultúry a civilizácie. Zweig považuje Erazma za „prvého literárneho teoretika pacifizmu“. Známy je jeho výrok: „Nespravodlivý mier je vždy lepší ako spravodlivá vojna.“ Podľa Erazma i v ťažkých časoch rozporov (aj vojnových) by ľudia ducha a učenci všetkých národov nemali prerušiť kontakt, mali by podporovať nie rozpory a protiklady, ale zotrvať v sfére ľudskosti a spájania protikladov. Ideou svetového spoločenstva ducha a svetového kresťanstva prevzal Erazmus veľkú ideu Augustínovho „kresťanského svetového mieru“.

Samozrejme, pacifizmus končí tam, kde by znamenal súhlas so zlom. Ide však vždy aj o spôsob vyjadrenia nesúhlasu: korektný, vecný, nenásilný a neagresívny, ale pevný spôsob obrany voči násiliu má účinok, kým násilie má krátky dych a po deštrukcii nemá čo ponúknuť.

Päťsto rokov staré Erazmove myšlienky o komunikácii, dialógu vzdelancov, uvoľňovaní napätia, kvalite existencie sa v obmenách opakujú v myslení novodobých moderných sociológov, filozofov, kulturológov (J. Habermasa, Z. Baumana a i.), ktorých myšlienky sme citovali v pozvaniach na naše diskusné stretnutia. Rovnako etické princípy a tvorivý duch slovenského prostredia, ktorý symbolizujú A. Matuška a J. C. Hronský, sa sústreďujú v embléme a diskusných témach Tolerancie.

Ak je pravdivý výrok mudrca, že tolerantné je priemerné, potom možno konštatovať, že dosť bolo extrémnej, intolerantnej geniality. Vidíme, čo urobila s našou kultúrou, s naším intelektuálnym nervstvom. Ideologickí extrémisti, naozaj geniálni len v útočení a spokojní vo svojom jednoliatom súhlasnom prostredí, ktoré ich utvrdzuje v pocite vlastnej geniality, žijú vo svojej jednotvárnosti s obmedzeným vnímaním skutočnosti, s jednostrannými (prevažne materiálnymi!) záujmami, obmedzeným prísunom informácií, žijú jednokoľajovo, úzkoprso a veľmi nezaujímavo. To, čo sa dnes tvári ako intelektuálna špička, je úbohá hrstka do seba zahľadených, márnomyseľných a nízkych duchov. Niektorí z nich ešte celkom nestratili sebareflexiu, a tak si na túto neúnosnosť vlastnej existencie vymýšľajú stále nové a nové odôvodnenia, charakterom blízke spôsoby ich existencie. Neprekračujú teda svoj tieň, nemôžu pre funkcie, peniaze, konexie, úbohé vedomie príslušnosti k podenkovým, stále sa meniacim

politickým názorom. Sami vedia a cítia, že to, ako žijú, je mrhanie vlastného individuálneho času.

Tolerancia nie je povrchná či priemerná, ak je vedomá, vyplýva z poznania a vlastného rozhodnutia. Ak je naplnená humanizmom či všekresťanským duchom, priťahuje tých, ktorých priťahuje vzdelanosť, porozumenie, radosť z rozhovoru a argumentácie, tým aj rozširovania obzoru, priťahuje slobodných (predovšetkým od vlastného ega). Aj keď postavenie v strede je veľmi ťažké, stále je dosť silných a slobodných, ktorí riskujú a držia sa ho pre jeho príťažlivosť, rozmanitosť a plnosť.

*In: Tolerancija – lux in tenebris (Aktualno stanje u slovačkej kulturi). In: Književna smotra, 34, 2002, č. 124 – 125, (2 – 3), s. 151 – 153.
Z nemčiny preložila Marija Lütze-Miculinic.*

Pod kalifornským zimným slnkom

Motto:

*Mysel' je ako padák, funguje,
len keď je otvorená*

Stanfordská univerzita

je situovaná na okraji mesta Palo Alto, ktoré leží južne od San Francisca, vzdialené asi štyridsať minút po diaľnici. Patrí medzi najlepšie vzdelávacie inštitúcie nielen v Amerike. Okrem aktuálnej úrovne zaručenej prítomnosťou špičkových odborníkov z celého sveta má aj zaujímavú históriu: Manželia Stanfordovci, ktorí vlastnili rozľahlé územie dnešnej univerzity, stratili jediného syna, keď mal šesťnásť rokov. Po tejto tragédii na mieste existujúcej konskej farmy založili univerzitu, na ktorej sa začalo vyučovať v roku 1891. Neformálne sa dodnes nazýva „farmou“.

Do areálu sa vstupuje mohutnou neoklasicistickou bránou, ktorej stĺpy ohraničujú štvorprúdovú cestu pre autá, lemovanú alejou obrovských starých paliem, za ktorými sa rozprestierajú parky plné exotických stromov a sivých a čiernych veвериčiek. Cez zeleň presvitajú v diaľke jednotlivé univerzitné pavilóny. Jedna z väčších odbočiek vedie ku Cantorovmu Centru Umenia, ktoré je zároveň aj univerzitnou galériou. Park je plný sôch rozličných svetoznámych umelcov. Veľká časť zbierky pozostáva z odliatkov diel Augusta Rodina, ktorého Občania z Calais patria medzi najpôsobivejšie. Palmová aleja ústi do kruhovitého parkového „námestia“ uzavretého na čelnej strane štvorcovými arkádami pripomínajúcimi kláštorné chodby a bazilikárnou univerzitnou katedrálou v neobarokovom a secesnom, zvnútra bohato zdobenom štýle, s vnútornými kupolami z tmavého dreva. V katedrále bývajú omše rôznych kresťanských kongregácií a večer o desiatej, keď sa zavrú knižnice a študovne, je ešte študentská omša.

Študovne a dokonca aj kaviarne a menzy tu majú internetovú „atmosféru“, takže študenti si môžu hocikde otvoriť laptop a bez prípojky pracovať. Slavistika je tu orientovaná najmä na rusistiku, ale literárna veda má silné komparatistické zázemie, otvorené pre nové kontakty. V študovni možno zameniť sedenie pri stoloch za pohodlné fotelky. V depozite knižnice zisťujem, že je tu od dvadsiatych rokov 20. storočia množstvo našich kníh beletrie, ale aj literárnej vedy, takže táto zásoba sa skoro vyrovná dobre dotovanej európskej knižnici slovakistiky. (Po tom, čo som zistila, že v kolekcii sú i tri moje knihy – Roky úzkosti a vzopätia, Tell i monografia Jozef Cíger Hronský a moderna. Mýtus a mytológia v literatúre (Bratislava:

Veda 2000), som knižnici darovala i svoju najnovšiu – Biele steny.) Okrem denníkov SME a Národnej obrody tu nachádzam Literárny týždenník a Slovenské pohľady (od roku 1846!).

Hoci som do stanfordského života a kultúry nazrela len krátko, atmosféra tejto univerzity vyžaruje toleranciu. Pokojne tu vedľa seba (nie proti sebe!) koexistujú povedzme dve v zásade odlišné koncepcie, či opačné teórie zastúpené dvoma teoretikmi, ktorí sa vzájomne rešpektujú a nerobia si zákernosti. Je tu priestor a záujem o rozličné pohľady a názory. Rozličnosť je podstatou inovatívnosti, a práve tá je tu jednou z ústredných hodnôt. Vytvára sa tak tvorivá diskusná atmosféra, v ktorej si študenti i vedeckí pracovníci hľadajú vlastnú cestu. Dostatok priestoru a vlastná cesta sú pre spôsob existencie v Amerike zrejme podstatné atribúty vývinu nielen vo vede. Nasledujúce pasáže sú už iba to, čo za tri týždne môžu vidieť otvorené oči a dychtivá zvedavosť cestujúceho:

Silicon Valley

patrí k najbohatším kútom Ameriky. Cez Vianoce je tu ako u nás začiatkom októbra, za chladných modropriehľadných dní babieho leta. Po jesenných dažďoch príroda ožila a je ako u nás z jari. Len veľké vianočné vence na vchodových dverách domov postavených v koloniálnom štýle (a la Tara z románu *Odviata vetrom*) oznamujú vianočné sviatky. Parky, ulice a dokonca aj diaľnice sú bez smetí, lebo znečistenie sa tu prísne pokutuje. Stačí však prejsť cez diaľnicu do Východného Palo Alto a je to iný svet, v ktorom hneď v prvom dni nového roka boli dve vraždy, nie je tam čisto a ľudia na vianočnú výzdobu nemajú... Práve tieto obrovské rozdiely existujúce vedľa seba, charakterizujú USA. Zaujímavé je, že chudoba a bohatstvo koexistujú a nepremiešavajú sa, hoci sú tak blízko.

Kalifornia kedysi pritiahla prírodným bohatstvom a miernym podnebíom španielskych dobyvateľov, ktorí od juhu – od dnešného Los Angeles kolonizovali postupne oblasti smerom na sever. V roku 1872 založili misiu pod „Veľkým stromom“ (dnešné Palo Alto) na brehu riečky San Franciscito Creek, dnes malého potoka – a podrobili si domorodé obyvateľstvo, ktoré sa zaoberalo chovom dobytka a poľnohospodárstvom. Dostatok dreva v nedoziernych okolitých lesoch sa stal podkladom obchodu a drevo dodnes slúži na stavbu – vnútornú štruktúru – domov. Aj dnešné moderné domy sú tu často kryté šindľom, ktorý vidno nielen na strechách, ale aj stenách vydaných napospas oceánskemu vetru.

Dobre vybudovaná podnikateľsko-výskumná infraštruktúra a azda i mierne podnebie pritiahli na pobrežie Pacifiku do oblasti Silicon Valley mnohé firmy amerického technologického priemyslu, ako IBM, Sun Microsystems, Oracle či Google, ktorých rozľahlé základne vidno z diaľnic, a hoci je tento priemyselný svet „opradený pavučinami“, nepôsobí apokalypticky, pretože je zasadený do kultivovanej prírody, hýriacej množstvom vzácnych druhov vtákov a zveriny, ktorá si voľne žije takmer v blízkosti obydli. Mestečká nadväzujú skoro jedno na druhé, ponorené v zeleni paliem, pomarančovníkov a citrónovníkov obťažkaných zrelými plodmi. Mnohé bytové komplexy (i rodinné domy) majú svoje vyhrievané bazény.

Infraštruktúra mestečiek je prispôbena životu v aute na každodenných cestách za prácou (reklamy otočené prevažne do cesty, občerstvenia na benzínových pumpách, v meste kaviarničky a bufety, ale nikde potraviny, len tzv. Zmiešaný tovar, obchodné centrá mimo mesta). Malé obchody so zmiešaným tovarom, ktoré vlastní Američania východoázijského či juhoamerického pôvodu, sa striedajú s rozľahlými obchodmi s nádhernými hodvábnymi kožkami dovozenými z Iránu alebo Indie. Veľké darčekové obchody plné tovaru

neidentifikovateľného pôvodu a zmyslu dopĺňa zaujímavý obchod s domácimi potrebami, plný u nás neznámych a praktických vecí. Čo sa týka praktickosti, táto krajina naozaj vyniká používaním vecí, ktoré uľahčujú život (napr. Zdrsnené dno kúpeľňových vaní...). Neskôr mi niekto vysvetlí, že týmito vylepšeniami sa firmy chránia proti žalobám používateľov

Značkové obchody sú mimo miest a dá sa v nich voľne pohybovať. Na prvý pohľad to vyzerá tak, že Američania nakupujú, len keď niečo naozaj potrebujú. Hysterické pobehovanie za najnovšími módnymi hitmi alebo túlanie po obchodoch a zabíjanie času tu nie je zvykom. Ľudia sa nedajú šikanovať módnymi vlnami, každý nosí, čo chce, „mrkváky“ tu visia za tú istú cenu ako najnovší typ nohavíc. Rebríčky hodnôt sú tu celkom iné. V celom meste sa nenájde okato reklamovaný verejný dom, stánky s novinami nevystavujú nahotu, aby sa časopis stoj čo stoj predal. V obchodoch ani v reštauráciách neobťažuje návštevníkov vtieravá hudba. V potravinách za každou pokladnicou je jeden pracovník, ktorý rozdeľuje tovar do igelitových vreciek, naloží späť do vozíka a starým alebo chorým ľuďom ho odvezie až k autu. Títo ľudia zarobia veľmi málo, ale je to vždy lepšie, ako sedieť na ulici a žobrať. Aj takých je tu veľa. V malých mestách sa grupujú, vo veľkých sú to strašidelné, osamelé, zväčša už nekompletné a pomätené postavy. Na otázku, prečo táto, inak racionálne perfektne fungujúca krajina nedokáže vyriešiť tento problém, ktorý mala v dvadsiatom storočí o desaťročia skôr ako my, nikto nevie dať odpoveď.

K zvláštnostiam dopravy malých miest patrí, že tam, kde nie je svetelné riadenie križovatky, sú značky „stop“, všetky vozidlá pri vstupe do nej zastavujú, a ten, kto tam bol prvý, má prednosť. Zvláštne pravidlo, ktoré pri bežnej dennej činnosti učí akceptovať prvenstvo druhého. Veľké policajné autá sa nenápadne motajú všade – v bočných uliciach mestečiek, v hustých radoch diaľničných prúdov v popoludňajšej špičke – a nemilosrdne lovia priestupníkov.

Na juh Kalifornie

možno ísť známou romantickou cestou Highway 1, ktorá vedie popri Pacifiku a z druhej strany ju lemujú vysoké pohoria. Alebo rýchlejšie dvoma diaľnicami cez vnútrozemie, ktoré miestami pripomína okolie Topolčian, miestami sa priestor nedozerne zväčšuje do obrovských obrobených poľnohospodárskych plôch. So zapadajúcim slnkom míňame metropolu juhu Los Angeles, ležiacu v podvečernom opare v údolí zvažujúc sa k moru. Spíme v časti tohto mesta – v preslávnom Holywoode, prechádzame v návale turistov „hviezdnu cestu“, Čínske divadlo, Beverly Hills, Sunset Boulevard a najdúc slávnú Malibu Beach rozpredanú medzi celebrity, navštívime novovytvorenú pláž, mekku surferského umenia na juhu mesta – Huntington Beach. Jeho predmestie je zaujímavé tým, že v súkromných záhradách sa ťaží ropa.

Ropné veže vidno aj ďaleko v Oceáne.

Deň strávime v púšti východne od Los Angeles v Národnom parku Joshua Tree, výstupom na púštne horstvo a navečer sa vraciame prespať do púštnej oázy Palm Springs.

Ďalší deň cez Santa Barbaru cestujeme späť na sever.

Čarovné San Francisco

tvorí osobitnú kapitolu – jeho časti administratívnych mrakodrapov, v ktorých sú ako secesné šperky zakomponované zrekonštruované staré budovy, pozostatky po zemetrasení v roku 1909. Všetko staré si tu pestujú ako poklady. Tak po kopcoch mesta sa za tri doláre možno previezť

starodávnou otvorenou električkou alebo navštíviť secesnú výškovú budovu mediálneho magnáta Williama Hearsta (podľa ktorého Orson Wells nakrútil film *Občan Caine*), kde medzi svetovými vojnami sídlili slávne sanfranciské noviny. Alebo katedrálu patróna mesta sv. Františka, alebo štvorposchodové Múzeum moderného umenia (SF MOMA). Na túto cestu som si vzala knihu Charlesa Bukowskeho *Hollywood*, ktorá opisuje holywoodske obchodné praktiky. Hľadáme jeho ako aj stopy iných slávnych v hniezde hipisákov a beatnikov v mestskej časti Norili Beach. Nachádzame ich obľúbenú krčmu Vesuvio na ulici pomenovanej po jednom z bítnikov Jackovi Kerouacovi. V blízkosti, na rohu je slávne kníhkupectvo City Lights Bookstore, ktoré kedysi bolo len malým trojuholníkom s točítym dreveným schodiskom. Dnes ho bítnik Lawrence Ferlinghetti udržiava rozšírené a prosperujúce, na pamiatku beatnickej generácie, ktorá má čítací kút na poschodí... V kníhkupectve sú fotografie tých, čo tu čítali (Bukowského, Ginsberga, Jevtušenka a iných) a rozličné múdrosti, z ktorých jednu som vybrala ako motto tejto eseje.

Isteže, iné je cestovať a iné je žiť, ale to niečo, pravdepodobne dôraz na individuálne videnie a cítenie, bez následkov, teda to, čo je povedzme pre môj život podstatné, som našla tu. Opúšťam Ameriku s pocitom, že sa sem treba ešte vrátiť.

In: Literárny týždenník, 17, 2004, č. 8 – 9, s. 15.

Jeseň s knihami.

(List z Nemecka)

Moja študijná cesta v Kolíne nad Rýnom sa začína v čase, keď je toto mesto najfarebnejšie. Prvý víkend sa nesie v znamení viacerých udalostí. Zo správ sa dozvedám o oslavách zjednotenia Nemecka v Erfurte, kde prezident pripomenie občanom, že sú nespravodlivo nespokojní, lebo vývoj vidí ako v konečnom dôsledku priaznivý. Ďalej sa diskutuje o prístupe Turecka do EU. Nemecko má v tejto otázke istú špecifickú, keďže po druhej svetovej vojne sem prišli tureckí nájomní robotníci a usídlili sa tu, takže napríklad Berlín je dnes štvrté najväčšie turecké mesto. Dlhšie sa už zrejme verejne diskutuje aj o prechode jedného z najrozšírenejších obchodných domov do internetovej siete. Ja som už len svedkom rozumného kompromisu, vďaka ktorému sa majú tieto obchodné domy zachovať v malých mestách, kde sú vlastne jedinými veľkoobchodmi a prinášajú zisk.

Keďže začínam príjemne víkendom, rada zreferujem, ako tu vyzerá detská katolícka omša, ktorá sa stala súčasťou môjho dopoludňajšieho joggingu. Kvôli svojmu nekonvenčnému oblečeniu trochu váhavo vstupujem do kostola a mienim zostať vzadu, kde zapálím sviečky, keď tu zbadám pri zadnej lavici vedľa starej panej sedieť bieleho pudla. Pobaví ma to a posmelí, takže podídem bližšie a vidím, že z náručí vpredu sediacich vykúkajú rôznofarebné hlavy živých aj plyšových zvierat. Je totiž štyridsiata nedeľa v roku, ktorá je oslavou zberu úrody. Kňaz namiesto kázne ide s mikrofónom k deťom a spytuje sa na mená zvierat (sú tam aj biele myšky, morské prasiatka, potkany a i.). Hlásia sa aj dospelí a kňaz sa s nimi teší, že povedzme malý foxteriér vyzdravel... Potom deti pomenujú plody, ktoré sú zhromaždené pred oltárom a na kňazovom slávnostnom rúchu.

Kňaz má len krátky komentár v nadväznosti na Evanjelium, kde sa hovorilo o mužovi, ktorý žil a zhrňal len pre seba, a Boh mu povedal: Načo to všetko, keď dnes v noci zomrieš. Kňaz upozorňuje, že všetko, čo človek má, má od Boha. Dostal to, aby sa o to staral, mal to rád a len

vtedy mu to bude prospešné. Kňaz všetko požehná a obrad v radostnej atmosfére dôvery pokračuje. Pred modlitbou Otčenáš vyzýva kňaz deti aj so zvieratmi, aby sa zhromaždili okolo oltárneho stola. Váhajú, takže to musí zopakovať dvakrát. Je to úžasný obraz preplnený absolútnou dôverou v Stvoriteľa, pripomínajúci Noemovu archu... Takéto niečo možno zažiť len v Kolíne nad Rýnom. Nemecko však žije aj knižným veľtrhom vo Frankfurte nad Mohanom. Ide o obrovský kolos plný kníh, kde na jednej strane prítomnosť vydavateľov nádejne svedčí, že slovo nie je taký márný produkt, na druhej strane haldy kníh zdeprimujú autora a privádzajú ho do stavu letargie a rezignácie. Zdá sa, že je zbytočné rozmnožovať existujúce množstvo knižnej produkcie.

Slovenský blok akoby bol z roka na rok rozsiahlejší, nie horší ako bloky iných národov. Tento rok je v ňom na programe o. i. aj vynikajúci text Antona Baláza Tábor padlých žien.

Hlavným hosťom veľtrhu, a teda v centre pozornosti je arabská literatúra. V súvislosti s touto udalosťou si možno spomenúť na Goetheho dielo *Der West-Oestliche Divan* a jeho pojem svetovej literatúry. Rozumie sa pod tým nielen recepcia v prekladoch, ale najmä nová skutočnosť, ktorú prepojenia Východu a Západu prinášajú... Táto skutočnosť je aj dnes, a práve v oblasti ducha dôvodom záujmu o arabský svet a jeho kultúru. V nemčine možno dnes čítať okolo 200 titulov zo všetkých žánrov (poézia, román, antológia a klasika) preložených z geograficky a kultúrne pomerne kompaktného arabského sveta, ktorý sa rozprestiera od Mauretánie a Maroka na západe po Irak a arabský polostrov na juhu (ak vynecháme Turecko a perzsky hovoriaci Irán). Obyvateľstvo týchto 22 krajín je väčšinou moslimské, materinský a úradný jazyk je arabčina. Centrá arabských vydavateľstiev sú v Bejrúte a Káhire. Politika zohráva veľkú rolu v oblasti jednoty arabského sveta, takže napríklad v golfských štátoch temer niet významnejšej literárnej produkcie. Zato sú tam peniaze, ktorými sú čiastočne financované aktivity na tohtoročnom knižnom veľtrhu. Autori však prídu z Egypta, Sýrie a Libanonu a aj väčšina preložených diel pochádza z týchto krajín. Literatúra sa prekladá prevažne vo švajčiarskych vydavateľstvách.

Vydavateľstvo Lenos v Bazileji vydalo reprezentatívnu antológiu pod titulom *Na návšteve*. Prekladateľ z arabčiny Štefan Weidner odporúča kultové dielo arabskej literatúry od sudánskeho autora Tajjiba Salicha *Čas severného s'ahovania* (*Zeit der Nordwanderung*, 1966), a surrealistické dielo Sakarija Tamera pochádzajúceho zo Sýrie, jeho zbierku *Poprava smrti* (*Die Hinrichtung des Todes*). Autor, ktorý žije v Londýne, posiela veľké postavy arabskej histórie do iných období, než v ktorých žili. Je to jedna z mála satirických kníh v arabskej literatúre. Vydavateľstvo Unionverlag v Zurichu vydáva diela egyptského autora Nagiba Machfusa, nositeľa Nobelovej ceny. Jeho román *Cesta Ibna Fattumu* (*Die Reise des Ibn Fattuma*) je v prvom významovom pláne stredoveký cestopis, a ide vlastne o politickú parabolu, lebo cestovateľ cestuje cez politické systémy a nikde nenachádza to, čo hľadá. Román vyšiel v pôvodine roku 1983, no aj dnes je aktuálny. Autora si uctilo aj vydavateľstvo Suhrkamp, keď ho zaradilo do svojej knižnice. Vychádza tu jeho dávno rozobratý román *Čln na Níle* (*Das Hausboot am Nil*.)

K významným prekladom tejto sezóny patrí bezpochyby 750-stranový román libanonského autora N. Khouryho. *Brána k slnku* (*Das Tor zur Sonne*), epos, ktorý zachytáva prvú arabsko-izraelskú vojnu v roku 1948 a osudy utečencov. V arabskom svete však najviac znamená poézia. Prezentovať sa budú dvojjazyčné diela najslávnejších arabských básnikov, Sýrčana Adonisa a Palestínčana M. Darwisha. V Adonisovej zbierke z roku 1970, ktorá teraz vychádza vo zväzku

jeho zobrazených spisov, sa nachádza aj slávna báseň Hrob pre New York (Ein Grab für New York), básnická predpoveď 11. septembra.

Tohtoročnú cenu nemeckých kníhkupcov dostal maďarský spisovateľ Peter Esterházy. Veľkou udalosťou na frankfurtskom veľtrhu sa stala Nobelova cena za literatúru pre spisovateľku Elfriede Jelinekovú. Radosť jej priaznivcov, poháre šampanského, vypité na jej počesť, vyjadrujú hrdosť na autorku, ktorá si pre svoju nekonvenčnosť vybojovala vo svojej vlasti jedinečné postavenie. Nemecké novinové a rozhlasové komentáre: u nás túto spisovateľku málokto pozná, Nobelova cena pre feministku Elfriede Jelinekovú je cena za živý hnev. V každom prípade táto výrazná autorka, bývalá komunistka, ktorá bojuje za menšiny, výrazne pôsobí v rakúskej intelektuálnej spoločnosti, predovšetkým ako neustále provokujúca výtržníčka. Jej romány, eseje a drámy dráždia a otriasajú konvenčným svedomím rakúskej kultúrnej verejnosti. Koncom októbra sa v Kolíne chystá ďalšia veľká kultúrna udalosť. Vo výstavných halách pri Rýne sa otvorí už tradičný Art Cologne, ktorý kedysi ako prvý naštartoval v roku 1967 tradíciu veľtrhov súčasného umenia.

In: Literárny týždenník, 17, 2004, č. 36 – 37, s. 5.

Vianoce štedré a biedne

Nie, nemožno to obchádzať, nemožno sa tváriť, že sa na to dá zvyknúť, zabudnúť za dverami našich teplých domovov.

Štatistiky v novinách, ktoré za mestá uvádzajú 45- až 50-miestne útulky pre bezdomovcov s jedným teplým jedlom denne, sú iba dôkazom neschopnosti kompetentných. Ak je počet ľudí bez prístrešia v jednotlivých mestách na Slovensku niekoľkonásobne väčší, ani túto zimu (po koľký raz už?!) sa mestá nepripravili ochrániť svojich občanov (lebo aj títo nimi sú!) pred zamrznutím. V stabilných demokraciách – povedzme v Škandinávii či Kanade a inde – je to inak. Pravda, ak je štát fungujúca štruktúra.

Iluminácie hlavného mesta pokračujú, atmosféra nadchádzajúcich Vianoc je čoraz lákavejšia: okolo bratislavského Rolanda upravovali deň-noc po niekoľko mesiacov dlažbu, aby vianočný trh mohol fungovať kultivovane a dôstojne, t. J. S kanalizáciou, odpadom a dostatočným priestorom. Aby tu nesmrdelo, ale iba voňalo: pečenými klobáskami, cibuľou, vareným vínom a punčom. Trh sa rozšíril aj na Hviezdoslavovo námestie, kde hostí čaká vysvietená opera. Niektorí idú do divadla, iní k „jezuitom“ na omšu alebo nakupujú, jedia špecialitky, z horúcich pohárov sa parí, stromček svieti, koledy znejú...

Prechádzame do radničného nádvorja, pozrieť si drevený betlehem. Za obrovskou tmavou bránou, kam tlmene dopadá svetlo z veľkého vianočného stromu, sa chýli do seba postava útleho chlapa. Vedľa neho barly a dve igelitové tašky. Čiapka či plastový pohár chýbajú. Inštinktívne siaham do vrečka, ale obe sú už prázdne. Dostala Škrekl'aňa, ktorej zohavenému zjavu sa každý radšej vyhne, dostala postavička, ktorá by mohla byť ikonou Bratislavy – s hrubými okuliarmi, stočená v gotickej krivke so zloženými rukami, ďakuje tenkým detským hláskom (iste, prídu a zoberú jej vyžobrané...). Stojím za tou tmavou bránou a podávam mužovi skoro plný pohár teplého punču. Rezignovane krúti hlavou: „Ďakujem, pani.“ Horkne mi potom v ústach a nehreje. Betlehem je farebný, ale tohto roku málo živý, dieťa zaniká v nádhere dekoratívnych kostýmov a záplave vlasov Matky...

Televízne správy prinášajú reportáž z poloprázdneho útulku v Lamači, pretože bezdomovci musia sem prísť triezvi. Nasleduje veľmi logický komentár mladej dievčiny niektorej nadácie, že alkohol je len dôsledok, nie príčina stavu týchto občanov bez prístrešia. Aj novinári sa veľmi usilujú utíšiť svedomie verejnosti: reportáž o človeku, ktorý zomrel v kvetináči – drastická fotografia na prvej strane a vedľa jeho dom niekde na východe za 400 tisíc. Chcela sa tým azda podporiť ľahostajnosť verejnosti, lebo každý z tých chudákov by mohol poriadne žiť, len sa mu nechce? Aj onen muž stratil zmysel života a nikto mu nepodal pomocnú ruku, nikto z nás.

(V televíznych správach idú šoty o zamrznutých, pretože vonku je –27 stupňov a strašný obraz bedárov pred dverami preplnených nocľahární nedá zaspať. Otvorte na noc aspoň prezidentské garáže a bočné lode kostolov! – tento odsek v novinách škrkli.)

V riadiacej sfére, v štruktúre sociálnych istôt zlyháva empatia voči možnému zlyhaniu, ktoré sa môže pritrafiť komukoľvek. Ľudia sa menia na živé rany, škrvny na našich uliciach. Zaobchádza sa s nimi ako s hmyzom: uhynú, je to len otázka času. Táto ľahostajnosť, niekedy aj výsmech zaváňa už sociálnym rasizmom.

In: SME, 14, 1. 12. 2005, č. 277, s. 14.

Duchovná tma, ale reklamy blikajú

Paul Valéry považuje za „civilizovaný taký národ, ktorý prikladá mysleniu väčší význam, než aký má v praktickom živote“. To znamená, že myslenie má smerovať ďalej ako k najbližšej obchodnej transakcii, k utilitaristickému rozmnožovaniu statkov. V kalných vodách „duchovna“ sa vytvoril priestor pre manipulačné teórie, zamerané na rafinované ovládanie materiálnych statkov, využívaných následne len a len pre vlastný prospech. Výsledkom týchto manipulácií je celková nerovnováha: 1. sociálna, t. j. hladujúce masy a paradoxne na dostatok krachujúce existencie, 2. duchovná – na jednej strane svetskí „mnísi“- učenci, utiahnutí mimo hluku sveta, do sveta svojich kníh, píšuci zdanlivo len pre seba a svojich pár priateľov, odmietajúci prispôbiť sa stupídnu konzumu, na druhej strane pobiehajúce stádo, podliehajúce hystérii módných návrhárov, indiskrétnosti a ziskuchtivej zvrátenosti médií. Skepsa „učencov – mníchov“ a bezvýhodiskovosť „stáda“ spôsobujú všeobecnú atmosféru smútku a neradostnej existencie. Táto situácia v duchovnej oblasti je výsledkom vývinu celého 20. storočia, storočia dvoch totalít – fašizmu a komunizmu (rovnocenne ich merajú povedzme H. Ahrendtová a E. Nolte) a storočia mnohých podôb demokracie, v ktorom „demokratický“ Západ a „totalitný“ Východ majú jedno spoločné: STRATU ETOSU. Takto to vníma aj jeden z popredných amerických sociológov a politických filozofov Amitain Etzioni (Vznikajúca globálna syntéza, *The Journal of political Philosophy*, 2004), ktorý tu hovorí o strate a potrebe morálky pre obe časti sveta. Kultúra v podstate tohto slova sa stala privatissimom každého z nás. Zdá sa, že v anarchii hodnôt novej doby nik nepotrebuje inštrukcie, meradlom sú mu výlučne jeho vlastné potreby. „Voľnobeh“ slobodného obchodu zasiahol desivo deštruktívne do oblasti kultúry. Sme zastrašovaní škodlivosťou a skúsenosťou bývalých ideológií, ochromení v schopnosti stanoviť a vyžadovať reguláciu vecí v zmysle ovplyvnenia vkusu. Regulácia voľnobehu je však racionalita smerujúca k rovnováhe. Bývalou socialistickou ideológiou vytvorená duchovná ničota a sústavne poukazovanie na praktiky socialistickej cenzúry sa dnes prejavujú ako obrna, ochrnutie základných kultúrnych potrieb, na ktoré má človek právo. Najmä mladý, hľadajúci človek nemá okolo seba nachádzať vraky bývalých stavieb duchovnej kultúry, útržky vedomostí a chaotickú výučbu bez prirodzenej autority

múdreho vedenia. Veda, kultúra, školstvo, cirkev a zdravotníctvo zažívajú už dnes nepotrebný chaos a nezmyselný kolaps. V Paríži v októbri minulého roku zasa dala 33. generálna konferencia Organizácie spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru (UNESCO). Schválila dohodu o kultúrnej rozmanitosti, ktorá zabezpečuje právo jednotlivých štátov na podporu vlastnej kultúrnej produkcie. Zo 154 zúčastnených štátov hlasovalo za dohodu 148 (proti dva, štyri sa zdržali hlasovania). V súlade so zmluvou je kultúrna produkcia vyňatá z bežných obchodných pravidiel a štáty môžu podľa vlastného uváženia svoju kultúru chrániť a podporovať (Hospodárske noviny, 21. 10. 2005, s. 13). Z toho vyplýva niekoľko záverov: Štáty, ktoré považovali dohodu za potrebnú, sa obávajú unifikácie a zániku špecifik jednotlivých kultúr. Ak sa do diskusie aktívne zapojilo 154 štátov, otázka zachovania špecifik jednotlivých kultúr nie je len otázkou krajín a štátov EÚ, teda novej organizácie a preskupenia síl vo svete. Ide tu o niečo podstatnejšie: o vzťah kultúry a prevládajúcej techniky, unifikácie technickými vymoženosťami, kde v mene rýchlosti a zisku zaniká pomalá ručná práca, jemné pradiivo – „čipka«... V podstate ide o dva možné prístupy k životu: tvorivý a konzumný. Vzťahom kultúry, tvorivého myslenia a techniky sa zaoberali v 20. storočí preventívne, ale, zdá sa, zbytočne, mnohí filozofi, mne najbližší z nich povedzme Gabriel Marcel. Tu kultúra súvisí s tým, čo nazývame etos života, jeho zmysluplné prežitie. Korytá brehov blahodarnej rieky, ktorou je kultúra, je potrebné regulovať pravidlami, ktoré nepotláčajú rozmanitosť, ale ani neprekračujú prípustné hranice. Je to dlhodobý proces, ktorý, hoci sa to nezdá, vždy určujú jednotlivci a ich prístup k životu. Naša európska kultúra po stáročia čerpala z etosu kresťanstva a humanizmu. V 20. storočí „demokratický“ Západ aj totalitný Východ spájala práve strata humanistických a kresťanských hodnôt. Na Slovensku a inde sa zachovali v insitnej podobe, ale aj v kruhoch intelektuálov „vnútornej emigrácie“ v rozličných vlnách politickej ostrakizácie.

Humanizmus a kresťanstvo sú dobrou bázou, na ktorú možno nadviazať. Pravda, vždy ústretovosťou voči inak zmýšľajúcim (ak ústretovosť nezneužívajú), tak ako to civilizovaná kultúra vyžaduje. Voľnobeh tu nie je namieste, potrebné sú presné pravidlá opatrené zákonmi. V každodennej praxi si to vyžaduje pestovaný cit pre mieru. Úspech závisí od — nebojme sa použiť staré slovo – ušľachtilosti myšlienky a činu.

Preto nie je jedno, kto kultúru zastupuje, vedie, kto ju „robí“.

Po spomínanej parížskej konferencii je namieste otázka, kto v našom štáte je kompetentný rozhodovať o podpore kultúry a iných odvetví s ňou súvisiacich. Komu ide o to, aby sa kultúrne špecifiká pestovali, aby sa na to vytvorili dlhodobé programy, aby sa potom výsledky mohli ponúknuť na „vývoz“, na spoločný trh, do spoločnej „siete“. Ako sa výskumná sféra rozličných oblastí kultúrnej antropológie podieľa na tvorbe špecifického obrazu slovenskej kultúry (myslíme tu na absenciu programov výskumu povedzme „novodobej“ archeológie, ako si ju robia v susedných Čechách, na nekoordinovanosť vysokého školstva – t. j. na bezpríkladnú a trestuhodnú anarchiu plánov výučby...). Možno donekonečna vyratúvať rad neduhov, nad ktorými sa denne rozčulujeme a s ktorými sa nedá pohnúť práve pre nekompetentnosť a ľahostajnosť činovníkov.

Televízne programy sú zamerané na komerciu, pre zdôrazňovanie ideologických kritérií absentujú diskusie o kultúre s osobnosťami slovenskej kultúry, tak ako prebiehajú v Maďarsku a v Čechách, denníky či týždenníky obsahujú literatúru a kultúru v zúfalej menšine. Robia ju redaktori, ktorí sa po skončení školy zjavne ďalej nevzdelávali, ich postrehy sú útržkovité, bez

osobnostnej koncepcie. Keď potom časopis na vlastnú mizériu zanikne, vytvorí sa iný, s príslušným komerčným hlukom okolo, do ktorého sa vrazia financie, lebo kultúra funguje prevažne vďaka reklame. Tento kolobeh pokračuje už dosť dlho vo všeobecnej duchovnej tme, reklamy farebne blikajú, lákajú z temna do prázdnoty... Tieni sa potácajú od jednej reklamy k druhej... Bolo by treba trochu obyčajného svetla, zdravého slnka a vzduchu, aby sa dalo dýchať! Vzduchu v podobe viachlasu, spektra názorov slovenskej vedy a kultúry, prijatia návrhov už spomenutých programov zameraných na špecifiká slovenskej kultúry, ktoré by boli schopné akcelerovať kultúrny potenciál vo vnútri krajiny a reprezentovať Slovensko v zahraničí.

In: Literárny týždenník XIX, 2006, č. 7 – 8, s. 5

Skrývanie kultúry a krajiny

(Akceptácia heterogenity kultúr ako zachovanie identít)

Nedávno sa ma spýtal istý pražský profesor, či sú a nakoľko sú pre Slovákov dôležité hranice. Odpoveď na túto otázku je úplne jednoduchá aj pri celom zložitom procese vývoja Slovenska: hranice boli potrebné, aby bolo čo zrušiť. Slováci boli zvyknutí žiť s inými v jednom celku, okrem šiestich rokov prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945) vlastné hranice nemali. To nieslo so sebou špecifické charakteristiky ich vývoja: toleranciu a paradoxne, ale zákonite rezistenciu. Rezistencia sa ukázala v plnej sile práve vtedy, keď vlastné hranice mali, počas druhej svetovej vojny, a to v zjednotení demokratických síl v národnooslobodzovacom boji proti fašizmu. Na konci 20. storočia došlo k zmierlivému a tichému rozchodu s Čechmi. Pretože Slováci neboli zvyknutí na vlastné hranice, prichodilo im ťažké v období socializmu byť uzavretí a nemôcť povedzme vycestovať pre zlý kádrový posudok a pod. (stávalo sa to v rodinách emigrantov, nečlenov komunistickej strany...). Dnes je znova celkom prirodzené pohybovať sa voľne bez ohľadu na hranice, je to pre nás Slovákov úplne prirodzený stav (emigračné vlny podmienené biedou alebo politickými pomermi, ako i účasť slovenského intelektuálneho, vedeckého a kultúrneho potenciálu na medzinárodnom kultúrnom „trhu“). Paradoxná situácia Slovenska je aj v tom, že vlastné štátne hranice sa utvorili do procesu silnej globalizácie a konštitúcie nového útvaru – Európskej únie. Na svetovej scéne, ale aj na malých domácich politických scénach prebiehajú diskusie, ako vlastne má byť tento útvar konštituovaný, a malé neznáme kultúry veľmi intenzívne uvažujú, ako sa v procese globalizácie uchovať. Zjednotená Európa nemá hranice, a predsa sa jednotlivé národy cítia ako kultúrne spoločenstvá a usilujú sa prezentovať svoje špecifiká.

Uvedomme si, že kultúry sú úzko spojené s politikou, a predsa jej nepatria. Podliehať a patriť sú dva odlišné významy. Uvedomujeme si ich na našom území od čias Veľkej Moravy, ktorá je dodnes pre pochopenie slovenských dejín jedinečná: kresťanstvo a tým aj kultúra prichádza v tom čase od Západu, jazyk od Východu. Najnovší nález zvyškov prenosného oltára, viacerých zvonov atď. v Bojnej poukazuje na to, že kresťanstvo prišlo na naše územie ešte v predveľkomoravskom období (Bojná. Editori: K. Pieta, A. Ruttkay, M. Ruttkay, Nitra 2006). Pritom kresťanstvo pôsobí ako zjednocujúci prvok, kým jazyk sa najmä neskôr, od obdobia osvietenstva a romantizmu, stáva jedinou oporou pretrvania a prezentácie národného spoločenstva a kultúry. Paradoxne sa táto významná súčasť počiatkov našich slovenských dejín – kontinuita s Veľkou Moravou – po roku 1990 nenosí a podozrivý z nacionalizmu je každý, kto túto zjavnú historickú skutočnosť, v ktorej sa utvára, štiepi a zároveň stráca (to sú dodnes

zjavné charakteristiká) naša kultúrna identita, čo i len spomenie. Rovnako sporné a spochybnené je spoločenstvo slovanských národov. Využívajú sa preň politické zlyhania a intervencie sovietskeho Ruska do vnútorných záležitostí malých krajín strednej Európy alebo Poľska, ako i zjavná a prirodzená príbuznosť duchovného bohatstva národov Európy, v ktorom ruský Dostojevskij akoby bol iba jedinečnou výnimkou.

V súvislosti s globalizáciou a s uchovaním kultúr uvediem príklad z histórie: keď v roku 1860 Anglicko kolonizovalo Čínu, Sir Elgin, generál, vzdelaný a kultivovaný liberál, prikázal do tla spáliť letný palác čínskeho cisára, Yuang ming yuang, unikátnu stavbu, kultúrnu pamiatku plnú vzácných umeleckých predmetov. Taká arogancia sa rovná pokusu o zničenie domácej kultúry, vyhladzovaniu vedomia a potláčaniu sebavedomia domáceho etnika opretého o vlastné schopnosti a špecifiká. Nebýva to však len sila zvonka. Nachádza a má podporu v každom spoločenstve v jeho vnútri. Pripomeňme len usilovných a dnes toľko odsudzovaných kolaborantov sovietskej intervencie v roku 1968.

Hrubá sila vojenská, materiálna, ideologická atď. tu stojí proti samoregeneratívnej schopnosti vo vnútri spoločenstva, ktoré je tak či onak napadnuté. Tento proces sa v dejinách v rozličných modifikáciách stále opakuje.

Otázka včlenenia – integrácie a zachovania identity – je aj a predovšetkým otázkou akceptácie, teda primárne demokratickým postupom. Na dlhodobých pobytoch v západnom zahraničí som zistila dve skutočnosti: 1. slovenská kultúra a literatúra, ktorá je prekladateľskou veľmocou, ako každá malá literatúra, je v zahraničí neznáma, hoci existuje uprostred diania a disponuje porovnateľnými, ba často výnimočnými hodnotami, ktoré ostali neznáme len preto, že krajina a kultúra bola skrytá pod iným väčším a hegemonným celkom. Myslíme tu konkrétne pars pro toto na umenie 60. rokov 20. storočia, ktoré na Slovensku vo výtvarnom prejave vykazovalo hodnoty porovnateľné s európskym trendom, v niektorých prípadoch zaznamenáva kunsthistoria ich výskyt ešte pred vývinom v ostatných krajinách, len o nich nikto nevedel a nevie. 2. zistila som absolútny nezaujem o neznámu kultúru a literatúru. Počula som otázku, ktorá nie je vedecká, no, žiaľ, je pravdivá: Koho vonku zaujíma kvalita a dianie v kultúre, o ktorej sa nič nevie. Nie všetky oblasti slovenskej vedy a kultúry však mali s otázkou akceptácie problém: povedzme slovenská archeológia ho nemá. Teraz, ale aj v časoch socializmu bola, a to najmä praveká archeológia a jej výskumy, známa a akceptovaná po celom svete. Azda preto, že išlo práve o problematiku výskumu období pred vytvorením hraníc. V literatúre, literárnej vede, či histórii nikomu ten malý flák – Slovensko na mape ako hiát neprekážal. Ešte nedávno na Medzinárodnom kongrese PEN v Berlíne bolo vidno, ako si nás pletú so Slovinskom a vnímajú nás len na pozadí o niečo známejšieho Československa, teda ako sufix názvu.

Kládla som si otázku, ako môže slovenský literárny historik, vedec zaujať tak, aby odkryl krajinu a jej literatúru a kultúru. Jednou z možností bolo, včleniť analyzované diela do štandardne známeho radu. Na podporu tohto postupu je možné použiť súčasné teórie, z ktorých mne konvenuje teória francúzskeho sociológa a filozofa, Foucaultovho žiaka Pierra Bourdieua a kategória „poľa možností“, ktorú zaviedol, s tézou, že „univerzá intelektuálov sú sociálne mikrokozmy, ktoré majú vlastnú štruktúru a vlastné zákony“, ako aj jeho pojem „priestor možností“, charakterizovaný nasledovne: „... funguje na spoločnom systéme koordinát a spôsobuje, že súčasní režiséri, aj keď nie sú vo vzájomnom vzťahu, sú určovaní objektívne ich vzájomným pomerom. Z tejto logiky sa nevymyká ani reflexia literatúry a analýza umeleckých diel.“ (...) Autori (v tom aj vedci), školy, časopisy atď. existujú len vďaka odlišnostiam, ktoré

ich oddeľujú.“ Používa Benvenistovu formuláciu: „Odlišovať sa a niečo znamenať je jedno a to isté.“ (Praktische Vernunft. Zur Theorie des Handelns. Frankfurt/ Main: Suhrkamp, 1998, s. 53–90). Novodobé pojmy ako „pole možností“ alebo „siet“ sú ambivalentné a aby v konečnom dôsledku nenivelizovali isté komponenty, je potrebná silná osobnosť literárneho vedca, ktorý ovláda oba úkony: včleňovanie a vyčleňovanie, teda: rekognoskuje a pozná sieť, a na druhej strane analyzuje a permanentne dopĺňa sieť o špecifiká z vlastného výskumu.

Slovensko v tomto období tranzície trpí stihomamom: na jednej strane tým, že nič neznamená, na druhej strachom, že priveľkým záujmom o vlastné veci sa zobudia nacionalistické vášne. Akoby nič medzi tým neexistovalo, akoby neexistoval verifikovateľný a seriózny výskum. Slovensko trpí aj sebadeštruktívnymi procesmi, spôsobenými najmä nechutou, socializmom skazenou etikou a konformizmom jednotlivých vedcov. To sú tí, čo dostanú šancu, ale namiesto toho, aby ju využili na kontinuitný výskum, zneužijú ju a z pozície moci a funkcií zdeštruuju to, čo by sa dalo ďalej budovať. Tento proces narušenia vnútornej integrity síl za pomoci „odborníkov“ z vlastných radov tvorí už súčasť nášho komplikovaného vývinu. To je to, čo nazývam skrývaním krajiny a kultúry. Samozrejme, v socializme dobre skryté manipulačné postupy už v demokracii nemožno skryť, ale nemožno ich, žiaľ, ani podstatne zamedziť. K slovenskej identite patrí aj vedomá a lukratívna slovenská neidentita. To vyvoláva rezistenciu, ktorá je na Slovensku (azda je to tak vo všetkých malých kultúrach) najzákladnejším nielen pocitom, ale aj hybnou silou mnohých procesov a akoby sebazáchovným pudom. Výkony a obeť v každom zmysle tu vytvárajú dojímavú červenú niť činov, na ktorých spočíva existencia krajiny.

Otázka identity národného spoločenstva sa nevzťahuje len na národy či štáty, ktoré vznikajú po Vestfálskom mieri, pretože aj tie vznikali s istou politickou tendenciou a nespočívajú len na prirodzenej voľbe jednotlivých príslušníkov spoločenstva. Preto je identita večným problémom sociológov, filozofov, umenovedcov a v poslednom čase, pretože je toľko tematizovaná v médiách pri vzniku novej EU, aj samých umelcov. Najčerstvejšia informácia je z Kunstforum Ostdeutsche Galerie v Regensburgu, kde bola od septembra 2006 inštalovaná výstava umelcov zo všetkých krajín východného bloku pod názvom Grenzgänger künstlerische Identitätssuche aus dem östlichen Europa.

Jedným z exponátov je video Srbky Milice Tomićovej z roku 1998, ktorá na otázku identity odpovedá v každom jazyku: „Som Milica Tomić“ a zakaždým sa na jej holom tele ukáže nová a nová stigma. Krvavé škvrny sú pravdivým a skutočným záznamom o tom, ako nás poznačuje okolitý svet, ak sa mu vydávame napospas, čo umelec, ak chce tvoriť a reflektovať dianie, nutne musí urobiť. Zo všetkých exponátov tejto výstavy mi utkvela v pamäti práve táto umelkyňa, pretože práve rozličné jazyky použila ako spôsobujúce stigmaty. Totiž práve jazyk bol v istom čase pre slovenskú kultúru všetkým. Zastupoval neexistujúce samosprávne inštitúcie, jazyk bol jediným „miestom“, v ktorom sa koncentrovala slovenská identita, až do roku 1918. Miestami preto v histórii nadobúda jazyk až mýtickú podobu. Tento stav bol a už zase je tristný, ale zároveň mocný, ako je mocné všetko, čo je neuchopiteľné, nehmatateľné... Na Slovensku nie je chrám Yuang ming yuang, ktorý by koncentroval bohatstvo krajiny a ktorý by mohol ľahnúť popolom na príkaz povýšeneckého liberála. Deštruktívne sily sa len zapisujú do histórie krajiny, ktorá má niečo, čo sa nedá spáliť, preto vytrvala.

V novej zostave štátov EÚ je pravdepodobne viac typov, ktoré pripomínajú generála sira Elgina, vonku alebo vnútri jednotlivých národných spoločenstiev. Sú v médiách viditeľní a

hlasní podľa starej zásady: zlodej kričí, chyťte zlodeja! Treba však upozorniť na to, že táto špekulatívna arogancia stojí proti kresťanskej tradícii starej Európy, ruší jej základné princípy a hodnoty.

Nórska politologička Janne Haaland Matlary v knihe *Veruntreute Menschenrechte. Droht eine Diktatur des Relativismus?* (Odcudzené ľudské práva. Hrozí diktatúra relativizmu? Sankt Ulrich Verlag, Augsburg 2006) sa venuje problému vzťahu etiky a politiky práve z tohto hľadiska.

Položme si otázku, ktorá túto úvahu podnietila: ako v novom útvare EÚ zachovať duchovné a materiálne bohatstvo malých kultúr? V dejinách existuje precedens pre túto geopolitickú situáciu, na základe ktorého by sa riešenie mohlo nájsť. Po Vestfálskom mieri vznikli štáty, z ktorých sa vymykala Vatikán a Maltézski rytieri. Obidva útvary si zachovali osobitú štruktúru a pôsobenie, ktoré bez ohľadu na hranice spočívali len na systéme spoločných hodnôt. Prepájali heterogénne kultúry, a predsa nenarušali ich individualitu. Táto heterogenita spočívajúca na spoločných hodnotách by sa mohla stať príťažlivým príkladom pre dnešnú novú Európu.

Skrývanie kultúry a krajiny (Akceptácia heterogenity kultúr ako zachovanie identít).

In: Trináct let po. Trináct rokov po. Brněnské texty k slovakistice IX. Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka, Anna Zelenková. (Eds.) Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2006, s. 7 – 11

Rodičia sú ako zrkadlo

Rodičia sú ako zrkadlo. Vidím ich vždy, keď sa pozriem do zrkadla, a v také ráno, ako je toto – ráno Štedrého dňa roku 2006 – si uvedomujem, akí boli štedrý a koľko som od nich dostala. Nielen geneticky, ale aj výchovou. Pamätám sa napríklad, že som sa minimálne dvakrát tešila na sestru (mám len troch oveľa starších bratov), lebo uvažovali, že si osvoja siroty – dievčatá v mojom veku, keď v susedstve zomrela matka piatich detí, alebo preberú biele dievča, ktoré nemohlo vydržať u starej Rómky Rózy. Obidvaja učitelia s tou istou trojkombináciou (dejepis, slovenčina, zemepis) učili celý život na Kysuciach s výnimkou šiestich rokov v Trenčíne, kde bol otec riaditeľom strednej školy a kde som sa narodila. Bola to zvláštna dvojica: matka hlboko veriaca, otec voľnomyšlienkar a kozmopolita, ktorý za vlast' a jej slobodu odišiel od troch detí bojovať proti totalite fašizmu do povstania. Bol jeho organizátorom na Kysuciach a matka mu v tom pomáhala ešte vo vysokom stave tehotenstva. To, za čo riskovali život svoj aj svojich detí, sa potom premenilo na dlhé desaťročia, vlastne skoro do konca ich života, na neprekonateľnú ťarchu inej totality – komunistickej. Bola som potom často svedkom živých debát o tom, ako je to vlastne s človekom v dejinách. Ako historici na to nachádzali množstvo dokladov. Ako umelci si rozumeli veľmi dobre. Keď mama natiahla plátno a rozložila sa v kuchyni so stojanom a paletou (tam bolo najlepšie svetlo), otec navaril niečo jednoduché aj pre ňu, aby nemusela prerušiť maľovanie. Ona, keď písal, mu nosila jedlo k písaciemu stolu. Tam som sa naučila, že vzájomná akceptácia môže nahradiť verejné uznanie. Matka totiž nemohla študovať maliarstvo (medzi dvoma vojnami sa to dalo len v Prahe) a mala len kurzy v Žiline.

Maľovala aj pre ľudí, aby privyrobila na štúdiá synov, ktorí boli na vysokej škole traja naraz.

Otec mal talent. Alexander Matuška to rozpoznal, vyhlásil o ňom, že je nádejou slovenskej literatúry, a vydal ako redaktor Pravdy spolu s Pavlom Bunčákom otcov román *Krížové štácie* z prostredia Kysúc v roku 1949, neskôr už nepublikoval nič (s krátkou výnimkou rokov 1968 –

72). Zasiahli ho 50-te roky a závisť V. Mináča, ktorý debutoval o rok skôr v roku 1948, sedel potom v výbore Zväzu slovenských spisovateľov a v Ústrednom výbore KS a celý život sa staral o to, aby meno spisovateľa Jozefa Hnitku zmizlo zo sveta.

Doma som sa naučila, čo jednoduché, a predsa podstatné môže človek pre človeka znamenať: dávať druhému pocit hodnoty a istoty, že to, čím si naplňa život a pri čom je šťastný, má predsa zmysel, pretože otec, aj keď nepublikoval, celý život písal. Jeho existencia bola skrz-naskrz autentická. Krížové štácie sú expresionistickým obrazom Kysúc medzivojnového obdobia s víziou lepších čias, poviedky z Povstania sú hemingwayovsky alebo solženicynovsky spracované vlastné zážitky. Autenticita je kľúčové slovo aj modernej slovenskej prózy povedzme Ruda Slobodu a i. či modernej prózy vôbec. Štylizácia zabíja prirodzený rytmus a musí sa použiť tam, kde chýba talent uhádnuť mieru. Miera je totiž ďalším meradlom dobrej umeleckej tvorby. Dnes sa odovzdáva cena Jozefa Hnitku v rámci Jašíkových Kysúc. Na ročníku 2006 som si uvedomila dve veci naraz: meno spisovateľa je ako vývesný štít, zautomatizovaná firma, nad ktorou sa nepremýšľa. Rovnako sa to týka Rudolfa Jašíka, ktorého dielo by bolo treba znova „prečítať“, t. j. analyzovať. Jašík a Hnitka sa dobre poznali z odboja a veľmi si rozumeli. Svedčí o tom korešpondencia. Niečo z nej sa cituje aj v kalendáriu knihy Transfúzia od Jozefa Hnitku. Je to výber z jeho tvorby, ktorý som zostavila a vydala v roku 2003 s doslovom Antona Hykischea, kalendáriom a fotodokumentáciou podľa otcovho archívu.

Uvedomila som si však zároveň, že literatúra bude žiť napriek prevahe iných médií, dokiaľ budú mladí autori ako Eva Bačinská, mladí ľudia so zvedavými, otvorenými očami a ušami pre svet okolo. Otec mal rád najmä takých študentov, aj keď niekedy možno boli trochu živší, ako bolo treba, ale uvažovali a nenudili sa, žili a mali záujem o okolitý svet. Učil ich najmä uvažovať a rozmyšľať. No nielen škola, aj rodičia majú s týmto dočinenia, a tak sú deti zrkadlom svojich rodičov.

Dve polohy, dva prístupy k životu – záujem a nezáujem – sa premietli aj do poviedky Strom, ktorá bola tento rok ocenená cenou Jozefa Hnitku. Strom je aj nádherný symbol stability, vitality a vertikály života.

Rodičia sú ako zrkadlo In: Kysuce, december, vianočné vydanie 2006

Dobré umenie komunikuje tým, že nepredstiera

Každá krajina má niečo, s čím si ju v cudzine spájajú. Pre Slovensko by to mohol byť aj folklór. Počas otvorenia nového SND sa naň zabudlo.

Hra na intelektuálnu metropolu sa nám darí. Človek si to uvedomí pri takej príležitosti, ako je povedzme otvorenie SND, ktoré vraj bude kultúrnym stánkom pre všetkých. Budú tu hosťovať divadlá z celého Slovenska, ako na púte sem budú chodiť ľudia zo všetkých končín krajiny autobusmi.

Intelekt však ešte nemusí byť kultúrny (ba často býva nekultúrny či dokonca antikultúrny). Kultúra je intelektuálna, ak je to skutočná kultúra. Toto sa týka fantastickej, naozaj svetovej architektúry nového SND, nie však programu jeho otvorenia, kde chýbala povedzme pieseň – hlas Dariny Laščiakovej. Zdajú sa nám tieto rozlíšenia priveľmi komplikované? Áno, iste, ale aj skutočnosť je komplikovaná a ťažko prehliadnuteľná.

In: SME, roč. 15, 24. 4. 2007, s. 24. (skrátaná verzia)

Čo znamená „post“?

(Príspevok k téme „Posttotalitná rezistencia“)

Jaques Perrin vo filme „Nomaden der Lüfte. Das Geheimnis der Zugvögel (2005) zachytil nádherný, farebný a voľný svet sťahovavých vtákov, ktorí nepoznajú hranice. Ich svet je svetom ich potrieb, patrí im zem kompletne, totálne – jednotne podľa ich potrieb, zakódovaných v génoch. Autor nafilmoval existenciu čistej – animálnej slobody, voľnosti, totiž voľného pohybu bez obmedzení – hraníc. Ako predloha mu poslúžil život vtákov, v dejinách kultúry ľudstva zakódovaný symbol slobody. V úvode filmu však autor zachytil aj podstatnú krátku, nasledovnú scénu: čerstvo narodené, ešte slepé mláďa, ktoré matka chodí kŕmiť, len čo sa začne hýbať a nadobudne silu, vyhodí z hniezda druhé vajce – súrodenca, ktorého považuje za niečo cudzie. Zdalo by sa, že vo vzduchu je miesta dosť a postacia Darwinove zákony či ľudské pušky, ale nie. Pôsobí tu aj niečo primárnejšie: inštinkt a v tomto prípade prekvapivý, pretože úplne neopodstatnený pud sebazáchovy.

Tento krátky úvod chce upozorniť na to, že dejiny človeka sú plné tragických, a predsa napredujúcich pokusov prekonať zemskú príťažlivosť a vzlietnuť ako vták. Žiaľ, tieto preryvy sú plné aj vzájomného inštinktívneho a intencionálneho obmedzovania, kynoženia a ničenia pre vlastný prospech. Storočia vojen, zneužívania „krídel“ – lietania – vysneného symbolu slobody – na zabíjanie. 20. storočie je storočím ovládnutia vesmíru raketami, v ktorom súčasne s explóziou obdivu k ľudskému rozumu sa nepozorovane, ale veľmi hlboko v ľudskom podvedomí usadil strach z atómových zbraní. Storočie väznenia a splynovania ľudí za slobode prejavenej názor, a najmä v záujme kumulácie kapitálu. A v tejto reťazi ľudských zločinov sa ako zdanlivo jasné svetlo ligoce umenie, ktoré odráža všetky procesy v znesiteľnej, esteticky prijateľnej, alebo neznesiteľnej a potom katarznej podobe. Ak sa však prizrieme bližšie na svet umelcov, kult seba samého, upriamenie na vlastnú „genialitu“, slepé „vyhadzovanie iného z hniezda“ tu funguje rovnako exemplárne a spôsobuje inému „sociálnu smrť“ presne tak surovo ako vo vojnových ťaženiach.

Jedinú protiváhu totalitným systémom 20. storočia, fašizmu a komunizmu, vytvára spontánna alebo organizovaná reťaz pozitívneho činu akceptácie rôznosti. Pozitívny čin je zakotvený nielen u gréckych filozofov, ale po prvý raz s výrazným celospoločenským ohlasom aj v ranokresťanskej náuke, ktorá vznikla v opozícii voči totalite Rímskej ríše a dejiny túto „totalitu dobra“, sebakontroly až sebaopretia, milosrdenstva, práce a lásky pre iných zachytili ako jednu zo základných príčin jej zániku. Áno, hovorím vedome o prvotnom kresťanstve, ešte nedeformovanom totalitou moci a peňazí. Hovorím o prvku civilizácie a kultúry, ktorý kultúru robí kultúrou, ktorý zušľachtuje civilizáciu. Áno, hovorím o dôslednom dodržaní sentencie o láske človeka k človeku, v ktorom sa kumuluje sedem z Desatora, ktoré obsahuje aj tri prvé príkázania. Hovorím o modernom náboženstve, ktoré v každom jednotlivom človeku vidí Boha a cez neho sa k nemu približuje.

Totalita (jednota) kresťanstva minulých čias sa v 2. druhej polovici 20. storočia v pokoncilovom katolicizme zreálnila a „rozdrobila“, individualizovala. Zdá sa vám, že sme sa ocitli na poli morálky, a tým azda na neistej a veľmi nesympatickej pôde moralizovania? Je to len zdanie. Morálka je totiž jednou z podstatných, legitímnych súčastí prieskumu sociologických podmienok, v ktorých sa momentálne nachádzame. Ľudské práva, postoje, výroky, naše práce vedecké aj umelecké primárne súvisia s našou morálkou.

Nezídem teraz z tohto poschodia uvažovania dolu k vyratúvaniu neduhov súčasnej tzv. demokracie, vyzývam len k bdlosti. Kvôli animálnemu, primárne totalitnému sklonu človeka chcem upozorniť na permanentnú hrozbu, na to, že v súvislosti s totalitou nijaké „post“ neexistuje. Vyzývam k permanentnej povinnosti jednotlivo a vždy z pozícií udržania dobra medzi ľuďmi vedome pôsobiť, lebo tolerancia sa končí tam, kde sa začína zlo. Vedome chrániť a akceptovať právo na existenciu jednotlivého, a tým aj skutočnej demokracie.

Aby sa dalo voľne lietat', voľne dýchať, slobodne tvoriť a žiť!

Po anglicky: What does the „post“ mean? In: 39. Mednarodno srečanje pisateljev. 39 the International Writers' Meeting. 39ème rencontre internationale d'écrivains. Ogroženi jeziki – Izumirajoče kulture. Branje kot družbeni dogodek. Posttotalitarni odpor. Languages under Threat – Dying

Cultures. Reading as a Social Event. Post-totalitarian Resistance. Langues menacées – Cultures en voie de disparition. La lecture comme événement social. La résistance post-totalitaire. Bled 28. 3. –1. 4. 2007. Ljubljana: Slovenski center PEN, 2007, s. 79 – 80.

ISBN 978-961-91009-6-7. Aj pod názvom The Birds of Freedom: MANONBORN, Harford Poetry and Literary Society, Vol. 5, No. 1, September 2007, 42 – 43

Pred nebeskou bránou

(K situácii a stavu dnešného zdravotníctva)

Okrem bezdomovcov, ktorých bolo možné dosiaľ rátať medzi čakateľov v „očistci“, v zemi nikoho, v tvrdých a beznádejných podmienkach, bez základnej ľudskej dôstojnosti a akceptácie okolia, som si v poslednom čase cez isté skúsenosti, o ktoré sa chcem podeliť, do tohto teritória musela zaradiť ďalšiu skupinu slabých a bezbranných. Sú to starí ľudia. Pre vodičárov a inak handicappovaných sú už nadácie, bezbariérové chodníky a mnohé ústretové kroky zo strany spoločnosti. Pre starcov nie je temer nič, napríklad ani dostatočne dlhý čas zelenej na prechode... Ba predsa celkom paradoxne niečo: pre solventných sú plné lekárne liekov. Na dobré myslenie, na činnosť mozgu, na cievy, na srdce, na..., na..., na... To všetko, aby fungoval biznis. No umelo udržiavaných starčekov nik nepotrebuje. Ani keby im mozog fungoval ako švajčiarske hodinky.

Pamätám sa, že matka spomínala, ako zomierala moja stará mama, niekedy začiatkom roku 1939. Doktor Reich, rodinný lekár, prišiel o siedmej večer a hoci vedel, že chorá nedožije rána, prišiel ešte o druhej v noci, už len aby potešil rodinu... Tak to bolo ešte aj po vojne v Trenčíne, kde doktor Chúra prišiel domov k chorému dieťaťu, alebo doktor Šálek v inom malom severoslovenskom meste... Skrátka, ak sa vtedy niekto obrátil na lekára, lekár sa zachoval podľa Hippokratovej prísahy.

A ako to vyzerá, keď dnes starý človek ochorie?

Lekári z času na čas vyhlasujú štrajk, vraj sa im nedostáva ohodnotenia... Faktom je, že sú kadejako stresovaní a „vydieraní“. Na pacienta majú 20 minút, t. J. Idú na body! Domov k starému človeku ich nedostane nik, ani keď je dotýčný sám a chromý. Počíta sa tu zjavne so solidaritou známych a priateľov. Je to neuveriteľne neštandardný stav a laxný prístup zo strany spoločnosti! Obvodný lekár len zriedka, naozaj neviem za akých podmienok, chodí k chorému

domov. Starých ľudí má dosť a ďalších neberie, ani keď sú z toho obvodu a majú to k nemu najbližšie...

Osobitnú poznámku si zaslúžia nemocnice. Sestry tu pracujú za 50 Sk za hodinu, je ich málo a sú prepracované. Ak majú „normálnych“ pacientov, t. J. Dostatočne mladých, ktorí ľahko a rýchlo regenerujú, niet problémov. Ak sa však ocitne v nemocnici starý človek, ktorý navyše má aj isté nároky, teda stará škola s istou predstavou, ocitá sa často zoči-voči hrubosti a nezakrytej neochote. (Lepšie sú na tom jednoduchí ľudia, ktorí si síce svoje právo uvedomujú, veď nemocenskú platili celý život do štátnej kasy, ale sú zvyknutí mlčať.) Namiesto uzdravovania chorejú pacienti ešte viac a zneurotizovanému človeku sa odporučí domáce ošetrovanie a opatrovateľská firma, ktorá vraj v hlavnom meste najlepšie funguje. Pravdaže firmu zaujímajú najskôr peniaze a zmluva, až potom človek, ktorý ju potrebuje a aj platí. Istá šéfka, ktorá všetko na svete vie najlepšie, a niekoľko vystrašených, narýchlo zaangažovaných žien. Obvodný lekár, ako som napísala, je v nedohľadne. Starí ľudia sú mu príťažkáci pacienti... Nuž asi treba mať len ľahkých pacientov, čo najľahších a najmenej chorých, to by sa potom liečilo!

Ak je potrebné vrátiť sa s akoukoľvek otázkou na oddelenie, na ktorom chorý starý človek ležal, lekárka sa pýta, čo od nej ešte chcete, veď pacient tam ležal – v minulom čase, ale už neleží, t. J. Pre pani doktorku akoby zomrel, ak opustí oddelenie. Namiesto toho, aby sa spýtala, ako sa ten človek, ktorého liečila, má, kričí, že s ním už nič nemá...

Základné pravidlá akejkolvek etickej normy a komunikácie sú narušené, jednotlivé pracoviská sú úplne nekompatibilné, ani nechcú o sebe nič vedieť, len, preboha, nič navyše, ale azda ani to, čo treba, netreba od nich žiadať. Škoda, že nežije Franz Kafka, vedel by celú absurditu dobre zachytiť.

Tento zozúrený, hektický a neštandardný stav dnešného zdravotníctva má na svedomí kto?

Isté je, a je to potrebné dodať nie na ospravedlnenie slovenského zdravotníctva v období „tranzície“, ale ako zaujímavý dodatok, že povedzme aj v susednom Rakúsku, v nemocnici menšieho mesta sa celkom nedávno stará dáma pred operáciou sťažovala, že jej vo Viedni lekár povedal, že berie na operácie len pacientov do 65 rokov!

Berme si príklad z prosperujúcej susednej krajiny!

Pýtať sa a reflektovať toto všetko môžeme, faktom však zostáva, že k biednym, postihnutým a slabým, teda azda k najväčšej menšine, na ktorú nikto s empatiou nemyslí, patria starí, chorí ľudia.

In: SP, roč. IV. + 124, 2008, č. 9, s. 142 – 148

Smiech, zábava a etika ako podporujúce sa fenomény
(Podnet na pohyb spoločenských procesov)

„Pohyb je východisko z biedy.“

Sumerské príslovie

V stredovekých i novovekých dejinách boli smiech, uvoľnenie a zábava odsunuté do druhého rangu ako niečo menejcenné, ba život a existenciu ohrozujúce. Heslo „ora et labora“ koncentrovalo človeka na vážnu existenciu. Staroveké bakchanálie vošli do histórie ako

bezuzdné orgie pitia a sexu. Týkali sa rovnako masy ako vyšších stavov. „Chlieb a hry“ boli neskôr zbraňou vladárov proti nespokojnosti más, ktorým mali stačiť.

Je potrebné položiť si otázku, o aký druh zábavy, uvoľnenia a smiechu má alebo môže ísť. Zdá sa, že množstvo sekundárnej literárnovednej či psychologickéj literatúry k týmto otázkam osvetľuje problematiku dostatočne, avšak jej dôležitosť vystupuje stále znova do popredia, provokujúc k novým aktuálnym úvahám.

Už múdry Aristoteles v Poetike pripustil komédiu ako rovnocenný žáner. Smiech, uvoľnenie a zábava boli od najstarších čias vzácnou súčasťou života, zahŕňali škálu ľudských prejavov od najnižšieho k najvyššiemu, t. J. Od vulgárneho ku katarznému.

Vychádzajme z toho – a nech nám je tento antropologický prístup dovolený – , že väčšina ľudí má rada status quo, často aj za cenu pokrytectva alebo dlhodobého utrpenia. Len dobrodruhovia – umelci, spisovatelia, vedci, žurnalisti, objavitelia v rôznych oblastiach života, skrátka, tvoriví a nepokojní duchovia v každom čase vývinu ľudstva status quo narúšajú v mene nových možností existencie.

K nim oddávna patria šamani, ktorí na stenách Mont Bega zanechali svoje filigrantsky štíhle kresby – zaklínania šťastného lovu, ktorý bol skutočne pre celý kmeň zárukou prežitia.

Slobodný pohyb človeka v rytme tanca bol jedným zo základných prejavov pravekého, paleolitického človeka, jeho sebavyjadrenia a snahy priblížiť sa k životodarnému slnku ako k božstvu. Aký zvuk sprevádzal tieto pohyby zachytené na skalných útesoch, náramkoch a iných starovekých šperkoch z doby bronzovej možno rekonštruovať na dodnes funkčných hudobných nástrojoch, na lurách, tzv. „svätých rohoch“ (štvordielna plechová ohnutá trúbka), ktoré sa zachovali v močiарoch prevažne v Dánsku. Nástroj používali muži, scény tanca ukazujú sporo odeté alebo nahé postavy mužov a žien². Nahé ľudské telo nebolo až do stredoveku nič výnimočné. V starom Grécku ľudské telo vystavovalo na obdiv svoju cvičením vytrénovanú krásu pri každej príležitosti, schopné predviesť sa nahé a udatné, schopné brániť vlastné teritórium a chrániť vlastnú existenciu. Sloboda, umenie, primárna existencia boli takto akýmsi spontánnym privilegiom človeka, prirodzeným regulátorom jeho síl a, prelínajúc sa navzájom, aj vyjadrením jeho duchovna.

Kým starovekí a v oblasti Sibíri dodnes existujúci šamani majú vážnu úlohu zápasit' s tajnými prírodnými živlami, a tak zaistiť nemožné, úloha šaša na stredovekom dvore bola celkom iná: jeho poslaním bolo zabávať. Vytvorenie tejto inštitúcie zabávača poukazuje na diferenciaciu, na stratu a zmiznutie spontánnej zábavy na dvoroch. Oproti pravekej spoločnosti sa šašo pohyboval v uzavretom priestore, v silno hierarchizovanej a mocensky štruktúrovanej uzavretej spoločnosti. Jeho pomocníkmi bývali šermiari, lutny a potulní trubadúri. On sám mohol robiť kotrmelce alebo neškodne vtipkovať. Ak mal však hradný pán šťastie a šašo bol múdry, osvietený blázon, mohol veľmi vhodne ovplyvňovať stratégiu a chod riadenia. On bol totiž ten, čo videl, nahliadol do pozadia, on bol ten, čo hovoril pravdu. V momente, keď vtipne a pravdivo komentoval, vyvolávala pravda v poslucháčoch spontánnu reakciu: nechceli, a museli sa smiať. Tento typ humoru, vtipu, smiechu rozoberá H. Bergson v knihe Smiech³.

² Schween, Joachim: Rasseln, Röhren, Resonanzen -- Musik und Klanggerät der Bronzezeit in Mecklenburg-Vorpommern. In: Mythos und Magie. Archeologische Schätze der Bronzezeit aus Mecklenburg-Vorpommern. Zülpstorf 2004, s. 153 – 159

³ „...No smiech je len účinok mechanizmu nastaveného prírodou, inými slovami, dlhým, dlhým zvykom života v

Pravda, ktorú šašo vysloví je ako bleskom rozčesnutá tmavá obloha a smiech ako uvoľňujúci dážď, ktorý obrodzuje zem, uvoľňuje napätie v ovzduší a celkovo ozdravuje. Pravda, o ktorej všetci vedia, ale nikto sa neodváža pomenovať ju, nahlas ju vysloviť. Kto to dokáže, a ešte s vtipom, je Bohom obdarený človek, a kto túto svoju vlastnosť používa, je dodnes veľmi statočný, pretože ide do rizika a vystavuje sa v totalitnom štáte možnosti väzenia, dnes, v demokracii odsúdeniu časťou obyvateľstva. Spomeňme niekoľko príkladov zo súčasnosti. Napríklad glosy M. Lasicu v Týždni, inšpirované väčšinou nejakou veľmi aktuálnou spoločenskou udalosťou. Tak napr. Karikuje výroky politika J. Slotu o smrti M. R. Štefánika. Začína u Jánošíka, prechádza k Ľ. Štúrovi a Štefánikovi, uvádzajúc príčinu ich smrti, ku ktorej sa vraj dopátral a dôkazy o tom osobne odovzdal v SAV. V talóne má vraj aj iné postavy slovenskej histórie, ktorých tragické skony predstavujú neuralgické body napätí so susednými národmi. Vlastná tragika témy v súvisе s presným autorovým určením neurčiteľného, presné a isté pomenovanie stáročných domnienok, dôraz na nepodstatné dôkazy atď., to je to, čo vyvoláva nezadržateľný smiech čitateľa. Spolu to tvorí mozaiku pravdy: o populizme politikov, ktorí sa utiekajú k takýmto úbohostiam, o nedostatočnom a netransparentnom základnom výskume národných dejín, o kriptohistórii a večne ideologizujúcich historikoch – a mohli by sme pokračovať vo vyratúvaní úbohosti historického vedomia v našej súčasnosti. Iným príkladom je večer venovaný MDŽ v Mestskej knižnici na Klariskej ulici v Bratislave. Ako vo všetkých krajinách doteraz, aj tu ho organizovalo SC PEN. Slovenské autorky prezentovali v krátkych vstupoch svoju najnovšiu tvorbu (účasť autoriek nebola obmedzená len na členky SC PEN). Išlo o autorky, ktoré si na svojej tvorbe zakladajú, mnohé bez odstupe od nej aj od seba samých, zvyknuté na vážne prezentácie z minulých rokov socializmu. Na záver si vyžiadal slovo Ľubomír Dobrovoda, známy enfan terrible slovenskej literárnej scény, aby zablahoželal kolegyniam, a pripojil k tomu svoju vynikajúco gradovanú a rozprávačský zvládnutú spomienku: ako asi 12-ročný chlapec kúpil matke za ušetrené drobné klinček, nanukovú tortu a čakal na ňu doma. Ako išli hodiny, karafiát zvädol, torta sa topila... Konečne matka prišla, a keďže nechcela zvracať v autobuse, mala navracané v rukávoch – obe ruky držala ohnuté pred sebou. Či už to bola vymyslená, primyslená (najmä tie ruky ešte vždy ohnuté – bola logická chyba, pretože obsahu rukávov by sa žena bola zbavila cestou od autobusu k domu), alebo zlomyseľná príhoda, rozprávač sprevádzajúci svoje rozprávanie posunkami bol taký komický, že v priebehu rozprávania a na konci sa publikum bavilo, i keď išlo o veľmi smutný príbeh sklamaného decka. Dobrovoda vystúpil s týmto „vinšom“ ženám spoločnosti. Prepukne sám, je to naozaj úder a protiúder. Nemá dosť času pozeráť vždy, čo zasiahol... Tak je to so všetkým, čo ide prirodzenou cestou, a nie na základe uvedomelej úvahy...“ Bergson, Henri: Smiech. Esej o význame komična. Bratislava, Tatran 1966, s. 129.

práve na ich sviatok, podľa niektorých (väčšiny) veľmi nevhodne. Podľa autorky týchto riadkov, ktorá mala patronát nad celou akciou, poukázal na mnohé: na minulé zvrhlé oslavy MDŽ, pri ktorých naozaj ženy zabúdali, že sú matkami, a aj na vyumelkovanosť mnohých textov, ktoré sa v ten večer čítali, a tým pripomínali časy minulé.

Ide naozaj o to, na čom sa človek zabáva. Existuje aj niečo ako apriórny zákaz smiať sa na istých veciach, získaný výchovou atď., aj v prípadoch, keď je smiech „na kraji“. Ovládané a premáhané „smiechy“ sa kumulujú v psychike človeka a nevhodne často hystericky vybuchujú vo chvíli, keď to najmenej čakáme. Rovnako je to s prehnanou vážnosťou, zodpovednosťou atď., ktoré zlyhávajú bez nášho pričinenia. Všetky násilné procesy spôsobujú stres a skôr-neskôr sa prejavia.

Vhodným a veľmi diskutovaným príkladom zo súčasnosti je prípad moderátora z Holandska, ktorý veľmi úspešne moderoval reláciu Bumerang. Ide o najsledovanejšiu, najkontroverznejšiu televíznu reláciu, sledovanú „Argusovým okom“, ktorá prináša témy na hrane etiky, čo sa týka zverejnenia. Kontroverzný tu znamená namáhavý, náročný na vnímanie a rozmyšľanie. Ako sme už povedali, ľudia majú radi svoje status quo a z bezpečnej vzdialenosti sa radi prizierajú cudziemu utrpeniu, všetkému, čo súvisí so smrťou. V múzeách pri archeologických zbierkach stojí najviac ľudí nie pri zlatých depotoch, ale pri rekonštrukcii pohrebného rítu, ľudia sa zastávajú pri haváriách a prizierajú sa rozličným pouličným bitkám, kedysi na jarmokoch ukazovali ľudí – trpaslíkov, známe sú staroveké krvavé hry v Koloseu, hádzanie ľudí levom, ale dokazuje to i práca novovekých médií – najsledovanejšie sú tie, ktoré prinášajú správy plné tragédií atď. Spomínaný moderátor mal moderovať reláciu s ľuďmi, ktorí ostali zdravotne postihnutí po nevydarených operačných zákrokoch. Keďže išlo o vážnu tému a tragický zásah do života zúčastnených, uviedol moderátor reláciu s účasťou na tvári. V štúdiu bola atmosféra ako v krematóriu. Keď sa na moderátorovu otázku ozval prvý postihnutý škrekl'ávim, neprirodzeným hlasom, moderátorovi sa zmašťila tvár, ako keď ovládame dojatie, plač či smiech. Pri druhej odpovedi sa už zreteľne krátko zasmial a pri tretej dostal neovládateľný záchvat smiechu, ktorý poznáme všetci a vieme, že prichádza v najvážnejších situáciách. Účastníci relácie odsudzujúco opustili priestor a moderátora prepustili z práce. Tento smiech odhalil pokryteckú empatiu spoločnosti, pokrytectvo médií, ktoré kvôli sledovanosti a komerčnému zisku siahajú po čoraz intímnejších a háklivejších témach.

Smiech teda vždy na niečo poukazuje. Je to lakmusový papier pravdy. Je to výsada človeka, pretože upozorňuje na neduhy a implikuje jeho sebazáchovnú funkciu. Možno sa predsa len spýtať, ako je to s písaným slovom a zábavou. Až do pomiešania žánrov v období romantizmu sa komédia považovala za nízky žánr. Vysokým, náročným žánrom ostávala tragédia. Pritom dobre urobená tragédia sa deje na pozadí komična a opačne. Príkladom za všetky môže byť „rytier smutnej postavy“ alebo tragické, beznádejne absurdné príbehy Franza Kafku, ktoré podľa svedectva priateľa Maxa Broda písal vyslovene pre zábavu svojich priateľov.

Podľa vývodov, ktoré sme tu načrtli, teda že humorná literatúra vzniká pod istým tlakom (najviac vtípov vzniká počas totality), by bola slovenská kultúra a literatúra vždy slobodná, teda nie pod tlakom a akosi „čistá“ (sterilná?), lebo je v nej humoru, vtípu a komiky ako šafranu. Vieme však, že opak je pravdou, že existovala len akoby napriek všetkému.

A možno súčasní umelci a komici, ktorí prinášali zábavu a smiech, ako boli Jaro Filip, Julio Satinský, Stano Radič, Andrej Reiner zaplatili za svoje videnie a vtípné stvárnenie života tragicky mladí vlastným zdravím a životom.

Nedávno som sa pýtala nášho hosťa – vedca z Anglicka, ako sa mu páči Bratislava, a on povedal niečo veľmi zvláštne: „Je to veselé mesto.“ Bolo leto a on myslel na atmosféru a na postavičky – vtípné nápady slovenských výtvarníkov, ktoré aj mne, keď som ich videla prvý raz, pripomenuli Eulenspiegla, nemeckého ľudového huncúta. Dá sa predpokladať, že humor a vtíp v slovenských ľudových rozprávkach, teda často to, čomu sa hovorí zdravý sedliacky rozum, to sú tie záchranné brzdy, ktoré ozdravovali a chránili našu kultúru pred kolapsom.

Keďže bol kolaps akosi vždy na dosah, či už z takých alebo onakých dôvodov, dodnes nedocenený humor tu zohral svoju záchrannú – existenčnú rolu.

Smiech je regulátor udalostí a situácií, avízo pravdy a svojou katarznou funkciou je nápomocný pravdivosti, a tým aj etike života.

In: Literárny týždenník, roč. XXI, 2008, č. 11 – 12, s. 10

Budmerická aréna a iné spomienky

Na rozdiel od detí slovenských spisovateľov, ktorí boli za bývalého režimu „in“, som vnímala Budmerice, ale aj Bratislavu a vlastne aj celú slovenskú kultúru, najmä literárnu oblasť, pri vstupe do nej trochu inak. Zo zásady som odmietala pozvania starších kolegov do klubu spisovateľov na obed alebo kávičku, teda odmietala som vstupovať na miesta, ktoré sa označovali ako spisovateľské, kým tam nebudem môcť vstúpiť sama, na vlastných spisovateľských nohách. Inštinktívne som neznášala kuloárne sedenia, potuchnuté klebety, kruhy, v ktorých sa večne manipulovalo, podnecovali ostrakizácie jednotlivcov, začínali sa neskoršie sociálne popravy... Bola som čoskoro známa tým, že ako hostiteľka vo svojej pracovni ostro zatrhnem každú podobnú iniciatívu, čo, prirodzene, vzbudzovalo nevôľu a muselo vyústiť do užšieho kruhu ľudí, ktorí radi debatujú o podstatných veciach a ktorých mám po tridsiatich rokoch na mojom radare dodnes...

Vtedy sa nevedelo, čo spôsobilo túto moju vyhranenú pozíciu, pretože som do kultúry vstúpila už ako vydatá a moje meno si málokto spájal s otcovým. No ja som dievčenské meno nosila všade so sebou, a aby som nespôsobila nejaký škandál, vyhýbala som sa miestam, kde by sa mohli vyskytnúť papaláši sediaci v ústrednom výbore, ktorým sa superlektorskými posudkami podarilo vyradiť meno môjho otca zo slovenskej kultúry.

Pár takých škandálov sa mi aj nechtiac podarilo, keď mi bol predstavený ten alebo onen a ja som sa otočila a nepodala tomu človeku ruku...

Tak som prišla prvý raz zo SAV aj na nejaký vedecký seminár do Budmeríc. Kedysi im hovorili aj Pudmerice, čo sa u mňa spájalo s neprijemným pojmom pud-, teda niečo neovládateľné – zvieracie, a bol to aj základ pre slovo odpúdiť, čo už priam evokovalo udalosť, ktorá od detstva bola pre mňa s Budmericami či Pudmericami spojená: tam totiž, na Aktíve spisovateľov v máji 1950 vypudil zo slovenskej kultúry Július Šefránek davistov, osočil ich tak, že im pripísal „príliš široký buržoáznonacionalistický ideový plášť“. Všetci prítomní už zrejme boli zorientovaní, preto sa nik neozval na ich obranu, okrem môjho otca, ktorý bol práve vychytenou a úspešnou spisovateľskou hviezdou po vydaní románu Krížové štácie, „nádejou slovenskej literatúry“, ako o ňom hovoril Alexander Matuška a písal Miloš Tomčík, ktorý však pricestoval z Trenčína a kuloárne stratégie neovládal. Poznal najmä Novomeského a ľavicovosociálna tendencia mu bola vlastná, cítil sa s nimi spojený z antifašistického odboja. Odvaha, ak cítil nepravosť, mu bola vlastná, s tým problémy nikdy nemal aj pri svojej krehkej a útlej postave. Vstal teda a svojím typickým hlbokým a zvučným hlasom predniesol obranu davistov. Čo sa stalo potom, poznačilo celý, nielen jeho, život. Stačí povedať, že v Kultúrnom živote túto situáciu opísal a odsúdil Milan Lajčiak a Juraj Špitzer ho označil za „ultraľavičiara“. Vedel veľmi dobre, čo táto pečiatka spôsobí medzi tými kultúrnymi, ktorí sa práve dávali na pokryteckú a schizofrenickú dráhu: jedno hlásali a druhé si mysleli...

Zo seminára som teda vnímala minimum, v duchu som si predstavovala scénu budmerického súdu z roku 1950, kaštieľ mi pripadal ako aréna, počula som Šefránkov a následne Špitzerov a následne Lajčiakov a nekonečne dlho potom ešte Mináčov bič, ktorý plieskal po otcovej hlave

aj v jeho exile na vzdialených Kysuciach... Budmerice boli arénou, kde sa pod vyhrážkami sklonili hlavy slobodných slovenských intelektuálov a zmenili sa na krotké zvery so stiahnutými chvostmi. Táto budmerická aréna sa potom rozšírila na niekoľko rokov a pre niekoho aj desaťročí na celé Slovensko. V ten deň som si zároveň uvedomila, že vidím miesto veľkého víťazstva môjho otca, za ktoré síce kruto zaplatil, no na ktoré môžem byť vlastne hrdá. Urobil v podstate to, čo Dominik Tatarka o dvadsať rokov neskôr. A o dvadsať rokov skôr bol vylúčený a zavretý na slobode. Ušetrilo mu to možno účasť na politických perzekúciách, ktoré nasledovali a naštrbili povesť Tatarku, Mňačka a iných. Ušetrilo mu to aj žalúdok od častých zničujúcich pitiek v týchto kruhoch a možno naozaj aj život, ako vždy pripomínala naša matka.

Takto som si v duchu po prvý raz Budmerice prisvojila. Pamätám sa v súvislosti s otcom na viacero budmerických rozhovorov z konca osemdesiatych rokov: v malom salóne sme raz poobede osameli s Jozefom Bžochom, ktorý znenazdajky povedal: „Poznal som vášho otca.“ Nasledovala nejaká bezpríznačná spomienka, no pri inej príležitosti ma tam raz oslovil Pavol Bunčák, ktorý bol kedysi aj mojím vysokoškolským učiteľom (na UK nám v kúdole dymu prednášal svetovú literatúru) a roku 1977 bol aj členom mojej komisie v rigoróznom pokračovaní spolu s prof. Terayom, asi takto: „Kde som ja už tieto oči videl? Nie ste vy dcéra môjho starého priateľa J. H.?“ Dali sme si spolu pohár bieleho vína a šli sme na dlhú večernú prechádzku do budmerického parku. Rozprával mi, ako vydávali s Matuškom otcov prvý román Krížové štácie, aký to bol dobrý román a aká škoda, že toľké roky otec nemôže publikovať... Takto isto- „per pazuch“ som po tomto parku neskôr veľmi rada sprevádzala Kláru Jarunkovú, originálnu, hundravú, humornú a veľkokorysú ženu, ktorá si ma ktovieprečo obľúbila. Prijala ma najskôr do Klubu nezávislých spisovateľov, skoro na jeho (a aj mojom neskorom) začiatku, hoci som nemala ani jednu knižku (vstup do Spolku slovenských spisovateľov bol možný len s dvoma knihami), vraj ona číta moje štúdie a úvahy v Literárnom týždenníku a to jej stačí, a na dlhých, budmerických prechádzkach mi rozprávala o svojom detstve, o časoch v Roháči, o svojich cestách a slobode, ktorú jej dávalo nečlenstvo v strane... A hoci som neseďávala pri jej budmerickom kartárskom stolčeku, pretože hra v karty, akokoľvek spoločenská, ma odvždy nudí, boli sme niečo ako priateľky. Pre niekoho zvláštne, no mne vekový rozdiel, ak išlo o kvalitný rozhovor, nikdy nebol prekážkou a zrejme ani jej, lebo ma niekoľko ráz navštívila aj doma v bratislavskom byte.

Do Budmeríc sme s manželom neskôr chodievali dvakrát do roka: na Veľkú noc s už skoro dospelými deťmi a na Silvestra sami. Budmerické rána v lete aj v zime, to je pre mňa ranný beh v parku, radšej niekoľko „kolečiek“ pred kaštielom ako smerom ku kaplnke, pretože tá cesta bola opradená mnohými záhadnými až kriminálnymi príbehmi. Zavše tam so mnou behával, ak bol na pobyte, aj Pišta Balák. Pamätám si rozhovor pri dobrej slivovici Martina a Zuzky Kákošovcov, pamätám si Koškovcov a Glockovcov, Petra, ako ide na jar s petflášami na breзовú vodu... Ferkovcov, Vlada, tohto skromného, tichého a pracovitého človeka, ktorý si dobre rozumel s mojím mužom, pretože ho ako autora literatúry faktu zaujímali dôkazy a nálezy dávnej minulosti – archeológia, Andreja, ktorý svojimi bonmotmi zabával spoločnosť a bolo okolo neho paradoxne stále veselo... Pamätám sa špeciálne na jednu Veľkú noc, ako ráno prišiel do salónu s pohárom vody v ruke, blížil sa ku mne, zjavne, aby mi ho vylial za krk, no pobavila som ho, keď som náhle vstala, podišla, vzala si ten pohár a s chuťou som tú vodu vypila... Neviem prečo, no zostala mi táto scéna v pamäti ako niečo zvláštne... Rovnako ako posledný Silvester Jula Satinského, ktorý bol s rodinou častým hosťom v budmerickom zámku. O polnoci, keď si všetci vzájomne blahoželali, sedel v rohu na úrovni vrchstola, a keď sa nám

pohľady stretli, preletel medzi nami vzdušný prípitok, pretože priestor zaplňali stoly a plno ľudí.

Medzi tými ľuďmi boli buď rodiny s vnúčatami, alebo s malými deťmi. Mnohí zo starých rodičov, ktorí mali možnosť zabezpečiť rodine spoločný Silvester, už nežijú. Najmä si pamätám Drugovcov, Jarunkovcov, Jarošovcov, Satinskovcov, Nôtovcov, Bodaczovcov, Mikolajovcov či Kráľovičovcov, Osvalda Záhradníka... Najstarší sedeli za vrchstolom a mali povinnosť predniesť silvestrovský prejav, ktorý mal byť aj vtipný. To ovládal najmä Štefan Drug, ktorý s kamennou tvárou rozosmieval sviatočné publikum...

Silvester by sa nezaobišiel bez rodiny Kořínkovcov, najmä Otíka, ktorého sme všetci, čo majú radi živú hudbu, zbožňovali, lebo po večeri sadol za klavír, ostatní si chytili miesta v salóne čo najbližšie a on hral a našťastie ešte aj hrá úžasne, staré aj novšie šlágre, ktorých slová rokmi unikli, ale vždy si niekto spomenul na ďalší a ďalší verš a spievalo sa ako sa už nikde dnes nespieva... sem-tam niekto, povedzme Katka Mrázová alebo Zdenka Beckerová, stojac pri klavíri dal k dobru pekné sólo, ba občas Otova temperamentná interpretácia zdvihla páry z kresiel, pridali sa nepáry a bola tancovačka, ktorá sa šírila aj do dvorany a zase naspäť k vínku a zase do dvorany, skrátka, bolo živo až do polnočného „živijó“. Chvíľu pred polnocou sa nachystalo malé rádio, aby sme počuli odbíjať polnoc a hrať hymnu, a šlo sa dookola s pohárom a gratuláciou.

V Budmericiach sme s manželom oslavovali aj jubileá. Päťdesiatku na dvakrát – v Klube na Laurinskej pre bratislavských kolegov a priateľov, v Budmericiach ešte dolu v priestoroch jedálne a v intímnejšom rodinnom kruhu s pár priateľmi. Šesťdesiatku, kde si „cigánski diabli“ umiestnili nástroje do dvorany a vyhrávali do tanca... Stretla sa tu mnohoraká spoločnosť z rozličných oblastí a odborov kultúry a umenia. Mnohí z kruhov, v ktorých sa pohybujem, sa pohli do Budmeríc a keďže pozvanie pochopili správne, bola vynikajúca atmosféra a nálada, pretože tam nebol nikto rušivý a myslím, že to bola aj posledná veľká akcia v kaštieli. Umelci pridávali ku gratulácii každý niečo zo svojho repertoáru, a tak vznikol zvláštny, spontánny program recitácií, spevu a monodrámy, ktorú v ten večer nezabudnuteľne priniesla Milka Zimková... Budmerice som si zložito, a predsa obľúbila. Pre mňa to nebolo miesto práce, nenapísala som tam ani riadok. Bolo to skôr miesto prezentácie toho, čo som doniesla na konferencie, napríklad na veľkú komparatistickú medzinárodnú konferenciu, ktorú organizoval Ústav svetovej literatúry SAV pod vedením Jána Košku, či seminár o Štefanovi Krčmérym, ktorý organizoval myslím ešte v Ústave slovenskej literatúry SAV Julo Vanovič a Vlado Petřík, alebo úvahy napísané pre spisovateľské podujatia. Pamätám sa na jeden dvoj- či trojdňový seminár germanistov, na ktorom bola Perla Bžochová a pri ohni vonku krásne spievala ľudové piesne a v krátkej károvanej sukni si k tomu aj sólovo zatancovala. Ako dnes vidím jej pestovanú, ladnú figúru a detsky radostné vystúpenie...

Budmerice boli pre nás útočiskom, bola to oáza pokoja, akýsi typ sanatória... k čomu nemalou mierou prispieval personál, pani Adrika napríklad, akoby už vlastná rodina, ktorá čaká na príchod svojich. Chovala u seba kohúta Jonatána, nádherne farebného, veľkého, ktorého som dostala na smiech a potešenie celej dvorany od priateľov ako zásobáreň brk na písanie pri niektorom jubileu, a pravidelne o ňom referovala... Už keď sa odbočilo z hlavnej cesty do topoľovej aleje, rozhostil sa vo vnútri, v duši, pokoj, ktorý sa len umocnil pohľadom do korún kvitnúcich magnólií či starých gaštanov. Bol to čas na dobré debaty, ale najmä čas pre seba, miesto, kde sa človek mohol upokojiť a nájsť.

Okrem nádherného kaštieľa ako miesta oficiálnych rokovaní sme my, keďže sme štátni zamestnanci a nemáme financií navyš, veľmi ocenili, že nás naše členstvá v spisovateľských organizáciách odbremenili od vysokého nájmu v cudzej reštaurácii, a pritom poskytli nám aj našim hosťom za zvládnuteľný poplatok vždy vynikajúcu stravu s nenútenou, priateľskou a domáckou obsluhou. Takto by to malo byť a malo to tak ostať.

Napísané v januári 2014 do knihy Bohuša Bodacza venovanej Budmericiam

Vojna ako totálny nezmysel
(Roky 1914 – 1918 ako rieka krvi)

*„A národ oboril sa na národ
S úmyslom vraždy
S besom skaziteľa...“*

P. O. Hviezdoslav: Krvavé sonety

„Le Champs couvert de morts...“

Victor Hugo: Après la Bataill

Od najstarších čias si ľudia vymýšľali zdôvodnenia, prečo zabíjajú a siahajú jeden druhému na majetok a na život. Vždy išlo najmä o miesto na zemi, o čo najlepšie miesto a túžbu vlastníť ho, mať to, čo má druhý, nebyť spokojný s tým, čo mám, ale chcieť čoraz viac. A túto bezmernú túžbu nazývali ľudia raz vlastenectvom, raz patriotizmom, raz mužnosťou alebo zásadným postojom, statočnosťou, nebojácnosťou... Najšpinavšie a najnižšie vlastnosti človeka dostali tie najušľachtilejšie pomenovania...!

Absurdita začiatku 20. storočia, storočia dvoch svetových apokalýps, bola najmä v tom, že moderna, ktorú ako už celkom zjavnú datujú teoretici na prelom 19. a 20. storočia, kládla dôraz na človeka, dovoľila mu plne rozvinúť všetky schopnosti, zbaviť sa pút, predsudkov, oslobodiť sa od strachu z transcendentných mocností – akýchkoľvek – a od Boha, spoliehať na vlastný úsudok a rozum, rozvinúť vo všetkých oblastiach a po každej stránke svoje schopnosti a možnosti, pripustiť rozvinutie individualít a rôznorodosti..., no zároveň sa človek stal ničím, stratil akúkoľvek individuálnu hodnotu. V prvej svetovej vojne sa stal živým terčom, v druhej sa stal len číslom, ktoré zhorelo...

Ako sa v priebehu 20. storočia mohla táto absurdita realizovať, ako mohlo dôjsť k naplneniu týchto opozícií v rovnakom čase – súčasne?

V čase, keď sa človek nenápadne stával terčom – v čase príprav na prvú svetovú vojnu, stál na Východe Tolstoj, na Západe prvá žena – nositeľka Nobelovej ceny za mier Bertha von Suttnerová, ktorá skríkla do Európy: „Zložte zbrane!“, ale nik ju nepočúval, rovnako ako slovenských pacifistov Dušana Makovického či Alberta Škarvana, Romaina Rolanda... Intelekt, to bolo posledné, čo svet vnímal, keď sa rútil do záhuby. Ak sa v školských učebniciach uvádza, že prvá svetová vojna sa začala v Sarajeve, keď zastrelili nástupníka trónu Ferdinanda, nie je to celkom tak. Najmä dôvod vzniku a otázka „prečo?“ ostávajú dodnes nejasné a nezodpovedané. Kým diplomati kľúčových národov múdro a pomaly vyjednávali, už padali prvé obeť, začalo sa nekonečné, roky trvajúce krviprelievanie...

Ak stojíte povedzme v malej starodávnej kamennej dedinke Septmonts, ktorú oceňujú v tomto roku ako jednu z najkrajších francúzskych dedín, nie je taká len dnes. Starodávny nápis vyrytý v kamennej zámočkej veži, ktorého autorom je Victor Hugo, svedčí o večnom čare tohto miesta. A predsa tu stojíte v strede bojísk prvej svetovej vojny. Cestou sem ste z auta mohli vidieť nie tu a tam, ale na každom kroku (!) vojenské cintoríny, na ktorých spoločne ležia tí, čo proti sebe bojovali. Kríže (francúzske, nemecké a talianske, britské či kanadské) sú spravidla dvojité (vojaci ležia hlavami k sebe) a biele, moslimské „stély“ – malé zaoblené pomníčky sú pieskovej alebo bielej farby. Francúzsko v tejto časti je tiché, „rodiny sú dodnes postihnuté stratami“, hovorí nám Catrine, naša domáca. „Turisti – potomkovia – začínajú chodiť, ale potom tu bude znova ticho. Tu v Picardii žijeme na cintorínoch, na zemi pokrytej mŕtvymi.“ Okolie Remeša – Champagne, ktorá dala ľudstvu prvotriedny nektár sprevádzajúci slávnostné chvíle, je však rovnaké...

Pamätník americkej armády v Chateau Thierry na Marne, postavený v 20-tych rokoch, monumentálnosťou pripomína bratislavský Slavín, v Dormans na Marne sa ide asi tristo metrov krásnou platanovou alejou k starému pamätníku v tvare dvojposchodového chrámu, ktorý stojí na vrchole kopca, odkiaľ francúzsky maršal Foch riadil stratégiu obranného boja. Nad riekou Aisne navštevujeme bojisko na ceste Chemin des Dames – v miestach vopred na neúspech odsúdenej francúzskej ofenzívy v roku 1917. Je tam miesto, kde stála dedina Craonne zničená v bojoch. Dnes sú tu veľké panely, jeden je zväčšeninou fotografie rozľahlej dediny a vedľa snímka strašného spálenia v strede s obhoreným pahýľom osamelého stromu. Strašidelné príbehy bojov na Aisne sa nám vrývajú do pamäti, nekonečné hektáre polí sú zvlnené bývalými zákopmi a krátermi po bombách. V múzeu tzv. Dračej skaly na Chemin des Dames sú zachované podzemné kazematy, v ktorých vojaci prežili nie hodiny, ale roky (!). Bojovalo sa na povrchu v hadovito skrútených zákopoch a aj v podzemí. V dedinke Auchonvillers na rieke Somme istá Angličanka v záhrade svojho hotela zachovala bunker a sto metrov zákopov, ktoré si môžu návštevníci pozrieť. Nevedno, či je to náhoda a len alúzia na anglické pastviny, že sa za zákopmi v záhrade pasú ovce a malé biele barančeky upomínajú na obete zbytočne stratených životov. Práve tu na rieke Somme došlo k najhoršej bitke z hľadiska strát a nezmyselnosti dosiahnutých cieľov – po niekoľkých mesiacoch bojov medzi júlom a decembrom 1916 a stratách na oboch stranách v počte vyše 1,2 milióna vojakov britská vojská postúpili približne o desať kilometrov rozstrieľaného povrchu. Za mnohé tu hovorí príšerný príbeh Newfoundlandského regimentu zloženého z jednoduchých rybárov a pastierov – dobrovoľníkov z vtedajšej britskej kolónie a dnešnej kanadskej provincie. Pripomína ho obrovská socha soba na vysokej kamennej mohyle, čierno čnejúca oproti azúrovej oblohe na mieste bojiska neďaleko dediny Beaumont-Hamel. Pri zle odhadnutom útoku na nemecké pozície, ktoré vraj mali byť zničené týždeň trvajúcou delostreleckou prípravou, dňa 1. júla 1916, v prvý deň ofenzívy na Somme, v priebehu štvrťhodiny zahynulo vyše 650 mužov a regiment prakticky prestal existovať. Bez toho, aby mali čo i len šancu stretnúť sa s nepriateľom. Masívna paľba nemeckých guľometov im dovolila dostať sa len asi do polovice zeme nikoho k rozstrieľanému pahýľu stromu, ktorý dodnes civí v strede dobre zachovaného bojiska s krátermi a zvyškami trávou zarastených zákopov. Táto bitka a hrdinská prehra sa stala neskôr podstatou identity Newfoundlandčanov!

Takto sa posúval front hore-dolu a zem nikoho dobýjali raz jedni, raz druhí celé nepredstaviteľne dlhé tri roky! V daždi, snehu, nepohode, páľave letných horúčav, sužovaní

počasím a ponorkovou chorobou... Aj mesiac či týždeň by bolo dosť, veď každý deň má 24 hodín!

Pýtame sa, ako sa také niečo mohlo stať? Nuž to je príklad na jeden zo základných omylov prvej svetovej vojny. Slávni velitelia, ktorí ju viedli, mali totiž v hlavách zafixovanú taktiku a stratégiu boja z 19. storočia, kým používaná bojová technika bola už celkom iná, čiže smrť sa nedalo vyhnúť žiadnou z použitých stratégií. Tak sa stávalo, že front sa posúval dlhé mesiace desať kilometrov sem a naspäť, a táto zem nikoho bola často svedkom „pokojného“ zbierania ranených z jednej aj druhej strany. Existuje francúzsky film na tému nezmyslu tejto vojny, kde v tejto „zemi nikoho“ uviazne kôň v ostnatých drôtoch a o jeho záchranu sa spoločnými silami postarajú vojaci z jednej aj druhej strany...

Možno sa teda pýtať, ako je možné, že sa vojaci nebúrili proti týmto dlhotrvajúcim jatkám, a odpoveďou je vzbura. Stala sa napríklad masívne medzi francúzskymi divíziami na Chemin des Dames v roku 1917. Vyriešili to popravy 49 mužov na výstrahu! Možno sa ďalej pýtať, ako to, že sa muži hlásili do vojska. Na manipuláciu s ľuďmi sa pravdepodobne odvždy využívala ich bezvýchodiskovosť. Keď boli davy najúbohejšie, najľahšie sa dali naverbovať do vojska. „Dobrovoľne“! Veď človek je len človek a môže mať všetkého aj dosť. Alebo ten kus zeme, kde žije, zrazu pociťuje ako nie vlastný, zrazu sa na ňom prestane cítiť doma... To sú slovenské dejiny emigračných vlín, permanentnej alternatívnej existencie kolonizovanej kultúry, ale aj povedzme veľa ráz zatracovaného organizovaného zdvihu proti neznesiteľnému útlaku fašizmu – (Slovenské národné povstanie) aj komunizmu (revolúcia 1968).

Výsledkom strašnej a nezmyselnej prvej svetovej vojny je rozpad ríš a nová štruktúra štátov. V tej rieke krvi je to povedzme aj „výdych“ malých národov a ich relatívne osamostatnenie v rámci strednej Európy. Keď som túto myšlienku vyslovila na Knižnom veľtrhu vo Viedni koncom minulého roka, kde bola v hlavnom ORF-paneli téma prvej svetovej vojny, kládli mi diskutujúci spolu s redaktorom otázky, ako reagujú Slováci a ako reagovali v čase vzniku vojny spisovatelia. Myslím, že mi nik ani v dave obecnstva neuveril, že Slováci podobne ako Francúzi nerukovali dobrovoľne, ale museli narukovať a rovnako nenájdeme v našej literatúre z tých čias ani jednu báseň či prózu, ktorá by vyzývala do vojny. Naopak, expresivita Hviezdoslavých Krvavých sonetov pomenúva hrôzy, akoby básnik bol osobne prítomný na bojiskách. Rovnako irónia Timravy v Hrdinoch je jednoznačnou výpoveďou, tak ako strašný nemý monument – vojnová kalika Ondrej Koreň v Urbanovom Živom biči či zatrpknutá skoro pomätená tichosť mladého Gráča z Hronského románu Pisár Gráč. Naša „stratená generácia“ rovnako ako Remarque či Hemingway, reflektovala túto vojnu ako strašidelné, nezmyselné ničenie.

Človek dnes stojí na miestach ešte vždy pomyselne pokrytých telami, na zemi zaliatej a nasiaknutej ľudskou krvou, na zemi, ktorá v čase bojov nepatrila nikomu. Stojí tu a nechápe, ako možno vraždiť v mene Boha. A všetko zlo na zemi, ktoré sa deje, si dáva do súvislosti s tými, ktorí Jeho meno v tejto vojne, ale aj v iných predtým a potom zneužili na svoje špinavé, nízke ciele.

Otázka „prečo“ či nepochopiteľný rébus moderny, ktorá vyzdvihla práva človeka na plný a autentický život a súčasne ho nivelizovala na nič, sa nám odrazu vo svetle nezmyselnosti

masového zabíjania 20. storočia javí celkom jasne: bez Boha (či vyššej morálnej inštalácie), ktorého sa v moderne človek zbavil, stráca zmysel aj život človeka.

In: Literárny týždenník č. 21 – 22, 2014, s. 8. (Cesta sa uskutočnila 16. – 21. mája 2014)

Istanbul– snová metropola

Štrk, piesok a suchá zem, až sačlovek čuduje, z čoho žije toľko zelene uprostred mesta, z čoho žijúvirtuózne záhradnícke výtvyry – zeleno-červeno-žlté megaornamenty ľudových tvarov pri šesťprúdovkách,a keď sa zrak zdvihne vyššie, do modrej oblohy vystreľujú stovky ihiel –veže nespočetných minaretov mešít nad strechami. Ako strelné modlitby volajú dovýšav, do vysokého modrého neba.

Šokujúce množstvo áut a ľudí(metropola má 14 miliónov obyvateľov, teda skoro ako celé bývaléČeskoslovensko), jedno metro a dve kyvadlové autobusové dráhy, vo vnútrimesta rozšírené cesty, tým pádom uzulínké chodníčky... Od mora stúpajúce mestopripomína San Francisco. Istanbul je jediné mesto na svete ležiace na dvochkontinentoch zošité mostmi. Zlatý roh alebo brucho Istanbulu leží na brehuúžiny Bosporu a tesne pri pobreží stojí slávna mešita Hagia Sofia – do 16. storočia najväčšia krytábudova na svete. Už z lietadla vidno jej veže ako aj veže vedľajšej „živejkatedrály“... so šiestymi minaretmi a mnohé ďalšie, v opare nad mestosa čnejúcich veží. Zo všetkých štyrikrát za deň stúpak Bohu – Alahovi – chvála človeka, muezína. Počuť fascinujúce mnohohlasnévzývanie a vyznanie viery, nesúce sa ponad mesto. V roku 1923 musel slávnyAtatürk zákonne sekularizovať náboženskýfundamentalizmus. To je aj rozdiel, ktorým sa Turecko dnes odlišuje odostatných moslimských štátov. Prvézvuky, ktoré po speve v tichu počuť sú škrekot čajok, krátko po nich sarozhrkocú po uliciach vozíky a káricky, na ktorých obchodníci do večeravozia svoj tovar. Mestské parky žijú – dýchajú aj v noci, pokryté ľudskýmitelami. Ľudia spia aj cez deň na úzkych pásoch trávy pri trojprúdovkáchv strede mesta. Je ich tu ako listov v zeleni a všetci sú napochode. Ráno sa pohybujú akosi unavene, pomaly, pretože tu sa žije hlboko donoci. Mimo obednajšej prestávky, keď sa všetko spomalí, sa každý deň zrýchľujedo voľných večerných hodín, keď všetci okrem obchodníkov koruzujú hore dolu,a to aj v protiprúde, pričom nikto do nikoho nenaráža. Tento pre náschaos, tu je niečo bežné a pripomína divokú premávku v Neapoli, s týmrozdielom, že tam ani jedno auto nie je celé, všetky majú škrabance a skrčeninyna kapotách, kým v Istanbule kolízie nevidno. Ani nervózne pokriky. Neapolpripomína Istanbul aj uličkami vedúcimi k moru, s tým rozdielom, žepovedzme v štvrti Taxim, kde bývame, sa táto prechádzka končí vysokým múrom, za ktorým kotvia osem- až desať poschodové lode. More je však, zdá sa,nedosažiteľné, a treba vedieť ako sa k nemu dostať, hoci ho cítiťa vidno skoro odvsadiaľ. Tak napríklad v záhradách paláca Topkapı,kde bývali sultáni (Selim Opitý, Ibrahim Bláznivý, Roxelana – prekrásna, alekrutá družka Sulejmana vznešeného) stoja všade vojaci so samopalnia strážia cestičky k moru. Vchádzame do jednej z činnýchmešít Ali paša Mosche. V predsieni si do malých boxov zamykáme topánkya po čistom, mäkkom koberci sa uberáme do vnútra. Možno len žasnúť nadarchitektúrou a výzdobou kruhovitého priestoru. Kde je „oltár“ vidno podľaapostoja pravoverných a línií na koberci. Meditovať tu možno aj poležiačky. Naozaj si tu možno oddýchnuť, nielen psychicky, ale aj fyzicky,v ktoromkoľvek čase. „Brucho“ Istanbulu, no nielen jeho ulice, sa večerpokryjú žobrákmi. Lemujú chodníky, najmä tam, kde prúdi najviac turistov. Keďnoc pokročí, deti okolo žobrajúcich matiek majú hlavičky na dlaždiciacha zdanlivo sladko spia; len najmenšie drží matka pri prsníku. Keď sapriblížite s almužnou, vidíte, že deťom mihajú viečka, čo svedčío opiátoch. Všetci, čo sú takto súčasťou žobravej scény a

majúvzbudzovať ľútosť, sú uspatí – aj veľké deti, zamotané do bieleho, alebo nahéna vozíku s kyslíkovou maskou. Sú to vynaliezavé, na city útočiace „inštalácie“biedy. Žobráci boli zaiste prví akční umelci... U nás by deti matke dávnozobrala sociálka, no tu je bieda zrejme obrovská, k čomu sa pridávajú dnesaj prisťahovalci. Tomuto náporu sociálnych problémov je priamo úmerne nízka ajsenzibilita na biedu. Veď ani my už nevidíme medzičasom zostarnutých aleboopitých spoluobčanov pod Michalskou bránou. Bieda a sociálne rozdiely sútotiž globálny problém, ktorý neriešený nás všetkých privedie na kraj skazy.

Tu, v strede Európy, si máloktouvedomuje, aj keď vecne to ovládame z dejepisu, akú starú a modernúcivilizáciu máme v tejto východnej metropole pred očami. Istanbul, kedysiCarihrad, či Konštantinopol, bol v roku 1310 centrom moci, aj kresťanstva,aj východného rítu, aj moslimského sveta. Jedna z najstarších a najobdivovanejších pamiatok mesta – pozostatok rímskych čias jeCenberlitas – stĺp postavený cisárom Konštantínom na oslavu Konštantínopolu akohlavného mesta rímskej ríše v roku 330.

Kapah Carsi (Grand Bazar) jeobrovský prekrytý priestor, akoby mesto v meste, celý vysvietený aj zadňa, trbliece sa osvetleným tovarom – zlatom, vzácnymi kožušinami až po bylinkytam možno nájsť všetko, a keď neviete zjednávať o cene, alebo mátezvláštny pohľad na peniaze, alebo Vám dokonca napadne, že ja títo predavačipriviazaní celý život bez denného svetla k pultu, musia z niečohožiť, ani tam nechod'te... Stupňujúce sa množstvo ľudík večeru dáva tušiť, že noci sú tu rušné. Zúčastňujú sa na nich výdatné turisti, ale aj domáci po skupinkáchs priateľmi alebo mladé rodiny s malými deťmi v kočiokoch, narukách ... hlboko do noci.

Taksim Square – symbolické srdcemoderného Istanbulu je kamenné námestie plné holubov ako námestie sv. Markav Benátkach a rovnako plné turistov. Na jeho západnej strane sanachádza vodná nádrž Taxim, po ktorej má meno a ktorá spolus najväčšou cisternou so zvláštnou konštrukciou z čias Bizancie,z roku 532, Basilica Cisterna pripomínajú dôležitosť dostatku pitnej vodypre mesto. Železničná stanica Sirkeci je postavená v eklektickom štýle,ako konečná stanica európskych dráh Orient Expres. Treba samozrejme navštíviť Archeologickémúzeum, veď sme tu tento krát ako účastníci najväčšieho kongresu archeológovcelého sveta (72 štátov, 2 300 účastníkov v 44 sekciách) a Múzeumsúčasného umenia otvorené v roku 2005 Istanbul Modern. Galata Tower jejedným z hlavných emblémov mesta – cylindrická stavba stojaca pri vstupedo „nového Istanbulu“ postavená v roku 1348. Niekoľko storočí bolanajvyššou budovou Istanbulu.

V piatok popoludní stretávam koleguz PENklubu, básnika Mesuta. Prináša mi noviny, ktoré rediguje vo štvrti,v ktorej býva, v Šišli. Je sociálny demokrat, no tieto noviny nie súv prvom rade politické, sú informatívne, o živote občanovv tejto štvrti Istanbulu. Turci, ktorých má Balkána stredná Európa ešte stále v pamäti ako agresorov, ktorí nemilosrdneexploatovali, vypaľovali, drancovali a 150 rokov okupovali naše územiea boli by dobyli západnú Európu. Bitka pri Veľkých Vozokanoch 1562 bolaprvou víťaznou bitkou proti osmanskej nadvláde, ktorá skončila bitkou priViedni 1683 a trvalo d'alsích 100 rokov, kým ich panstvo u nás zaniklo. Dnes dobývajúEurópu znova: kvalitou tovaru a výbornými službami, v ktorých vynikáv hoteloch pokračovanie starobylej kultúry hygieny Hamamu (turecké kúpele)v tradičnom duchu zariadených moderných „Spa“ v každom hoteli.

Písané predvečer v Univerzitnej knižnici „Na linke Istanbul – Bratislava“, 24. 9. 2014

V súčasnej civilizácii

Slovo civilizácia znamená stupeň rozvoja spoločnosti, najmä jej materiálnej kultúry v daných ekonomicko-spoločenských podmienkach” (Slovník cudzích slov). Dôraz na materiálnu kultúru, na schopnosť človeka industrializovať a technizovať život, aby bol príjemnejší, jednoduchší, menej namáhavý, naznačuje v citovanom slovníku z roku 1979 redukciu vedomia o celistvosti civilizačných procesov. Mirabeau (1715 – 1789), ktorému sa pripisuje prvá definícia „civilizácie“, mal pod týmto pojmom na mysli zjemnenie mravov, zdvorilosť, slušnosť, rozšírenie vedomostí a poznatkov, a to tak, aby vynikla každá kultivácia človeka a uplatnilo sa v každodenných maličkostiach spoločenského života”. Mal na mysli všeobecnú kultúrnosť a humánnosť spoločenských procesov. Slovo civilizácia ma teda ambivalentný obsah a charakter. V dejinách, práve v tých fázach vývinu, ktoré sa vyznačovali vyšším stupňom technickej civilizácie, sa zároveň s jasotom nad materiálными vymoženosťami, ktoré ľudský rozum vymyslel a realizoval, volalo po duši, po človeku, ktorý sa v „civilizácii“ strácal. Zreteľný je rozpor duchovného a materiálneho, kultúry a „civilizácie“ od nástupu priemyselnotechnickej revolúcie; datuje sa od vzniku industriálnej spoločnosti zameranej prevažne na materiálno a spotrebu. Akoby sa tu stále znova prejavoval večný spor materiálneho a duchovného, duše a stroja, „pravdy srdca a rozumu” (Pascal - Descartes). Hierarchia hodnôt sa teda v priebehu tisícročí menila. Lepšie povedané, existovali dve prevažujúce hierarchie hodnôt: oficiálna a neoficiálna. Obe koexistovali v nepretržitej spleti rozličných väzieb, až v istom momente akoby sa vymenili. Trvanie nových spoločenských systémov záviselo nepriamo úmerne od intenzity absolutizácie neoficiálnej hierarchie hodnôt. Trvali deň, mesiac alebo štyridsať rokov. Za posledných štyridsať rokov sa kládol dôraz predovšetkým na „civilizačné” výdobytky. Schéma „morálneho kódexu socialistického človeka“, toto „desatoro” socializmu, sa stala výsmechom a absurdným výkričníkom za osobnosťami, ktoré za ideu komunizmu stratili životy. Genéza celého procesu je dobre známa a v posledných mesiacoch aj u nás presne pomenovaná. Rovnako následky takto vnímanej „civilizácie“ sú všeobecne známe, práve ony priviedli k obratu hodnôt. Treba povedať, že „civilizačná“ hierarchia hodnôt nezasiahla len socialistický blok. Iným spôsobom a pomerne rozsiahlo sa realizuje tam, kde síce niet politickej centralizácie, ale je silná mocenská štruktúra kapitálu. Obe sú nástrojom manipulácie.

T. G. Masaryk, ktorého by v tridsiatych rokoch boli jednoducho zvolili za premiéra Európskeho domu, ak by taký bol vznikol, štátnik, ktorého demokratizmus bol široký, v Probléme malého národa hovorí: „Dnes sa 'podmaňuje' nielen mečom, ale aj tovarom... To znamená osamostatniť sa aj hospodársky... Politická samostatnosť bez hospodárskej je nemožná.“ Prezident Václav Havel síce dbá na ekonomiku, ale tak ako Masaryk v iných svojich úvahách, veľkú časť pozornosti venuje hodnotám, ktoré ľuďom štyridsať rokov chýbali: slobode prejavu, národnej tradícii, slobode cestovania, náboženským slobodám, rovnoprávnosti národov a národností... Zdôrazňuje občianske práva, individuálnu hodnotu a dôstojnosť človeka. Popri riešení ekonomických otázok pripomína rovnocenne duchovnú kultúru (ostatne, je všeobecne známe, že podstatou každého dobrého „obchodu“ je schopnosť dobrého kontaktu s ľuďmi).

Zdá sa teda, že prvou a najvyššou hodnotou súčasnosti je človek.

Vláda Václava Havla pripomenula zlatý vek staroveku, keď jediným nástrojom moci panovníka bolo varovanie, že sa vzdá trónu. Takto vyzerajú veci v rovine historickej filozofickej. Aká je však prax (tá nízka, každodenná)? Zažíva ju každý z nás denne. Denne počujeme varovné hlasy

z radov predstaviteľov Verejnosti proti násiliu a Občianskeho fóra. Po eufórii nastupuje na pracoviskách skepsa, rezignácia na úsilie čokoľvek udržať v pôvodných parametroch, ktoré sa praxou ako každý ideál deformujú, rezignácia na princípy aj tam, kde boli základom premien. Má nastúpiť a zákonite fungovať vytvorenie a stabilizácia oficiálnej hierarchie hodnôt, samozrejme, znova akceptovateľných, teda nenapadnutelných na úrovni zákonov a oficiálnych vyhlásení, ktoré sa však v praxi málo dodržiavajú, a teda znova sa utvárajú neoficiálne štruktúry? Je pravdivá myšlienka Solženicyna, že jedine porazené národy (v našom prípade porazené sily) vedia v sebe nájsť morálnu silu žiť podľa princípov spravodlivosti a vytvárať morálne spoločenstvo? Je toto večný, zákonný kolobeh?

Treba jednoznačne povedať, že človek, ktorého súčasný obrodný proces postavil do centra pozornosti, by mohol aspoň predĺžiť úsilie o relatívnu harmóniu duchovných i materiálnych hodnôt. Aby to mohol urobiť, musí si uvedomiť, že ľudia potrebujú predovšetkým rozumnú toleranciu. A aby si čokoľvek mohol uvedomovať, musí sa prepracovať k sebe, nájsť a definovať v interakcii s okolím a inými subjektmi svoju identitu v celej jej rozpornosti, určiť ju pre seba a rozhodnúť sa pre to pozitívne v nej. Bez tohto kroku, bez zázemia a poznania vlastnej identity, nemôže prospešne fungovať, ba neskôr veci škodí. Na tomto momente hľadania, či skôr nehľadania identity skrachovali revolúcie. Totiž hľadanie identity má exercičnú povahu – a kto už má v čase revolúcií čas na exercície? Napriek tomu tvrdím: bez nájdania vlastnej identity – základnej hodnoty pre utváranie iných hodnôt – vzniká iba kamufláž, ktorá sa skôr-neskôr vyjaví v celej svojej plytkosti. Aj ľudia, ktorí v prípravnej fáze revolúcie mali čas na identifikáciu vlastnej identity a čerpali z nej – aj v tom je riziko – si často neuvedomujú, že nájdenná identita nie je niečo nemenné (to by bola dogma), ale že sa mení vždy s novými poznatkami. Kritériom spoľahlivosti však znova zostáva človek. Antropocentrizmus vedy (človek je objektom skúmania, ale zároveň je aj bádateľský subjekt), antropocentrizmus kultúry a literatúry (človek je predmetom umeleckého zobrazenia, ale aj tvorcom a vnímateľom umenia), antropocentrizmus industrializácie (človek má potrebovať priemysel do tej miery, aby ho fyzicky a inak nelikvidoval), antropocentrizmus politiky (človek je a má byť viac-menej súčasťou politických štruktúr, ale nemá byť ich obeťou). Na vrchole všetkých týchto antropocentrizmov musí byť etika vedca, umelca, konštruktéra, politika... A práve táto etika nás znova vedie k ustavičnému hľadaniu a určovaniu vlastnej identity. Lebo nedostatok identity je asociálny jav, je to vlastne nesloboda, súhlas s manipuláciou iných, ale aj s trpnou manipuláciou seba samých. Naopak, spravidla práve v štruktúrach, ktoré disponujú mocou, kde ľudia trpia neslobodou, žijú a upevňujú sa silné indivíduá, žijúce len z vedomia vlastnej identity. Málokedy však sú ochotné prejaviť ju navonok, keďže v takých obdobiach sa zachovanie identity spája s otázkou existencie. Mnohé silné indivíduá stratili identitu práve v „zápase“ s časom. Rozličné variácie teórií „menšieho zla“ urobili z nich relativistov, ktorí sú vždy „v línii“, schopní pridať sa k akémukoľvek módnemu trendu. Ovládajú tento druh „empatie“ tak dobre, že sa im z času na čas darí simulovať nájdennú skutočnú identitu. Otázka je, či identita existuje, a čo to vlastne je? K. Jaspers hovorí o epoche dvadsiateho storočia ako o epoche schizofrénie. Ak by to bolo tak, že človek nemá pocit vlastnej existencie, prečo sa zameriava na vlastné „ja“? Či práve preto, že mu chýba? Je „ja“ ilúziou, fikciou? Ak by bol človek schizofrénny a „ja“ by bolo iba ilúziou, potom by štát alebo spoločenstvo muselo byť kolektívnou ilúziou. Foucault označuje takýto štát „la clinique“, „la prison“. Tam musí byť všetko čisté, spravodlivé a pekné. Je to ľudské? Nie. Bol by to svet uzavretý, jednorozmerný, biely a zviazaný. Táto predstava nás desí. Voči tejto logike postavenej na otázke „aký“ stojí logika F. Nietzscheho postavená na

otázke „prečo, za akým účelom“. Na túto otázku však Nietzsche nenachádza odpoveď. Je to zároveň otázka na podstatu a zmysel ľudskej existencie, prečo je človek, aký je, a prečo je vlastne tu? Na nemožnosti zodpovedať tieto otázky spočíva podstata Nietzscheho nihilizmu: človek nemá identitu. Na tom istom základe vyslovil J. P. Sartre – človek je „une passion inutile“.

Nihilizmus znamená narušenie, znehodnotenie najvyšších hodnôt. Chýba cieľ a chýba odpoveď na „prečo“, „za akým účelom“. Sú filozofie, s celým dôkazovým materiálom, ktoré sú opakom nihilizmu. Nihilizmus môže priniesť alebo životnú skepsu a rezignáciu, alebo prinajmenšom dočasný optimizmus z prehodnocovania hodnôt. Teda nihilizmus má deštruktívny charakter (je prakticky použiteľný, ako v prípade F. Nietzscheho, v momente, keď stará, petrifikovaná hierarchia hodnôt je neproduktívna, a teda nevyhovujúca). Naopak, všetky protichodné postupy a smery vyhovujú podstatnej vlastnosti človeka – aktivite. Pravdaže, nemáme na mysli aktivitu pudovú (sebazáchovnú, reproduktívnu a ďalšie), ale predovšetkým tvorivú aktivitu, a to ten druh tvorivosti, ktorý má za cieľ niečo poskytnúť, niečím prispieť, obohatiť. „Nositel tvorivosti by si mal uvedomovať zodpovednosť za ňu a za jej produkt nielen pred sebou, ale aj pred neabstraktne chápanými záujmami celého ľudstva.“ (M. Városov). Tento cieľ plní len vtedy, ak má z čoho čerpať. Kto nevlastní duchovné hodnoty, nemá čo by dal. Tvoriť môže len veľký a bohatý duch s vedomím, že existencia ani jedného človeka, hoci je krehká, sa nerovná nule. Taká filozofia, „úcty k životu“ (A. Schweitzer) zbavuje veľkých duchov sklonov k nadľudskosti, humanizuje ich myšlienky, usmerňuje ich tvorivú aktivitu v zmysle kladných aktivít, ktoré pred sebou majú vždy predovšetkým človeka. Násilný, fyzický alebo duševný, zásah do života (od asfaltových „trávníkov“, chemicky zamoreného prostredia až po interrupcie) znamená narušenie rovnováhy a má nekonečné následky v najvšeobecnejšom zmysle slova. Preto aj ten, kto stratou transcendentna získal relativitu (G. Marcel), výborný to nástroj tvorivej aktivity, nesmie sa dogmaticky zbavovať zodpovednosti za svoju tvorbu a svoje činy, považujúc všetko za relatívne, teda bez kritérií. Etiku či neetiku konania a tvorby určuje prevaha pôsobenia navonok. Isteže, úmysel a jeho realizácia sú dve rozličné veci. Skutočný optimizmus života nezávisí od realizovania alebo nerealizovania jednej predstavy, na ktorú zameriame svoju aktivitu, ale od hlbokého duševného života a v praxi od schopnosti mať alternatívne riešenia aktivít.

Hľadanie vlastnej identity je vlastne neprestajná, často ťažká, v istých podmienkach až úmorná cesta za humanitou nie mimo seba, ale v sebe. Za humanitou všeobecnou, ale aj špecificky vlastnou, determinovanou súhrou historického vývinu celého národa a vlastného individuálneho osudu každého človeka. Tu niekde sídli duchovno, ktoré pripomína V. Havel. S takým duchovnom súvisí napríklad demokracia, ktorej skutočnú tvár nikto nepozná. Stačí však, že poznáme jej súvislosť s humanitou. Ak sa na túto súvislosť zabudne a nebude sa v každodennom živote pestovať, dôjde k stagnácii, štátna byrokracia si navlečie masku „demokracie“ a proces sa môže opakovať. Práve z nenávisti k takej forme demokracie napísal Platón pred dvetisíc tristo rokmi svoju *Politiku*. Jeho teória bola istým druhom aristokracie, nie tej takzvanej, ale duchovnej aristokracie. A Petrarca povedal, že šľachticom sa človek nerodí, ale stáva sa ním.

Úsilie o humanitu a cesty za humanitou, ktoré sú úsiliami o identitu a cestami za vlastnou identitou, dávajú zmysel a cieľ každej ľudskej existencii.

In: Literárny týždenník, roč. 3, 1990, č. 21, s. 5.

Viedenská arbitráž

Deň zhasol. Tma je. V trpkom zátiší dva milióny slz dnes zablyští.

E. B. Lukáč v básni Viedeň 2. 11. 1938

Výročia a dátumy, fakty... Prečo si ich pripomínáme? História prúdi cez našu prítomnosť. Sústavne vracia veci nedoriešené, každému jasné, a predsa akoby večné. Pre našu váhavosť, pseudotoleranciu, prispôsobivosť a... nevedomosť! Neznalosť národnej histórie u slovenskej inteligencie je neodpušiteľná chyba. Jej znalosť, a napriek tomu deformácia, je zámer. Nie zločin na vlastnom národe, ako hovorili naši kultúrni otcovia, ale v konečnom dôsledku na sebe samom, lebo náš národ sa skladá z nás. Aká je jedna z križovatiek európskeho domu? Akí sme my? Vstupovať do akéhokoľvek spoločenstva vyprázdnení, alebo s redukovanou tradíciou, znamená, chcieť sa dať naplniť niečím cudzím. Pýtajme sa naopak: Je zaujímavé prijímať niekoho prázdneho, spoznať niekoho, kto očakáva, ale sám nemá, čo by dal, čím by prispel? Kolektívna európska identita sa môže skladať len z viacerých uvedomelých, suverénnych identít. Národ, ktorý by vstúpil do spoločenstva inak, sa stane nie užitočným, rovnoprávnym členom tohto spoločenstva, ale podriadeným článkom, a teda skôr-neskôr ohniskom nových nepokojov. Suverénnu identitu národa neurčuje len ekonomika, ale aj kultúrna tradícia a úroveň súčasnej duchovnej kultúry. Ako oblasť dnes už slobodnej slovenskej kultúry podporuje mladá inteligencia, naša vysokoškolská mládež? Dokedy bude platiť rousseauovská prirodzená kultúrnosť Slováka na spôsob: každý z nás si nosí v sebe „pieseň šumnej matere“? To je pohodlné. Ale slovenský národ má aj svoju tzv. Akademickú minulosť. A to už súvisí s vedomím o tejto minulosti. Súvisí to s archívmi, v ktorých treba čítať, s výstavami, ktoré si treba pozrieť, s cestami na miesta, kde sa udiali naše dejiny. Ulice hlavného mesta treba šľapať skutočne s vedomím, že tieto miesta „obrodeneckej Bratislavy“, ako o tom píše S. Bajaník / LT, 14. 9. 1990/ boli svedkami prvej slovenskej kultúrnej revolúcie za emancipáciu národnej kultúry. Dokedy bude mať Francúz o Slovákov predstavu, že je barbar, ako ju prinieslo provensálske prostredie jednej zo starých kníh, dokedy Američania so svojou príslovečnou povrchnosťou budú vidieť zo Slovenska len biedne chalupy, ženy v čižmách a pod.?

Netreba si myslieť, že „vstupujeme do Európy“, keď chodíme počúvať prednášky na viedenskú univerzitu a potom stojíme uprostred Grabenu alebo pred obrazmi Egona Schieleho (to isté sa prihodí v ktoromkoľvek inom európskom meste, pri študijnej ceste, alebo inej príležitosti) duševne polonahí. Keby sa nás niekto spýtal na dojmy, blábolíme, lebo nové sa nemá o čo zachytiť, ostáva v poloprázdne, teda sa nikdy nezúročí. Komplementárnosť tradície a súčasnosti, kultúry domácej a svetovej, by mala byť pre slovenskú inteligenciu, aj najmladšiu, samozrejmosťou.

P. S. Túto úvahu vyvolal dátum Viedenskej arbitráže 2. 9. 1938, ktorou sa hranice Slovenska posunuli na sever a Slovensko tak stratilo 859 880 obyvateľov, 276 280 Slovákov a Čechov, 10 420 km² a 779 obcí. Na Podkarpatskej Rusi odstúpilo Slovensko Maďarsku 1580 km² a 181 606 obyvateľov, z toho Slovákov a Čechov 17 200, Maďarov 86 700 (Národné noviny, 6. 11. 1938. In: Kostický, B.: Slovensko v zrkadle prameňov, Martin 1933).

In: Literárny týždenník, 3, 1990, č. 43, s. 4.

Neutralita, sterilita, zámer?

Aké obdobie to žijeme? Svojho času bola výhovorka pre slabých: hlavou múr neprerazíš, alebo – viac sa dá dosiahnuť kompromisom. A v týchto ústupoch od riešenia, v kompromisníctve, v slogane «všetko sa môže stať», sa pravdepodobne potopili odvaha, úsilie... o chuti ani nehovoriac.

Áno, všetko sa môže stať, aj to, že volanie po pluralite sa zmení na volanie po neutralite. Nie v politike, ale v umení, kritike, literárnej vede... Aký paradox, aký nezmysel! Vo všetkom, čo je osobnostné, o neutralite nemôže byť reč. Umenie a všetky „duchovedy“ osobnostné sú, alebo nie sú nijaké. Svedomie literatúry si tíšime úvahami, že ten alebo onen spisovateľ by bol rovnako dobrý v každom politickom systéme. A že teda nejako tá kára už len pôjde ďalej. Veď pôjde. Rozdiel však je, terigať sa a tralágať sa ako sprievod cirkusantov, a rozdiel, kultúrne žiť. Kultúrne, to, prosím, neznamená neutrálne. Zdá sa mi, že posledné obdobie slovenskej inteligencie, keď si radi spolu posedeli intelektuáli celkom opačných životných filozofií (lebo práve o tieto, nie o ideológie mi ide), pretože mali chuť overovať si svoju duševnú dispozíciu a svoju erudíciu v kvalitnej polemike, bolo obdobie druhej svetovej vojny.

Slovenskí intelektuáli sú v kríze od 50-tych rokov. Kto nejde s nami, ide proti nám. Kto nemá ten istý názor, je triedny nepriateľ, na vyššej, elitárskej a pseudointelektuálskej úrovni, kto inak myslí ako ja, toho ignorujem, nepočúvam, nestojí mi ani za pozdrav. A tu prestáva kultúrnosť. Za gestami ignorancie je iba prázdnota a strach zo stretnutí. Či sa z tiku 50-tych rokov nikdy nedostaneme? Či nikdy už nebudeme natoľko slobodní, aby sme vedome v článkoch nedeformovali históriu, natoľko slobodní, aby sme boli schopní dialógu? Kultúrny dialóg nemôže byť neutrálny. Možno ho viesť len z istého postoja, ktorý vieme odôvodniť. Dôvody a argumenty sa môžu meniť, ale len opatrne a po zrelej úvahe. Ak sa menia často a ľahko, nehovoríme s osobnosťou, s kvalitným človekom, ktorého duch je pestovaný a slobodný. Pestovaný duch nemôže byť neutrálny!

Neutralita je nebezpečná. Je prázdna, bez hodnoty. Okrem osobného úžitku (stáleho výslednia, nenapadnuteľnosti atď.) neprináša nič. Zanietenie súčasných intelektuálov za neutralitu umenia, literárnej vedy a pod. Sa podobá fanatizmu a uniformite 50tych rokov, ktoré zotrelí rozdiely, popreli pluralitu (a tým ju podnietili vo vnútri). O čo teda ide?

Pluralita si vyžaduje kvalitný, „podkutý“ – teda vzdelaný dialóg, dostatok argumentov a predovšetkým chuť diskutovať, dokazovať, polemizovať. Obávam sa, že chuť chýba práve z nedostatku argumentov, z nedovzdelanosti, z bezkonceptnosti, z „postmoderného“ chaosu, ktorý je už dýchavičný a vo svete pomaly dožíva. Alebo vyplýva z intencionálnej deštrukcie slovenskej kultúry.

In: Literárny týždenník, 5, 1992, č. 5, s. 3.

Vyznania

nie sú mojou silnou stránkou. Chránim sa toho, aby som vypovedala svoj cit. Je to zdroj. Ak sa vypovie, akoby sa stratil. Aj sv. Augustín písal svoje vyznania, až keď „jeho srdce spočinulo v Bohu“. Kým sa ta moje dopracuje, ešte potrvá. Jean J. Rousseau ich písal, aby sa vedelo. Ja by som skôr chcela, aby sa nevedelo, hoci... keď sa nevie, vymyslí sa. Dominik Tatarka ich písal „z plnosti srdca“, keď po celoživotných „úzkostiach hľadania“ dospel ku kolosálnej syntéze a harmónii života a smrti. Som skôr v štádiu hľadania. Zvažujem veľmi veľa vecí. Je

to náročné hľadanie a prežívanie. Niekedy sa vidí ako zdĺhavé. No zvyčajne povrchné veci vznikajú ľahko a hladko. Aj povrchné vyznania. Sú ako dúhové bubliny. Každý z nich má radosť.

Vyznaním slovami sa láska môže upevniť, ale častejšie sa drobí a otupuje. Našťastie aj v povolaniach, ktoré sú spojené so slovom, sú rozličné typy vyznaní. Najlepším z nich je práca pre odbor, v ktorom pracujem, teda pre krajinu, v ktorej žijem, pre ľudí, s ktorými žijem, je to práca vyplývajúca z istej životnej koncepcie. Otázka continuity je pre mňa základnou otázkou vývinu. Deštruktívne typy v humanitných povolaniach budú hľadať vždy len diskontinuity, ruptúry a podobné stresy, a na nich stavať. Isteže, krízy existujú, ale sú prirodzené, ako to pre literárny vývin formuloval Oskár Čepan. Môžu byť produktívne, bývajú katarzné... Toho, čo ľudí spája, je omnoho viac ako toho, čo ich oddeľuje. Inak by aj napriek všetkým disonančným šumom spolu nežili a dávno by sa boli vyvražдили. Zákonite musí byť viac spoločného ako odlišného a bez toho, že by som chcela tieto pojmy stotožňovať, viac dobra ako zla, inak by kontinuita nebola možná. Túto vieru v dobro získa (alebo nezíska) každý v prostredí, kde vyrastal. Všetky budúce veci majú svoj potenciálny začiatok doma, v rodine. Hoci... existujú aj celkom imaginárne „domovy“, náhradné. Aj tie sa však vytvárajú cez nejaké konkrétne, hoci aj náhradné prostredie alebo osobu. Nie, nejde o „tútorstvo“, ide o mentálnu a intelektuálnu blízkosť. Naozaj ide o to, kto z akého prostredia prichádza. Dokonca aj keď sa s ním dramaticky rozíde, dištancuje sa, či chce alebo nie, jeho vplyv sa prejaví. Moji rodičia boli odchovanci prvorepublikovej demokracie. Ako budúci učitelia, poslucháči dejepisu a slovenského jazyka na univerzite, raz s ostatnými kolegami demonštratívne opustili prednáškovú sieň, keď profesor Václav Chaloupecký urážal Slovákov. Celé detstvo som bola svedkom ich úsilia o všemožnú podporu sociálne slabých študentov. Otec ma naučil okrem slovenských aj všetky české a mnohé poľské a ruské piesne. Všade v byte sa zakopávalo o knihy. Okrem Krasku a iných som v rokoch pseudokomunistickej vlády, ktorá hrubo zasiahla celú rodinu, často počula na adresu niekoho citovať: „Pro tu hrstku ztuchlé rýže poníženě důtky líže.“ Matka rada cestavala. Otec iba keď musel. Žil a tvoril napriek všetkému tam, kde bol. Tu mi je celý svet, hovorieval. Bol to najslobodnejší človek, akého som kedy poznala. Celý život osamelo v malomestskom prostredí, s ktorým ho nespájalo vôbec nič, ale blízko hôr a ľudí, ktorí ho inšpirovali.

Kvôli jazykom ma posielali „do sveta“. Oveľa neskôr, keď som už nemohla vycestovať a chýľilo sa k letu, mala som chuť baliť kufre. Bola som načasovaná ako sťahovaví vtáci. Vtedy som najsilnejšie cítila tvrdú realitu hraníc.

Politická a spoločenská premena roku 1989 alebo 1993 nebola pre mňa vnútornou premenou. Okrem toho, že sa mi zdalo, že rozdelenie Československa prišlo neskoro (veď od roku 1915 od Clevelandskej alebo od Pittsburghskej dohody z roku 1918 uplynulo pekných pár desaťročí), som sa úplne prirodzene stotožnila s udalosťami. Priečili sa mi niektoré maniere, hrubé zneužívanie chaosu, ale inak celá táto premena harmonizovala a bola v súlade s vnútorným vývinom. Aj keď namiesto starých sa vynárajú staronové maniere, zdá sa, aspoň sa mi tak vidí, že sa im dá slobodne oponovať.

Zahraničie a Slovensko – pomer oboch je už niekoľko rokov permanentným stresom pre nás všetkých. Či o nás niekto vie, či je známe aspoň naše hlavné mesto, či nás niekto nepokladá za súčasť bývalej Juhoslávie, či obстоjíme v hospodárskej a kultúrnej konkurencii. Pritom výsledky analýz svetového hospodárstva ukazujú, že sme spomedzi štyroch krajín (medzi Maďarmi, Čechmi a Poliakmi) hospodársky najrýchlejšie sa rozvíjajúcou krajinou. A to, či

poznajú naše hlavné mesto alebo kultúru, závisí od vzdelania jednotlivých cudzincov. Nie v každej krajine sa napríklad deti musia učiť všetko o celom svete.

Pravda je, že ľudia vonku sú zvedaví, otvorení novému. Všetko je vec prezentácie, jedno si treba uvedomiť – Slovensko nie je okraj stredoeurópskej duchovnej atmosféry. Ona siaha oveľa ďalej, do Sedmohradska. Mnohé veci boli od 50-tych rokov u nás obmedzené, ale mnohé sa dalo, ako je to tu už zvykom, obísť. Tak ostávala zóna literatúry, prekladov, umenia vôbec. V zahraničí som sa naučila (pamätám sa, pri štúdiu materiálov o Rilke), že bádateľské právo môže mať „krídla“, môže byť širšie, než bolo zvykom i v našej tematicky a metodologicky usmerňovanej literárnej vede. Zistila som, čomu všetkému sa slobodne vedec môže „prizrieť“. Niekedy pri autorských večeroch prezentujem v zahraničí vlastnú tvorbu, inokedy na univerzitách slovenskú kultúru – históriu a literatúru. Nikdy som sa nestretla v odborných kruhoch s predpojatosťou, vždy len so záujmom a údivom nad bohatstvom slovenskej literatúry a kultúry. Moja koncepcia vlastného výskumu a prezentácie zodpovedá podobnému výskumu vonku. Bohužiaľ, nie vždy zodpovedá zakorenenému – domácemu. A tu mi často napadne, myslím, že to poviem aj za iných, pre Slovensko typická kontinuita: mnohí, ktorí robili a žili pre svoju krajinu, najlepšie podmienky na to mali v zahraničí. A to je smutné.

Otázka konštituovania samostatného štátu nebola pre mňa spornou otázkou. Dávno sa tak malo stať. Logické je: ak má byť európsky celok kvalitný, musí mať kvalitné časti. Množstvo a materiálne zabezpečenie nebýva vždy zárukou kvality. Preto si myslím, že ak táto krajina prežila veľa ťažkých období prevažne na kultúrnych hodnotách, nedá si ich vziať ani dnes. V tomto vyslovene dúfam v kontinuitu. Kultúrne hodnoty spočívali vždy na tvorivom géniovi, tvorivom potenciáli jednotlivých tvorcov. So spoločenskými procesmi boli spojené v slovenskej kultúre najmä cez sociálne a národné motívy, podmienené zmyslom pre spravodlivosť. Pod sociálnymi a národnými tu mám na mysli nie hrubú politickú silu, ale práve cit pre spravodlivosť ako eticko-estetickú kategóriu. Tak sa stali súčasťou všetkých druhov umenia našej národnej kultúry, spájali tvorcov rozličných konfesíí a názorov. Vedeli vytvoriť aj v zložitých chvíľach zónu jednoty alebo aspoň možnej komunikácie. Považovať národné, vzťah k vlastnému, za negatívny (koľko dobrých priateľstiev sa na tejto kauze dnes rozpadlo!), ako je to dnes zvykom, je deviácia vedomia. Práve dnes, keď sa v ľuďoch znova pestuje vzťah k firme, k majetku... upiera sa im chuť a možnosť pestovať vzťah k vlastnej krajine, v ktorej žijú a ktorú majú prácou reprezentovať. Je to zvláštne a myslím, že to má jediný cieľ – destabilizáciu vedomia.

Vyznania nepestujem, viem len, že dobré tendencie nezanikajú, že sa „rentujú“ vo vedomí iných, viem, že dobré sa navracia. V mene toho pestujem rodinu, kvalitné priateľstvá, prirodzené kontakty s ľuďmi, pracujem a aj píšem tieto riadky.

In: Slovenské pohľady, IV. + 111, 1995, č. 6, s. 1 – 3.

Pravda je zložitá

Pravda je zložitá, má „antropologický charakter“, t. J. Je moja, ale aj každého iného človeka. Potom už ide len o argumentáciu: prostriedky, peniaze, silu – o reálnu stránku procesu.

Vedľa seba sa stavajú neporovnateľné „modely“ – samofungujúci – zabehnutý model dobre situovaných demokracií (povedzme bez ministerstva kultúry a i.) s ešte neustáleným modelom, ktorý sa nestihol etablovať pre mnohé príčiny: po otvorení hraníc najskôr záľaha braku, ale aj

voľnobeh myšlienok, chaos, ale aj nové systémy. V hudbe, divadle, opere, vo výtvarnom umení je to predsa iné ako v literatúre. Ale aj tam: pôvodná slovenská opera a dráma sa temer neinscenuje (pozri slovenské divadelné hry vydané knižne Slovenská dráma 1997-98, I – II. Bratislava 1998...). Záplava všetkého, čo tu roky chýbalo, atraktivita neznámeho, vyplývajúca nie z túžby po poznaní alebo z lásky či potreby umenia, ale zo snobizmu, jednorazovej zvedavosti. Všetko prichádzajúce zvonka, dobre manažované a podporované nadáciami, sa vo veľkom navštevuje. Patrí sa tam zviditeľniť. Či tomu rozumieme, alebo nie. Vytáhané rifle, svetre, intelektuálnosť ako vyššia. Peniaze sú, len treba vedieť kde. Aj Slováci sa ukazujú ako schopní obchodníci, má to niečo spoločné so zabehanou kultúrou ziskov. Nemá to však nič s kultúrnosťou. Umenie nepotrebujú: magnáti, bohupustí zbohatlíci, alebo len ako dekórum (aj to len to snobmi odporúčané), nie ako potravu pre dušu. Je to úbohé.

Mala som naivnú predstavu spájania duchovného potenciálu v tejto ťažkej situácii. Neuvedomila som si, ako ďaleko sú s nenávisťou jednotlivci a rôzni mizantropi. Nakričali na mňa bývalí pseudomarxisti a celkom absurdne kričali aj pseudomarxistami stíhaní marxisti, pretože sa nezbavili ideologizujúceho pohľadu na všetko. Spolky si pletú s politickými stranami, vyvolávajú trápne škandály. Je to úbohé. Úbohá je intrigami manipulovaná slovenská kultúrna spoločnosť.

„Ukradnuté“ Slovenské pohľady by znova chceli kraďnúť iní. Peniaze zobrat' od „núl“ k dvom nulám a spláchnuť! Edičné plány na tento rok sú hotové. To budú tiež „ukradnuté“ knihy. Zdá sa, že sú tu samí zlodeji.

To prázdnota tak buráca, zúfalstvo z prázdna býva takto agresívne a plné strachu. Strachu z toho, že na globálnom trhu európskej kultúry je jedno, kto vlastní časopisy... Ide len o to, čo kto hovorí. Ale tam ideológia nikoho nezaujíma. Čím teda zaujmú noví majitelia kultúry?

Niektoré hodnoty sú istej skupine už navždy a celkom nedostupné. To je moja jediná nádej.

Slovenská kultúra sa stáva alternatívnou kultúrou k oficiálnej. Kto k čomu bude patriť, ukáže spätne čas. Pre mňa boli alternatívne veci vždy prítlačivejšie. Sú živé, majú esenciu, dá sa im veriť a dá sa v nich tvoriť.

In: Slovenské pohľady, IV. + 115, 1999, č. 6, s. 38 – 39.

Každý spása svoje

Tri javy možno nestačia na úvahu. Sú však pre mňa potvrdením, že sa krok za krokom, systematicky a dôsledne plní to, čo som už viackrát na podobnú tému vyslovila alebo publikovala. Tri javy: 1.) neúplný, subjektívny slovník slovenských spisovateľov, spísaný neštandardne a *pro domo*, vydaný pre uspokojenie zakomplexovaných vlastných ambícií; 2.) tanec riaditeľa LIC po mŕtvolách pri zániku časopisu Literika (Literika 4/1999); 3.) návrh na náplň slovenskej štátnej idey (Kusý, M.: Akou je slovenská štátna idea. Národná obroda, 17. 1. 2000, s. 19).

To, že sa slovenská kultúra a literatúra stáva „menšinovou“ v globálnej kultúre EÚ, ako som to už viackrát na túto tému napísala, som si nedávno jasne pomenované, sociologicko-politologicky objektívne zdôvodnené prečítala v štúdiu V. Bělohradského Antinomie globalizace. Vzdelanostní společnost 2000 (In; Eseje o nedávné minulosti a blízke budoucnosti. Praha, G plus G, 1999, s. 33 – 79).

Podľa Bělohradského totiž funkčná definícia systému totálne prevláda nad definíciou teritoriálnou, naozaj vraj dnes nie je dôležité „miesto na zemi“, ale funkcia, a s tým sa treba zmieriť. V. Bělohradský definuje spoločnosť ako systém od seba závislých, rovnako dôležitých fungujúcich systémov (politika, náboženstvo, ekonomika, právo, výchova, umenie, veda a i.), z ktorých každý si „maximalizuje efektívne riešenia tých problémov, ktoré si sám definoval ako problémy“. To je len začiatok Bělohradského úvahy, ktorá sa však presne hodí na súčasné štádium vývoja u nás: malí, zatiaľ len slovenskí systémotvorcovia si stanovili problémy a efektívne ich riešia. Uzurpovali si „miesta“ (v takom prípade, v čase „tranzície“ je miesto veľmi dôležité!), ktoré im také riešenia umožňujú. Jediná etická devíza, z ktorej už dobre dlho ťažia, je fakt, že neboli členmi komunistickej strany. Svoje spolitizované pragmatizmy premietajú do iných „systémov“ (povedzme do vedy) a urážajú tak tých, ktorých odborná robota je uznávaná, venujú jej čas a energiu, ktorí povedzme neboli nikdy v KS ani v nijakej inej strane, ani nepatrili k vládnemu zoskupeniu žiadneho režimu, alebo aj tých prispievateľov Literiky, ktorí si ako disidenti „odkrútili“ svoje, alebo tých, ktorí sú členmi napríklad Klubu nezávislých spisovateľov (hoci aj šéfredaktor Literiky, spisovateľ Peter Glocko či autorka tohto príspevku), alebo tých slobodných, ktorí si svoje právo písať a publikovať, kde chcú podobne ako A. Marenčin, nedajú vziať. Bolo by bývalo vkusné na záver mlčať. Ak vznikne namiesto Literiky iný časopis, bude to „fórum vymedzenej skupiny ľudí“, existujúci za štátne peniaze ako celá spomenutá inštitúcia. O čo teda ide? O nechutnú mocenskú výmenu s farizejským smútkom na konci. Výzva M. Kusého k diskusii o slovenskej štátnej idei je na tom morálne lepšie, pretože na rozdiel od M. Resutíka je otvorený dialóg. Ako občianka so záujmom o vec verejnú reagujem na podnety M. Kusého: prvý chrám na našom (aj dnešnom) teritóriu vysvätil salzburský arcibiskup Adalrák, isteže – naša pôvodná, aj dnešná kultúrna a hodnotová orientácia je nepochybne západná. (Ak by však niekto mal východnú alebo inú, nemožno mu to zazlievať.) Cyrilo-metodská misia nám umožnila osamostatniť sa a stala sa zdrojom opozície nielen voči západnej mocenskej hegemonii, ale voči každej, najmä voči uhorskej, a to intenzívne od čias úsilí konštituovať sa ako národ. (Tieto úsilia neboli ničotné len preto, že sa ich nepodarilo realizovať. Ani dnešní Nemci alebo Taliani to vtedy nezvládli.)

Kusý považuje otázku kontinuity s Veľkou Moravou za bezpredmetnú. Natio Hungarica prezentuje ako niečo samozrejmé, čo netreba odôvodňovať a z čoho sa zrodil „spolu s inými aj slovenský národ“. Nie voči čomu, ale „z-čoho“. Presná formulácia by tu bola namieste. Isteže je svätoštefanská koruna po svätoplukovskej aj našou, isteže sú dejiny ČSR aj našimi dejinami. Aj sovietska politická hegemonia či rok 1968 sú našou históriou. Ak by sme Kusého argument sledovali do dôsledkov, potom by sa i moderný maďarský národ musel „zrodiť z Natio Hungarica spolu s inými“. V tom prípade by Maďari tak, ako sa žiada od nás, museli poprieť svoju kontinuitu s hunskej a staromaďarskou tradíciou a s kráľom Attilom. Dúfam, že sa v Maďarsku nájde len málokto uvažujúci týmto spôsobom. Právo na tradíciu je ako každé iné právo. Metodologicky: v budúcnosti je obsiahnutá aj naša prítomnosť a minulosť. Tie tri dimenzie možno od seba odtrhnúť len s rizikom. Kusý objektívne cituje dva názory, ktoré boli v polemike o slovenskej štátnej idey publikované. Z nich možno bezpochyby súhlasiť s názorom Ľ. Liptáka, pretože je vecný a konštruktívny.

Vráťme sa k V. Bělohradskému, ktorý hovorí o tom, že komplexné spoločnosti nevedia riešiť „reálne problémy“, pod ktorými sa myslia „len tie, ktoré nám kladie prítomnosť druhých v našom svete“. V ďalšom načrtáva namáhavé, ale nie nerealizovateľné riešenia. Berie si na pomoc Kantovu Kritiku súdnosti (40. paragraf), ktorý viaže myslenie na existenciu druhých

(„dívateľ sa na svet z hľadiska druhých“), a Habermasovu tézu o demokracii, ktorej základom je „argumentujúce spoločenstvo“. Také spoločenstvo sa má skladať z účastníkov, ktorí uznajú isté „etické normy komunikácie: rovnosť, absencia strachu, otvorenosť, úcta k skúsenosti iných...“ Takáto komunikačná etika má byť aj zdrojom legitímnosti demokratického rozhodovania. Ide teda nie o hierarchiu, ale o komunikačnú sieť. Habermas sa skepticky vyjadruje o súčasnom kapitalizme ako o neetickom a nelegitímnom. Ako by asi klasifikoval našu súčasnosť?

In: Literárny týždenník, 13, 2000, č. 6, s. 1.

Povstanie proti povstaniu

Oslavy povstania a vzbúr sa dnes nekonajú. 20. storočie je dosť nepokojné, každý si skôr želá pokoj. Dokonca aj tí, ktorých rodinná tradícia je povstalecká, stoja nad oslavami Povstania v rozpakoch. Iste je v posledných rokoch na vine najmä to, že práve toto výročie bolo dlhé desaťročia preferované a zatieňovalo iné, ako aj to, že dnes konečne každý môže vysloviť svoj názor na čokoľvek. Na jednej strane sa slovenským dejinám príležitostne vyčíta, že Slováci nevedeli hynúť za svoju slobodu ako iné národy, inokedy sa popiera význam ozbrojenej vzbury v Slovenskom národnom povstaní. Iste je, že tento historický medzník – národné hnutie proti fašizmu – pripravovala väčšina spisovateľov a kultúrnych pracovníkov. Bolo to zároveň hnutie proti vojne vôbec, v intenciách demokracie a humanity, ktorú vojnová kultúra kontinuálne sledovala. Preto po rokoch zápasu o zachovanie ľudskej dimenzie nebolo ľahké vziať namiesto pera zbraň a poprieť tak všetko doterajšie úsilie. Tých, ktorí to nedokázali, treba iba pochopiť. Iní, prevažne tí, ktorí v roku 1944 pôsobili na území, na ktorom Povstanie vzniklo, sa rozhodovali spontánne: A. Matuška, J. Felix, J. Barč-Ivan, M. Považan, D. Tatarka, J. Hnitka, J. Valentini a mnohí iní až po generáciu najmladších, ktorí reagovali hneď, aj tvorbou, a ktorí v Povstaní alebo na jeho následky zahynuli. SNP – medzník, ktorý v prípravnej fáze viac spájal v odpore proti fašizmu, ktorý však vo svojej vrcholnej fáze navždy rozdelil isté skupiny slovenskej kultúrnej sféry. SNP bolo predovšetkým morálnym činom, vzburou proti cudziemu diktátu, a v momente, keď sa dialo, nebolo ničím iným. Táto idea bola nosnou ideou pre tých, ktorí sa na ňom zúčastnili. Neuvedomovali si, že na tomto území by bolo potrebné permanentné povstanie.

Tých istých povstalcov paralyzovali neskôr väzeniami, izoláciou. Česi a Rusi za pomoci domácich sluhov neriskovali, že by sa odboj proti násiliu mohol znova organizovať. Bývalí povstalci tak prežili život plný ústrkov a útrap, umelo otesaný, ohraničený život, ktorý im paradoxne celý nadiktovala *moc*.

In: Slovenské pohľady, IV. + 116, 2000, č. 7 – 8, s. 64.

Cudzinci vo vlastnej zemi

Krajina postihnutá dogmami, vtesnaná do schém rozličného druhu. Preto naozaj stará, nedvižná, nemohúca... ako zakliata. Pridlho tu žijeme. Sme zajatci, sluhovia dogiem – a to dnes už celkom dobrovoľne!

Režimy, ktorými ľudia tejto krajiny prešli, ich dokonale zdolali: mali ich čas, ich vôľu, ich myšlienky, ich oči, ich autocenzúry. A dodnes ako vo Foucaultovom či Benthamovom Panopticone presvietení skrz-naskrz, vo vlastnom psychickom prostredí neslobodní a týraní akýmsi imaginárnym okom, boja sa postihu, boja sa vyjadriť, boja sa pohnúť.

Kto sa to na nás pozerá?

V bývalom režime bolo oko strany celkom určité a mnohí si vybudovali morálny kredit v odvážnych vystúpeniach proti, alebo len tým, že v kúte ticho trpeli. Vtedy sa vedelo, čo je morálne, vedelo sa presne, čo je proti ľudskosti. A kyklopi sa spojenými silami dali ľahko opit'...

Teraz sa všetci dívame, prizierame sa, nik nie je za nič zodpovedný... A magnáti šafária... Potkýname sa o tie škvrny na uliciach, skrachované životy. Bedárov sediacich na výkladnej skrini kníhkupectva považujeme za zaujímavý paradox! V tuhých zimách zaliezame do svojich teplých domovov ako do nory a večer sa pozeráme sa reportáže spod mostov, akoby to nebolo u nás, pod mostom našej rieky. Charity nestačia, kostoly sa vykurujú pre modliacich, ale navečer sú aj ich bočné chodby zavreté. Prizeráme sa rozkrádaniu i zbedačovaniu nemohúcich, bezbranných...

Kde ste dnes, statoční disidenti, antikomunisti? Prečo sa neozvete v mene morálky? Alebo sa toto všetko morálky netýka? Aké oko to na vás pozerá, koho sa bojíte, že ani nehlesnete, ste ako urieknutí hadím pohľadom? Že je dnes už všetko diferencované – funkcie aj zodpovednosť? Že na tieto otázky sa špecializujú politici a vaše vzácne mozgy sú len na vymýšľanie nečitateľnej hatlaniny? Ak sa vás netýka ľudský osud, položte pero, neničte papier, netvárite sa, že sa zamýšľate!

A tu sme pri podstate, totiž pri autentickom žití. Nakoľko je ono možné, ak sa treba tváriť, že sme zabudli na staré dogmy, zriekli sme sa ich a nové nikto neponúka. Stojíme tu bezbranne, pretože staré dogmy, ktorými sa šermovalo a vyhrávalo, ležia zhrdzavené, nedajú sa použiť. Stará generácia učiteľov nemá čo svojim žiakom a študentom ponúknuť, alebo len málo z nich. Málo životov je zaistených: vlastnej disciplíny bez dogiem, tak, aby dýchala a žila. Celé stáda študentov sa tu bezprizorne potulujú ako my kedysi...

Čo si sami nenájdu, to nevedia. Ich učitelia sú totiž uštipnutí hadom, fascinovaní tu nikomu nepotrebnou slobodou. Potom neprimeranou prísnosťou, šikanovaním a nariadeniami nahrádzajú to, čo sami nedokážu dať.

A kultúra sa predsa vlečie ďalej. Čo vzniká, čerpá však prevažne zo starých zásob, starých interpretácií, sú za tým poučky a dogmy. Ad fontes sa nikto neunúva. Ešte raz svojsky zažiť dielo, ešte raz z dnešného pohľadu, naozaj slobodne reflektovať históriu... Načo. Narušiť, či dokonca vyhádzat' zo seba ten šrot, čo by tam ostalo... prepracovať sa až k vlastným stenám, reflektovať zo seba a svojich zásob? To strašné prázdno tak hučí...! Niet sily a vôle si ho priznať, zdá sa nám, že už niet času ho nahradiť ho niečím iným. No človek, ktorý sa v hukote vlastného prázdna nepustí do hľadania, je stratený. Ak už nie je zvedavý, nie je ani umelec, ani vedec, ani živý človek!

Činy kultúry západnej Európy – knihy, smery a školy, ktoré sa tam postupne, ako vznikali, reflektovali a slobodne diskutovali, asi tak pravidelne ako u nás zjazdové materiály, sa sem na nás cez otvorené hranice už vyše desať rokov valia ako riava... Čítame v pôvodinách – viac, ale na trhu sú to okrem malých výnimiek len zlomky v slovenských či českých prekladoch. Bezkontextové extrakty (asi tak ako kedysi brožúry marxizmu) preto spôsobujú taký zmätok či rezignáciu. To, čo v dávno prepojenej západnej kultúre bolo vzájomne reflektované, zažité, používané a vykryštalizovalo do istej podoby v diskusiách, to je tu znova len cudzie, nanajvýš dobre aplikované.

Pre niektorých – uštipnutých slobodou – do zúfania nezvládnuteľné. Hochštapleri zhŕňajú peniaze a presvedčení Slováci tu stoja zmeravení a už meravo, pretože zdĺhavo a bezvýsledne, sa bijú do prs za slovenské veci, lebo si myslia, že ich poznajú. Z vlastného bohatstva a zásob však znova poznajú len staré poučky a dogmy. Ani k vlastnému prameňu sa im nechce! Zabudli piť, zabudli žiť, skrátka sú uštipnutí slobodou. Aj vlastné im je cudzie! Ba cudzí sú aj sami sebe, svojej vednej disciplíne, svojej kultúre, svojej krajine, svojej rodine, svojmu srdcu... Táto dosť tragická situácia trvá už dlho. Je také staré slovenské príslovie: Keď gazda nejde na strechu, strecha ide na gazdu.

In: Literárny týždenník, 15, 2002, č. 7, s. 1.

Ničiaca sila nekompromisnosti

Byť tak Woody Allen alebo Milan Lasica, spracovala by som túto závažnú tému zábavne a komicko-tragicky pravdivo. Nie každý má však obdivuhodné nadanie komika, ktoré ho chráni pred intrigami či súdnym napadnutím, vyrába mu sympatie a aj peniaze, lebo „funny is money“ (citát z posledného Allenovho filmu Čokol'vek). My nevtipní sme sami sebe smiešni, pretože veci, ktoré nás ťažia, formulujeme príliš priamo, adresne, voči sebe nezodpovedne (a ešte aj skoro zadarmo!). Týmto spôsobom načnem teda aj dnes tému, ktorá ma už dlhšie omína: škandalizovanie kresťanského náboženstva a jeho príslušníkov. Čoraz menej a menej ľudí (pozri napríklad poloprázdne kostoly dávno slobodného susedného Rakúska) si uvedomuje zmysel a význam kresťanstva, jeho úlohu aj v dnešnom svete. Len čo nastal „odmäk“ od komunistického prenasledovania a kresťania tu môžu rovnocenne uplatniť právo na svoje presvedčenie, nastúpil iný tlak: psychický teror – pôsobenie „demokratických“ médií, ktoré naháňajú veriacim pocit, že prináležia k nejakej nehodnotnej, morálne veľmi pochybnej organizácii, ktorá žije z pretváranky, ilúzií, sebaklamu a podvodu.

Isteže cirkev, keďže bola v dejinách veľmi podstatnou súčasťou vládnucich vrstiev spoločnosti, má na svojom konte mnohé neslávne rozhodnutia a omyly. Podľa Poppera vidieť a priznať si ich je nevyhnutný vývinový posun vpred. Hlava katolíckej cirkvi Ján Pavol II. Sa verejnosti za ne viackrát ospravedlnil. Rubriky našich málohodnotných novín a časopisov však ledva čakajú na pretras rozličných škandalózných tém: obvinený kňaz, ktorý má vraj na svedomí vraždu, porno medzi klerikmi, homosexualita v kláštore v St. Pöltene... K tomu sa prekladá veľký článok rakúskeho spisovateľa, ktorý zo svojej mladosti v kláštornej škole tiež svedčí...

Diskutuje sa o interupciách a o tom, odkedy je život životom! Verejne sa žiada od hlavy cirkvi, aby dala súhlas na vraždy embrií, na druhej strane, aby sa kresťania zmierili s klonovaním umelých jedincov, umelým oplodňovaním či eutanáziou atď. Vývin je čoraz absurdnejší a treba si uvedomiť, že zaň môžu vždy len konkrétni ľudia, zodpovední za konkrétne činy. Jeden z významných konvertitov Graham Green o tom hovorí: „Nenechme se při vymezování křesťanské civilizace mást existencí válek, nespravedlností a krutosti nebo nedostatkem lásky. To všechno se v křesťanském štáte vyskytovat může. Nejsou to charakteristické rysy křesťanství, ale člověka.“(Paradox křesťanství, Vyšehrad 1969).

Skutočnosť je priveľmi zložitá, než aby ju bolo možné vidieť nediferencovane, zjednodušiť a len negatívne zovšeobecniť. Duchovno (nielen náboženského charakteru) spočíva práve v chuti a schopnosti diferencovane premýšľať, spočíva aj v láske k myslieniu.

Kresťanstvo je preto prítlačlivé a pretrvá, lebo stojí na veľmi produktívnych a pevných stĺpoch: na milosrdenstve a odpúšťaní, ale aj na odmietaní zla. To v praxi znamená nenávidieť hriech a napriek tomu milovať človeka.

Túto jednoduchú zásadu odmietajú ľudia tvrdého srdca, ľudia nemysliaci alebo „spasitelia“ pyšní na svoje nápady, ktoré sú väčšinou veľmi staré. Pochodia z antiky a oni ich len nemotorne a suchopárne opakujú. V hlavách majú schémy, ktoré sa nekompromisne pokúšajú nanútiť okoliu. Keďže na jednej strane je táto násilnícka, surová a hrubá sila a na druhej pohodlnosť a strach, darí sa manipulovať verejnosť a vedomie ľudí. My kresťania od čias, keď „nás“ žrali levy v rímskom Koloseu (z tejto a inej slávnej histórie médiá nikdy nečerpajú), upustili sme už od nadšenia, stiahli sme sa do ulity zodpovednosti len za vlastné činy a do svojich „modlitební“... „Demokrati“ a „demokratické“ médiá však kvôli nám vyvíjajú enormnú činnosť, a tak svedčia, že sme ešte tu, že duchovno existuje!

Demagógia je ničivá sila. Je nebezpečná, pretože sa rýchlo šíri, jej pôvod je slabo identifikovateľný, a sotva sa jej dá čeliť. Ak by sa pre to niekto predsa rozhodol, vyžaduje si to nesmierne vypätie a energiu, nad možnosti jedného človeka. Táto sila je podporovaná z mnohých strán, jednotlivcami, zoskupeniami, médiami... Stojí opozične voči pravdám, ktoré v povrchnej spoločnosti už nikto nehľadá.

V tomto zmysle začína svoju knihu Sprisahanie ľahostajných Bruno Jasensky nasledovným mottom: Neboj sa nepriateľov, tí ťa len zabijú, neboj sa priateľov, tí len zradia. Ale boj sa ľahostajných, lebo ich príčinám je na svete aj vražda, aj zrada.

In: Literárny týždenník, 17, 2004, č. 30 – 31, s. 5.

Katedrála bez pilierov

Nazdávam sa, že „cesta k sebe“ je nevyhnutná pre uvedomenie si istých koordinát, v ktorých sa pohybujeme a budeme pohybovať. Preto túto diskusiu na tému Akí sme, Slováci možno len privítať. Ide v nej o dva vzťahy: k sebe a k svetu. Uzavretosť, t.j. koncentrovanosť na pestovanie vlastných vecí a otvorenosť, t.j. prispôsobovanie sa – prijímanie a pokusy o výmenu s inými, išli na tomto území ruka v ruke, pretože ide o malý, husto osídlený a multikultúrny priestor, spojený, ale aj večne členený jazykom, kresťanstvom a mýtmi, ktoré sú najsilnejšie a „najpestovanejšie“ – žijú a preukazujú istú stálosť v istých názoroch. Iracionalita je potom to, čo prevláda vo vedomí ľudí, čomu na jednej strane vd'ačíme za existenciu národa vôbec, ale čo nás zároveň oberá o kvalitu vedomého, zrelého, racionálneho uvažovania a vnímania súčasného diania. Iracionalita súvisí s citovosťou (často veľmi záporne) a vzdelaním, ktoré ju naopak eliminuje a je pre krajinu najdôležitejšie. Treba však povedať, že mnohé zistenia presahujú hranice, sú celoplošné a netýkajú sa len Slovákov. Poukázať na črty, aj negatívne, argumentovať a hľadať ich príčiny bude výsledkom a pozitívom tejto diskusie.

Podporujem návrh pri výskume či diskusii vychádzať zo súčasných aktuálnych podmienok s prihliadnutím na niektoré kľúčové momenty z histórie, ktoré faktograficky preukázateľne ovplyvnili vývoj na území Slovenska. Preto v úvahe D. Machalu vidím jedno kľúčové miesto, na ktoré mám iný názor. Machala hovorí: „Na Slovensku sa nachádza stred Európy pri Kremnických Baniach, sme teda srdcom Európy a Európa sa bude musieť naučiť rešpektovať a načúvať, akým rytmom bije jej srdce.“ Pripomína to Čínu v 18. storočí, keď diplomatov z Anglicka, ktoré už v tom čase bolo jednou z najpevnejších svetových veľmocí, prijal čínsky

cisár so slovami: „Veľká čínska ríša berie na vedomie hold, ktorý nám vodcovia vášho kmeňa na periférii našej ríše vzdávajú...” Túto „danosť” slovenského územia možno nanajvýš spomenúť ako milú raritu. A Európa nemusí nič. Treba si uvedomiť, že nikto nič už nemusí (ak len nie je mimo zákona) a že demokracia je práve nič iné iba prirodzene získaný rešpekt, ktorý možno nadobudnúť len tak, že sa staneme potrební a že prispejeme do súčasného diania. Nie ako výnimoční, ale ako potrební. Štát, ktorý, by to mal napomáhať, zlyháva. Štát je tu na to, aby vytváral podmienky pre ľudskú dôstojnosť svojich občanov. Vieme, že u nás sa to, žiaľ, nedeje. Bolestný proces všeobecného vzostupu cez zbedačenie už nie všeobecné, ale len istých vrstiev, nemá v okolitých krajinách obdobu. Aby tento proces nebol taký citelný a nápadný, organizujú sa „hry bez chleba”, televízne kamery zamestnávajú ľudí nehodnotným brakom, a to nielen súkromné televízie, ale za príspevky všetkých občanov škandalózne aj verejnoprávna televízia. Médiá sa ešte vždy hľadajú, zamerané na biznis alebo politický lobing a mobing, nie na kvalitné diskusie o problémoch. Hubia a devalvujú všeobecne a všade vo svete platné hodnoty divákovi denne pred očami. Aj skutočne hodnotné osobnosti našej kultúry sa často prezentujú pochybným spôsobom. Relácie, ktoré podľa reklamy zachytávajú „celé spektrum kultúrnej spoločnosti”, sú obsadzované len istým rovnako zmýšľajúcim typom ľudí. Kto má potom sledovať tieto fádne, navzájom sa potvrdzujúce vyjadrenia?

Zdlhavé sú už aj diskusie o univerzitách, ktoré by mali tvoriť pendant k zahraničným, kde sa robí aj veda. Teda aj u nás by vyučujúci mali byť aj vedci, inak tam nemajú čo robiť. Naše univerzity sú plné ľudí, ktorí sú netvoriví, ktorí neskúmajú, nie sú zvedaví a nestíhajú dianie ani doma ani vonku, aby kompetentne viedli študentov. Ak by študenti platili za štúdium, a to nie na úkor svojich rodičov, ale ex privata industria, teda vlastnou prácou, ako je to bežné v zahraničí, zarobili by si na každú knihu, potom by si knihy a vedomosti vážili a nepripustili by, aby im prednášal niekto, kto im nemá čo ponúknuť. Pritom vzdelanie by malo ostať kľúčovou devízou tejto krajiny. V celej hierarchii kultúry je na tom najhoršie práve ten, bez ktorého by ona vôbec nebola – autor. Je to chudák, ktorého oberá vydavateľ aj kníhkupci, využívajúc nekorektne voči autorovi kultúrnu situáciu hystérie reklamy a nezájmu o pôvodnú tvorbu. Chýrna demokracia prvej ČSR a dokonca „deravá totalita” Slovenskej republiky (1939 – 1945) a totalita socializmu bola v tejto záležitosti – vo vydávaní edícií, prekladovej a domácej tvorby oveľa rovnovážnejšia. Ako literárny historik viem posúdiť, čo sa dá z týchto období rekonštruovať. Čo však zrekonštruuje z dnešnej situácie raz nová garnitúra literárnych vedcov, ťažko povedať. Za pätnásť rokov slobodnej existencie učia aj odborné médiá pod vplyvom v nich publikujúcich „odborníkov” aj túto generáciu ideologickým kritériám, čím predlžujú čas na koncentráciu na estetické hodnoty a slobodné pôsobenie umenia.

Ak v tejto kultúre bude naďalej pokračovať tradícia (máme na mysli povedzme výrazný príklad Jána Lajčiaka, filozofa a teológa s dvoma zahraničnými doktorátmi, ktorý doma nenašiel adekvátne uplatnenie a vo Vyšnej Boci krepíroval do konca života) ostrakizácie pre politiku alebo isté kresťanské skupiny nepohodlných slobodne mysliacich vzdelancov, je to trestuhodné okýptovanie vlastnej kultúrnej bázy a znemožňovanie jej slobodného rozvoja. Š. Hríb v relácii Pod lampou sa sťažuje, že osobnosti nereagujú. Tu by sme mohli nasledovať príklad zosnulého pápeža Jána Pavla II., ktorý sa bez sprostredkovania telefonicky ozval ako poslucháč do relácie rímskej televízie, alebo Marguerite Durasovú, ktorá je známa slovami: „Neviem, či mám

pravdu, ale ako občianka a spisovateľka sa cítim povolaná vyjadriť sa k tejto veci.” Rezignovať na spoluutváranie súčasnosti je ako nestarať sa o zem, po ktorej kráčame, o most či povraz, po ktorom chodíme či lezieme.

In: Literárny týždenník, 18, 2005, č. 15 – 16, s. 4.

Da Vinciho kód (Úvodník). In: Literárny týždenník, 18, 2005, č. 29 – 30, s. 1, 14. Zároveň skoro v identickom znení 1. kapitola románu Stred (Ikar 2010), preto ho tu neuvádzam.

Grass nasypal soli do večnej rany Nemecka

„Ako člen Hitlerovej mládeže som bol mladý nácko. Veriaci až na dno,“ píše v autobiografii nemecký spisovateľ Günter Grass (nar. 1927). Toto čerstvé augustové priznanie spôsobilo, že jeho kniha, ktorá mala vyjsť v septembri, sa na pulty dostala už skôr. Nemeckú a medzinárodnú verejnosť totiž vrhla do debát táto škandalózna informácia z úst a pera samotného spisovateľa Grassa, všeobecne uznávanej osobnosti, nositeľa Nobelovej ceny a mnohých iných cien, človeka politicky nakloneného v predvolebnej kampani bývalému kancelárovi Gerhardovi Schröderovi. Grass bol dlhé roky bojovníkom za sociálnu spravodlivosť a ľudské práva. Akosi vždy vedel, čo sa smie a čo nie, vždy si bral právo posudzovať z pozície toho, ktorý vie... Svoje tajomstvo z obdobia druhej svetovej vojny Grass nosil celý život so sebou a až teraz, keď vychádzajú jeho pamäti, rozhodol sa dať ho ako správu médiám: V roku 1944, teda ako 17-ročný, sa stal členom 10. SS tankovej divízie Frundsberg.

Doteraz sa hovorilo o tomto úseku jeho života (napr. Životopisec Michael Jürgs) ako o vojenskej službe v protiletadlovej obrane. Prečo s tým vyšiel až dnes? Mediálni znalci by s určitosťou povedali, že je to najlepšia reklama pre jeho novú knihu Beim Häuten der Zwiebel (Pri šúpaní cibule). Jeho priateľ spisovateľ Erich Loest sa v interview vyjadril, že Grass roky trpí pre toto tajomstvo. „Raz to muselo ísť von, konečne!“ hovorí Grass a v biografii je nesmierne kritický k svojim rodičom a celej generácii, ku ktorej radí aj Konrada Adenauera a Kurta Georga Kiesingera.

Iste, generácia Grassových rodičov, Nemecko konca 20., v 30. a 40. rokoch: najskôr kríza a nezamestnanosť, potom zaslepený fanatizmus. Nemecko zažíva aj emigračnú vlnu, kto môže, uniká, a prvou záchytnou stanicou je Praha. Kto zostáva v krajine, kde na námestiach pália vlastné myšlienkové dedičstvo, tvorbu vlastných autorov, sa musí stiahnuť do tzv. Vnútornej emigrácie.

Braunbuch (Hnedá kniha), ktorá vychádza v 30. rokoch vo Švajčiarsku, informuje o niekoľkých desiatkach koncentračných táborov pre vlastných neposlušných občanov na území Nemecka. Ľudia väznení pre svoje presvedčenie, spálené myšlienky ako predzvesť živých fakiel... Či to nebolo dostatočné memento pre rodičov povedzme Güntera Grassa? Ale aj pre neho samého?

Jedna poznámka vo Frankfurter Allgemeine Zeitung hovorí o ňom ako o polovičnom dieťati. Nuž, myslím si, že 17 rokov sa blíži viac k dospelosti ako k detstvu. Spomeňme si na pomery na Slovensku v tom istom čase, keď 15-, 16-roční chlapani klamali, aby sa dostali do odboja proti fašizmu. A mnohí v Povstaní aj zahynuli. Podľa nemeckého historika sa Grass musel sám hlásiť k jednotke SS. Bola to vec výberu a dôvery, tam nemohol ísť každý, povedzme taký vojak Joseph Ratzinger, ktorý bol zo silno katolíckej rodiny, čo nebolo žiaduce...

Grass nasypal soli do večnej rany Nemecka, s ktorou sa generácie vyrovnávajú ako napríklad Joachim Fest v biografii, ktorá má vyjsť na jeseň. Významný literárny vedec Hans Robert Jaus faktom, že ako 18-ročný vstúpil do jednotky SS, stratil svoje literárnovedné renomé. V oblasti literárneho života prináša podobné informácie Medzinárodný lexikón germanistov.

Kultúrna scéna Nemecka a zahraničia sa cez kauzu Grass dostáva k stále riešeným, rovnakým otázkam. Česi mienili odobrať Grassovi literárnu cenu, ale neurobia to, Nobelova cena mu tiež ostáva. Lech Walesa by mu už ruku nepodal... Rovnako asi ďalší vyhranení liberáli a disidenti, ktorí sa neskrývali a tiahli s odkrytým čelom, s rizikom zániku proti tyranii a totalite.

Človek má v živote vždy možnosť voľby a nie vždy sa rozhoduje správne. Kto si bez viny, hod' prvý kameňom, píše sa v Biblii. Predpokladom skutočného zamyslenia sa nad vlastnými činmi, ich prípadného oľutovania však je a ostáva pokora aj odhodlanie niest' zodpovednosť.

V tomto prípade najmä za to, že nebolo dost' odvahy vyjaviť skutočnosť skôr, alebo aj za to, že s vedomím tlaku viny vnútri dokázal spisovateľ preberať tie najvyššie ocenenia... Grass si však svoju chybu nepriznáva. Naopak, je starecky agresívny, keď hovorí: „Chcú zo mňa spraviť nikoho.“ Pritom musí vedieť, že čím človek je, za to si môže len on sám.

In: Pravda 19. augusta 2006, s. 15.

Kópia ako tvorba?

Otázka na súčasnú tzv. ženskú tvorbu, o ktorú je taký enormný záujem, by nevznikla, keby na nej niečo nebolo. Pokúsme sa teda určiť koordináty tohto javu.

Ak by sme o ňom hovorili z hľadiska literárnej teórie, bolo by to jednoduché. Téma je však širšia. Pýtajme sa teda, ako je možné, že v čase, keď knihu ako médium dávno nahradili iné médiá, zrazu sú ľudia ochotní vykúpiť celý náklad, a keď v krátkom čase vyjde od autorky druhá, kupujú znova. Zrejme tá kniha vyhovuje ich vkusu. Keď tu ešte naše autorky neboli, takto sa rozchytali knihy Daniely Steelovej. Pre náš rozkolísaný poprevratový trh si ju vybrali prekladateľky a tipovali absolútne správne. Tento typ tvorby existoval vždy a vždy sa masovo čítali knihy povedzme z červenej knižnice.

Slovenské vypredané autorky sú pôvodné a ponúkajú našu súčasnú skutočnosť. Prečo sa teda nad tým pozastavovať? Ved' máme byť radi, že trh neregulujú ideológie, že sa predáva a číta. Tu sme práve pri otázke literárnokritických, estetických kritérií, ktoré zmizli s odstránením režimu práve preto, že boli aj silno ideologické, takže s vaničkou sa vylialo i dieťa – tak ako v mnohých iných oblastiach.

O čo vlastne ide? Tieto diela sú predovšetkým nenáročné, t.j. obsahovo prinášajú osudy, ktoré poznáme aj zo susedstva, situácie, ktoré sa bežne stávajú. Netreba pri nich veľa rozmýšľať, je o čom konverzovať, čitateľky sa často a rady identifikujú s postavami, nachádzajú v knihách problémy vlastných detí, typy svojich sokýň, typy mužov, všetko akoby z vlastného života. Ak je kniha dobre napísaná a komponovaná, aj keď len s konverzačnými dialógmi, potom nemá chybu. Je to akoby zdvojenie našich životov. Ak má kniha vtip a humor, čo nie je bežné, o to lepšie. Ide teda o nenáročnú, zábavnú tvorbu, o to, kto sa ako rád zabáva, trávi voľný čas. Všeobecný trend vyprázdnenosti a nenáročnosti, tupoty, hluchoty a nemoty, vďaka všeobecnému huriavku, ktorý prináša bulvár typu Nový čas (najpredávanejšie noviny!) a denníky, ktoré v poslednom čase už len značne zjednotene zmnožujú a „nafukujú“ jeho obsah, ako i televízne relácie vo večernom ťažiskovom čase, či súčasný rozhlas a jeho „kecavé“

stanice, z toho všetkého je celej verejnosti už naozaj fyzicky zle. Je to ako silný buldozér, ktorý sa valí cez vedomie spoločnosti. Takže zobrať si v takom prípade knihu a čítať, to asi prichodí veľmi ušľachtilo, azda ako kedysi v malom meste hrať na klavíri. Čo sa hralo a čo sa dnes číta, je úplne jedno. Svoje v tomto mediálnom ošiali robí aj reklama, časté interview s autorkami, ich zaradenie do spoločenskej Smotánky atď.

Poviete, že tento trend ide zo zahraničia, lenže si treba uvedomiť, že tam okrem bulváru sú aj náročné programy pre ľudí, ktorým robí radosť myslieť, čo tu už v plnej miere absentuje! Akýkoľvek diskurz o umení sa nenosí, alebo sa objaví v skarikovanej podobe, akoby tu žili iba samí pubertiaci, snobi a nemysliaca luza! Diela, ktoré vychádzajú v nebývalej miere (300 pôvodných titulov ročne!), nemajú reflexiu a len fajšmekri nakupujú a niekedy aj vykúpia skutočné umenie. H. Broch hovorí, že ak román neobjaví nejakú „nepreskúmanú piad“, je nemorálny.

Totíž rozdiel medzi umením a bulvárom je ten, že umeniu nestačí len opakovať, reprodukovat tisíci raz skutočnosť. Opakovanie nie je tvorba! Umelec si vyberá, dielo má výpovednú a aj poznávaciu, niekedy silno estetickú, alebo aj katarznú funkciu. Netreba niektoré z týchto funkcií spájať s estetikou bývalého režimu. Tak je to od antiky a aj ostane.

In: Literárny týždenník, roč. XX, 2007, č. 13 – 14, s. 11.

Ostane Svätopluk iba múmiou?

O identitu a historické povedomie ide aj v novej Európe. Vôbec to nie sú staré rekvizity, ktoré vyťahujeme a oprašujeme. Národy spojené do nového celku, v ktorom sa uvažuje, aký má byť a či má mať vlastnú štátnu správu, ústavu, ktorá by bola „nad“ správami a zahrňovala by „malé“ ústavy, majú jedinú šancu: schopnosť spájania, prepojenia a zároveň odlišenia od ostatných. Tento zložitý, komplikovaný a azda pre niekoho nesplniteľný proces je pre Slovensko prirodzený, pretože táto krajina a tento národ odjakživa práve takto fungoval: na rušnej križovatke Východu a Západu a iných dôležitých entít, od praveku rozličných obchodných ciest a kultúrnych tendencií..., a predsa je neuveriteľne tu, ako jeden celok, ako jeden kompaktný korpus, schopný aj navonok tak vystupovať a uplatniť sa životaschopne v konkurencii ostatných štátov.

Pri tomto vývine, v ktorom sa ukázala nezničiteľnosť tohto fenoménu na našom území, je až zarážajúce, ako naivne si niektorí intelektuáli, navyše slovenskí historici, myslia, že túto reálnu existenciu možno narušiť. Pokúšajú sa o to, kedykoľvek sa im naskytne príležitosť. Nie je celkom jasné, prečo to robia. Nikto to od nich nežiada.

Pravda je, že popri iných pohyboch obdobia „tranzície“, teda spoločensko-politických premien po roku 1989, sa úplne zabudlo, ba s takými historikmi, ktorí nepovažujú povedomie vlastnej histórie za dôležité, sa azda intencionálne zabudlo na výchovu historického povedomia v školách. Popri dôraze na ekonomické otázky, materiálne zabezpečenie rodín strácajúcich pôdu pod nohami alebo neúmerne zbohatlích, rovnako strácajúcich pôdu pod nohami, sa na školách a v rodinách pozabudlo na výchovu k historickému povedomiu, tradícii. No ako to už býva, mladí ľudia nie sú slepí, a pretože svet je pre nich otvorený, vidia, ako je to v iných vyspelých krajinách, ako si tam vlastnú históriu pestujú, aby sa ňou prezentovali. Vracajú sa domov a vedia, čo tu chýba... Áno, chýba tu panteón významných osobností, ktoré našu históriu tvorili. Nielen kráľ Svätopluk, ale stovky iných, ktorých v histórii máme, ale v

„plenéri“ krajiny ich nevidno. Skromne stoja v záhradách ateliérov sochárov, ktorí si ich nemohli nevytvoriť... Tam zarastajú trávou a čarovne metaforicky pripomínajú stav tejto kultúry, ktorá by sa mohla prezentovať v celej šírke, ale zjavne sa to nedeje. Zjavne tu stále ide o to, či táto krajina má právo na vlastnú existenciu, aj keď ho dokázala v priebehu dejín akoby napriek všetkému!

Kontinuita s Veľkou Moravou je jasná – územná aj jazyková. Bolo to územie Veľkej Moravy (bez ohľadu na nálezy v Bojnej!), na ktoré prišlo kresťanstvo základne súvisiace s kultúrou, zo Západu a cenná misia cyrilometodská z Východu, prvé učilište v Nitre, jazyk, v ktorom sa kresťanstvo mohlo „prisvojiť“ najlepšie. A Konštantínova obhajoba tejto misie (v nej sú aj korene našej demokratickej tradície) v Ríme, po ktorej pápež Hadrián uznal a vyhlásil staroslovienčinu za štvrtý kultúrny jazyk vôbec (popri hebrejčine, gréčtine, latinčine) v celom priestore! Kontinuita s týmito udalosťami je nesporná... Rovnako však i kontinuita s obdobiami, keď naše územie následne patrilo pod rôzne iné štátne útvary a zaštitovali ho rôzne, vtedy nie maďarské, ale feudálno-kozmpolitné uhorské šľachtické rody. Uhorský kráľ Karol Róbert z Anjou pochádzal napríklad z Neapola. A opačne – bol to čas, keď šľachta sídliaca na dnešnom Slovensku bola súčasťou vládnej štruktúry, čas, keď obyčajní roľnícki chlapci, ako pars pro toto Štefan Mojžiš-Moyzes, dokonca siroty, ako Juraj Szelepscheny-Pohronec alebo Adam František Kollár, Matej Bel a iní spoluvytvárali politiku a kultúru našej krajiny. Rakúsko-uhorská, takisto ako československá história je aj našou históriou, v ktorej sme sa udržali napriek! Preto však nemusíme vlastnú históriu okliešťať. Tak ako ona postupovala v zápase o zachovanie, a predsa v koexistencii, takto namáhavo, ale pravdivo ju treba aj vnímať a vysvetľovať.

Zarážajúce v súčasnom vývine je však jedno: historici, ktorí popierajú kontinuitu s Veľkou Moravou, ale aj tí, ktorí chcú stavať sochy, majú jedno spoločné: nemajú víziu, ako túto krajinu prezentovať navonok súčasnými symbolmi. Aby obrovský Svätopluk nezostal len strašidelnou múmiou. Čo je naša podstata? Možno abstraktne vyjadriť neveriteľne rušnú križovatku, neveriteľne ťažký, sústavný zápas o vlastnú identitu, útočistný – záchranný ráz a územný kolorit tejto krajiny, ktorá západnú Európu zachránila pred Turkami, humor a životaschopnosť vnútornej mentality tu žijúceho národa, jeho zlomyseľnosť, závisť a zároveň hlbokú vieru a nádej? Aké znaky identity majú byť v embléme neznámej krajiny, ktorá sa uchádza o pozornosť?

Literárny dvojtyždenník, 2008, č. 5 – 6, 13. februára, s. 5.

Slovenský Brixen

Na Chopku sa 26. 9. bežal Memoriál Vlada Plulíka. Podľa prízvuku sa na ňom zúčastňujú miestni, mládež aj ľudia okolo šesťdesiatky a vyššie. Hory sú plné turistov, v taký víkend s modrou oblohou a záplavou slnka to na Chopku vyzerá ako na korze. Pri chate Srdiečko sa nedá zaparkovať, okolo poludnia je už parkovisko plné a aj cesta dolu po krajnici v dĺžke asi tri kilometre. Autá z celého Slovenska, ale aj množstvo cudzincov. Horehronci sa činia? Alebo to organizujú firmy s predajom zrubových apartmánov, alebo im tu turistický biznis robí niekto iný?

V Mýte pod Ďumbierom sú hody, kostol zasvätený mýtnikovi Matúšovi. Neďaleko kostola veľká pamätná doska oznamuje, že sa tu narodil Ján Števec.

V nedeľu popoludní sa vydávame do Hornej Lehoty za Samom Chalupkom. Sem-tam sa v dedine niečo pohne, chlapi opravujú alebo stavajú, sem-tam vidno na okraji cesty staršie alebo mladšie ženy na prechádzke. V oblúku, kde sa cesty končia a krútia, je evanjelický cintorín. Hrob manželov Chalupkovcov poznať podľa veľkosti, avšak písmeňá na náhrobníku sú slabo čitateľné, treba prísť celkom blízko. Na druhom konci dediny, na budove evanjelickej fary, je pamätná tabuľa, kúsok od kostola a busty Sama Chalupku. Pamätná izba je však v nedeľu popoludní zavretá. Je tu hrobové ticho, pretože nikto z návštevníkov Chopku a iných prírodných krás netuší, že tu žil a tvoril jeden z najslávnejších slovenských básnikov, náš Sienkiewicz, náš Petöfi, náš Samo Chalupka! Básnik, ktorý zrejme vo svojej dobe znamenal toľko ako dnes, no ktorého básnická skladba „Mor ho!“ sa stala mottom a úvodným výkrikom slovenského národnooslobodzovacieho boja proti nemeckej agresii.

Popri ceste Horehroním pútače upozorňujú na všetko možné. Popri úzkych cestách na Tále sa dozviete, a síce vo viacerých jazykoch, čo všetko v dolinách existuje, najmä kde sa dá dobre jesť a piť.

V čase „žalára národov“ v zabudnutých dolinách Slovenska tvorili veľké diela slovenskí intelektuáli. Riziko, že ich pošlú do exilu, povedzme do Brixenu, ako Karla Havlíčka Borovského z Prahy, nehrozilo, veď Slovensko bolo celé jeden veľký Brixen. A po revolúcii sa „v osamelých havranov zmenil krdeľ sokolov“. Veľmi presné a smutné... Na niektorých miestach je to dodnes tak. To, čo nám zanechala generácia štúrovcov po veľkých obetiach vlastných zruinovaných životov revolucionárov – slovenský spisovný jazyk –, je každému v týchto končinách také prirodzené ako neuveriteľná krása divokej prírody plnej bohatstva, ako slnko, modrá obloha... Dary, ktoré prichádzajú akoby samy od seba, o ktoré sa netreba nijako zaslúžiť. Duchovná tvár Slovenska je obrátená spontánne k slnku – ako čierna tvár juhu obrátená k banánovníku, z ktorého „padá“ potrava.

Preto nám treba jazykový zákon. Nie pre cudzích, ale pre vlastných, anemických, duchovne zaostalých a neuvedomelých obyvateľov tohto nápadne krásneho kúta na zemi – Slovenska. Tu je naša vlastná tradícia a kultúra v exile. Väzníme a dusíme tu poklady vo vlastnej neďvižnosti ako v marmeláde. Hanbíme sa za ne? Alebo je to tak, že na Chalupkovi sa nezarobí toľko ako na nočných baroch a herniach roztrúsených pre turistov po týchto dolinách na každom kroku? Páni učiteľia a múzejníci sa azda hanbia za svoju profesiu, keď sa nestarajú? Alebo nie je „in“ tento typ kultúry? Kto nadchne mládež pre kultúru? Bojíme sa alkoholu, drog a bojíme sa, že mladí opúšťajú vlasť? Oni nevedia, prečo by tu mali zostať. Veď všade, kde sa vo svete pohnú, nachádzajú mnohonásobne pestovanejšiu kultúru!

In: Literárny (dvoj)tyždenník, 2009, roč. XXII, č. 33 – 34, s. 2.

Kým začne „pogrom“ na kresťanov

Keď stojíte na Zámockej ulici nad štvorprúdovkou, ktorá sa rúti do stredu hlavného mesta, aj po rokoch sa vám zdá neuveriteľné, že niekto takto hrubo zasiahol do jeho koloritu. Ten obraz, táto pohyblivá jazva presne vyjadruje vzťah socializmu k histórii a kontinuite. Odvtedy sa k tomu pridružili iné hrubosti iných zoskupení. Vzťah k tradícii, a najmä ku kresťanskej kultúre, je sústavne atakovaný, v poslednom čase už zjavne i vo verejných médiách. Aby sme si hneď na začiatku rozumeli: nejdem apriori brániť náboženstvo a cirkev, idem brániť osobnú slobodu, slobodu občana na vierovyznanie.

Kým sa to naostro začne, treba možno reflektovať, čo z toho bolo evidentné už na konci roku 2009, keď veľká časť sveta, množstvo, a predsa azda menšina ľudí dobrej vôle, pokojne slávil Vianoce.

Uplynulo len dvadsať rokov odvtedy, ako sme sa mohli otvorene priznať, že sme veriaci kresťania, len dvadsať rokov môžeme otvorene navštevovať bohoslužby a aj priznať, odkiaľ máme odvahu žiť tak, aby sa naše deti nemuseli za nás hanbiť. Predtým veľkú časť nášho života ovplyvňovali hegemonistickí členovia komunistickej strany, ktorí určovali už pomaly všetko, miešali sa do súkromia a podľa ľubovôle nám určili aj naše miesto v spoločnosti, v živote, to, ktoré oni považovali za vhodné a pre štát ideologicky neškodné. Socialistická ideológia doplatila na redukciu slobody – na to, že zamedzovala slobodný pohyb, fyzický aj duchovný. Vzala nám polovicu európskej duchovnej kultúry, ktorú sme mohli len tajne sledovať a vnímať. Najmä intelektuáli v oblasti duchovedy sa museli mať na pozore, pretože z nich a ich pôsobenia medzi mládežou mala komunistická moc najväčší strach. Duchovný život nás a našich rodín sa rozvíjal tajne, pretože by sme boli prišli o zamestnanie.

A dnes by sme sa mali zase začať skrývať? Nastáva vari čas, keď bude pojem kresťan biľagom, ktorým nás odsúdia, aby sa naplnilo Písmo: „Budú vás prenasledovať pre moje meno.“?

Aké sú indície, ktoré nás vedú k dnešnej úvahe? Ved' kostoly sú plné aj mladých ľudí a potom, čoho sa máme báť, keď je On s nami? Že On je tu, je nespochybniteľné, protestujeme však proti tomu, ak by sme len krátkych dvadsať rokov mohli byť slobodní a nenapádaní za svoje presvedčenie!

Že sa niečo deje, naznačujú mnohé indície: zahraničné televízne relácie a diskusie, ktorých aktéri otvorene broja proti kresťanstvu. Zahraničné aféry cirkvi v Rakúsku alebo Amerike neprispievajú k upevneniu, naopak, otriasajú dôverou v organizáciu, ktorá zastrešuje kresťanov. Ďalej sú to domáce „zlyhania“ cirkvi – naposledy kauza Františkáni, pri ktorej bolo jasne vidno, ako je verejnosť pripravená odsúdiť cirkev bez dôkazov, podceňovanie kresťanskej argumentácie ako zastaranej a prežitej, a nakoniec netreba zabúdať ani na rozsiahlu oblasť vyjadrení anonymných blogerov, medzi ktorými môžu byť zákerní provokatéri, ktorí takto manipulujú, ale aj najspodnejšie a najprimitívnejšie, nediferencované a agresívne vedomie spoločnosti – masa, ktorá neuvažuje a funguje na animálnom princípe, dáva sa do pohybu nahuckanými, hrubo jednoznačnými pokynmi...

A sú tu snahy akoby menšín proti väčšine, pričom si už nik neuvedomuje, že pomery sa preskupili a sú opačné. Myslíme tu na úsilie homosexuálov na priznanie práva na rodinu, úsilie o legalizáciu potratov a pod. Málokto z obyčajných konzumentov týchto snáh v médiách si uvedomuje deštruktívny dosah zavedenia tohto spôsobu života. Bolo by sa treba spýtať, prečo tieto nové formy spoluxistencie a vrážd malých nenarodených detí nemôžu dostať nové meno, prečo ich treba inkludovať pod existujúci názov, ktorý má svoje vymedzenie. Zlúčenie týchto novovznikajúcich tendencií s tradičným pojmom rodina znamená totiž predefinovanie tohto pojmu. Nemožno namietat' proti životu, ktorý si podľa svojej sexuálnej orientácie dvojica zvolí. Je to vec tých dvoch ľudí. Rovnako nemožno namietat', ak matka odmietne svoje vlastné dieťa, je to na jej svedomí... Ale možno namietat', ak sa tieto spôsoby existencie vpletú (čo aj zákonne) do rodiny, ktorá bola dosiaľ základným kameňom fungujúcej spoločnosti. Excesy a škandály narúšajúce rodinu, ktoré kedysi boli sporadické alebo tajné, sú teraz bežné a prezentujú sa ako prirodzené. Neklasifikujú sa ako nezodpovednosť voči deťom, obyčajná lenivosť a nechota k tolerancii, či vôbec neschopnosť udržať si vzťah.

Nebezpečná a zákerná, pretože strháva na svoju stranu hľadajúcich, najmä mladých ľudí, je táto sekularizácia ľavicovo-liberálnej agendy, ktorá sa spája s modernou a postmodernou, kým kresťanské zásady sa označujú za zastarané, nemoderné, vidiecke atď.

Neoliberálna spoločnosť je nastavená na mladých, výkonných ľudí, preto sa nie veľmi zaoberá starými ľuďmi alebo nenarodenými deťmi a ich podporou.

Kresťanstvo s marxizmom zdieľa sociálne istoty. Tu by Slovensko mohlo získať zo spojenia veľmi silnej kresťanskej časti obyvateľstva a množstva potomkov socializmu a komunistickej ideológie, keby tí posledne spomenutí naozaj uvažovali ako marxisti, keby mnohí neboli len aparátčici, funkcionári, oportunisti, ktorí sa iba podieľajú na mocenskej štruktúre. Takí s komunistami nemajú nič spoločné.

Toto je realita, v ktorej žijeme, berieme ju na vedomie, ale je tu ešte iný, subtilný spôsob nedefinovaných, a tým aj zneužívaných pojmov, ako sú napr. Ľudské práva, pravda a pod., pod strechu ktorých sa vmestí hocičo, a tak sa dá zmanipulovať verejná mienka.

Povojnová Všeobecná deklarácia ľudských práv z roku 1948 je blízka sociálnemu učeniu cirkvi. Kľúčovú úlohu tu hrá prirodzené právo a ľudská dôstojnosť. Myslenie západných socialistov, ako povedzme Jürgena Habermasa, je v protiklade s názormi predstaviteľov cirkvi vo výklade základných entít, ako napríklad pravda. U Habermasa sa nedá určiť, je subjektívna, preto je potrebný „dialóg bez záujmov“ a ten má zaručiť konsenzus. Vieme, že dialóg bez záujmov neexistuje, ba v politických štruktúrach je takmer nemožný. Naproti tomu Benedikt XVI., Joseph Ratzinger hovorí o objektívnej pravde mimo nás, ktorú si pre seba objavujeme. Kresťanský hodnotový základ je kozmopolitný základ. Tak je kresťanstvo akoby svetová štruktúra paralelná k štátom. To pravdepodobne prekáža štátnym orgánom, akoby ich to oslabovalo. Ako občania sú však kresťania súčasťou svojich štátov a ak skutočne žijú svoje kresťanstvo, potom sú oporou a nie prekážkou vlastných štátov. Pogromy na kresťanov sú z dejín známe. Smutný obraz o prenasledovaní cirkvi a posledných zvyškoch kresťanov v Mexiku, román *The Power and the Glory* (Sila a sláva), od Grahama Greena, obraz posledného kňaza, pátra Ochmelku (z českého prekladu), ktorý sa motá permanentne opitý krajinou, je toho dojímavým dokladom.

Isté štandardy komunikácie, zaručené aj zmluvne, ktoré majú zaručiť človeku slobodu vierovyznania, by mali byť záväzné aj pre ostatnú, dnes už zrejme väčšinu obyvateľstva, ktoré má iné vierovyznanie alebo inú hodnotovú hierarchiu, aby sa kresťania mohli cítiť slobodne.

In: Lietrárny (dvoj)tyždenník, Roč. XXIII, 2010, č. 3 – 4, s. 4 – 5.

Komunikačný kolaps

V čase vysoko kvalitných komunikačných technológií zaznamenáva spoločnosť komunikačný kolaps. Pozrite sa do áut: v každom druhom, ako prúdia okolo vás, šofér telefonuje. Ak nemá mobil na uchu, a teda šoféruje jednou rukou, vidíte, ako rozpráva, akoby sám pre seba, a teda len spolovice sa sústreďuje na cestu, ktorú autom prekonáva. Tiež vidno ísť ľudí po ulici, ktorí si rozprávajú akoby sami pre seba (keď som to videla kedysi dávno v Nemecku, rozprávala som doma, že veľa Nemcov je prepracovaných, že si na ulici rozprávajú sami pre seba). Neviditeľné slúchadlá a mikrofóny dnes už aj u nás dovoľujú ľuďom robiť dve veci naraz: šoférovať a zároveň sa rozprávať, ísť po ulici, ale nevidieť, riešiť niečo, čo si dotyční nestihli povedať, kým boli spolu osobne... Skrátka, hovorí sa prevažne na diaľku. Lepší prípad je, keď sa hovorí

o niečom dôležitom. Horšie je, keď sa táto technika zapína na tzv. Small-talk, z nudy, alebo jednoducho preto, že sa chce ľudským hlasom na druhej strane „drôtu“ prehlušiť vlastný vnútorný hlas.

Robiť dve a viac vecí naraz, to znamená, ani jednej z nich sa nevenovať opravdivo a úplne. To znamená ohrozovať premávku, obchádzať náhle sprava, surovo obmedzovať iných jej účastníkov. Je na to zákon, ktorý však ani polícia neuplatňuje, nestíha pokutami.

To je príklad jeden za všetky, keď demokracia priamo súvisí s dodržiavaním zákonov a pravidiel. Tým, že dávame prednosť vlastnej osobnej činnosti, a to kdekoľvek, aj na verejnosti, obmedzujeme iného, hrubo zasahujeme do univerzálnej konvencie – ktorá komunikačne uľahčuje našu vzájomnú existenciu.

Balans medzi konvenciou a osobným zámerom či originalitou by mohol určovať všeobecný vkus a kultúru správania. To, čo sa v postkomunistických krajinách na základe principiálneho porušovania totalitnej a ideologickej konvencie stalo, je súhlas s hystériou médií, ktoré sa dodnes unavujúco pretekajú v afektoch každého druhu. Najskôr napínali zvedavosť, odvážne – t.j. extrémne. Dodnes naozaj zbytočne „vtipne“ a neuvážene servírujú poslucháčom alebo divákovi slovenský „Hollywood“ napríklad v Smotánke, ktorej zábava je smutne až tragicky nezáživná a povrchná. Zmazávanie totalitného „kultu osobnosti“ obratlo mladú generáciu o rešpekt k osobnostiam vôbec. Jediným meradlom u mládeže ostali VIP – osobnosti, oplývajúce bohatstvom, ktoré si môžu čokoľvek dovoliť. Rovnako funkcionári, počnúc parlamentnými orgánmi. Príklad z vlastnej skúsenosti: zaparkujete v jednosmernej Gajovej ulici pri Modrom kostolíku a odvezú vám auto do Čierneho lesa. Keď tam konečne prídete na rad a vybavujete vrátenie auta, niekto sa vehementne dobýja dovnútra kričiac, že len niečo odovzdá (zvonka je tam guľa). Požiadate so zvyčajnou empatiou policajta, aby toho zúfalca pustil a vybavil, ak má len niečo odovzdať. To sa robí bežne pri pokladnici v potravinách, ak niekto za vami má málo v koši. Dnu vošiel rozhnevaný minister, ktorý, ako sa ukázalo, len nemienil medzi plebsom čakať. Naduto všetko „vybavil“ a ani tomu, pred koho sa prehradil, nepoďakoval. Pestovaná povedzme škandinávská demokracia, kde kráľovské auto môže dostať pokutu, kde aj vysokopostavený človek vie, čo je slušnosť, sa v postkomunistických guberniách ešte neudomácnila. Naopak, hrubá sila, nadutosť, funkcia (sic!) a z nej vyplývajúce výhody, nadradenosť a hierarchizácia z titulu bohatstva alebo moci sa u nás nadlho udomácnili a nahradili totalitné praktiky. Terorizujú spoluobčanov rovnako ako za bývalého režimu.

Médiá, ktoré sú všemocné a mienkotvorné, sa od seba nelíšia. K nedemokracii patrí aj to, že noviny, TV a rozhlasové stanice neponúkajú alternatívy. Určujúci je vlastník, ktorý je často prepojený na politiku a len slúži. Táto základná nesloboda, ubíjanie a nedostatok nezávislého myslenia je najväčším zločinom pokryteckej „demokracie“, z ktorej vyplýva, že myslenie a uvažovanie je to posledné, čo táto verejnosť potrebuje. Niekoľko mysliacich hlasov semtam zaznie ako „hlas volajúceho na púšti“, ako epištoly k ľuďom, ktorí však už nepočúvajú.

Dôraz na človeka, zdanlivé možnosti, ktoré sa mu poskytnú, no bez vízie, mu zobrali pre život potrebnú substanciu. Zdôrazňovaná individualita, zrušenie pravidelných stretnutí a diskusií na pracovisku ako nástroja spoločného „výrobného“ programu, ako prežitku socializmu, sústredenie sa na mítingy malých „výkonných“ skupín, ktoré „vládnu a disponujú financiami“ ako na typ nového riadenia, to je spôsob, ako ľudí pripraviť o účasť na čomkoľvek, zbaviť ich zodpovednosti, ale aj zainteresovanosti a práva podieľať sa na spoločnom diele. Táto štruktúrna partikulácia a výberovosť oberá ľudí o komunikáciu v odboroch, v ktorých

pracujú. Sú ponechaní sami na seba, čoraz menej sa stretávajú a spolu hovoria. Nahovorilo sa im cez médiá a už sa to vžilo do praxe, že stretanie sa bez reálnych projektov, ktoré prinášajú evidentné finančné zisky, je prežitok socializmu. Sedia teda pred počítačmi a skajpujú alebo stále s mobilom na uchu či so slúchadlami v ušiach „komunikujú“ – na diaľku. Blízkosť, možnosť dotyku a pohľad do očí ich privádza do rozpakov.

Rozhovory sú sústredené na zisk. Tak vládne dnes kapitál nad duchovnými hodnotami a mladá generácia to už ani nepocituje ako niečo neprirozené. Kolaps komunikácie sa zrkadlí v intímnych vzťahoch. Reklamy ťahajú von, za nákupmi... Len starší spoluobčania, ak zavše zabúdlia do preplnených obchodných centier, krúčia hlavami: čo môžu tí ľudia stále a stále nakupovať.

Komunikačný kolaps súvisí aj s kolapsom školstva a zdravotníctva. (Na kolaps sociálnej siete a pomoci sme si zvykli najskôr: na tie strašidelné, zruinované ľudské existencie, ľudí bez domova, ktorí sa „sami rozhodli“! takto žiť.) Rozptýlení, osamotení, nekomunikujúci a nestretávajúci sa starší občania neprotestujú, keď im napríklad pred očami zavrú „Bezručku“ – nemocnicu v strede mesta. Americký film Táto krajina nie je pre starýc a ruskí veteráni Veľkej vlasteneckej vojny – ich metále, ich strhané a ubiedené tváre, ktoré cez obrazovky televízií kričia do sveta o ich bolesti, sú sumárom etickej krízy (v Amerike už reflektovanej, ale neriešenej) dvoch svetových impérií, ku ktorým sa Európa rapidne blíži. Už sa cez médiá povedalo a stále sa hlása, že Zem je prestarnutá. Demografické predpovede znejú ako hrozba. Vysoký vek už nie je výhra, a teda netreba si ho vážiť... Starci tu zavádzajú aj so svojimi zdržujúcimi ponaučeniami, nikam nevedúcimi úvahami.

Vieme, že sa rútime do záhuby, tak nech aspoň „na peknom koni“, hovoria si mladí ľahkomyselne. Zakladajú si už tretiu rodinu a výroky úžasne výkonných oteckov – celebrit, ktoré si zo svojich peňazí môžu dovoliť chovať päť manželiek a raz toľko detí, sú „in“ a „cool“ príklad... Aj zvyšujúce sa číslo rozvodov treba pripísať neschopnosti komunikovať – to znamená aj nestarať sa o potreby iného človeka – povedzme toho najbližšieho, ale len a len o svoje vlastné. Aj keď z toho neplynie žiadna trvalejšia radosť, aj keď prestávame kohokoľvek potrebovať a na druhej strane len, preboha, nech nikto nepotrebuje nás, nech nás s ničím neotravuje! Nuž taký svet, kde zlyhávajú základné hodnoty, na ktorých sa môžu udržať kvalitné medzilidské vzťahy a následne i fungujúca spoločnosť, je asi naozaj vhodný na zánik.

Každý človek má však v živote dve možnosti: vo svete, kde existuje dobro aj zlo, vybrať si, a to napriek všetkému, dobro ako cestu.

In: Slovenské pohľady, 2011, č. 11, s. 1.

Duch vanie, kade chce

Vzťah medzi spoločným a individuálnym je určujúci pre charakter spoločnosti, v ktorej dnes žijeme. Jej základnými znakmi sú roztrieštenosť a zisk. Slová ako spolupatričnosť, empatia, súdržnosť, spoločenstvo a pod. úplne vymizli z nášho vedomia a slovníka. Materiálny krach mnohých rodín, neartikulovaná vlna emigrácie kvôli materiálnemu zabezpečeniu, spôsobili sociálne ruptúry, pohyby smerom nadol, ku dnu spoločenstva, ktoré sa kedysi volalo rodinou a malo svoj status a podstatný zmysel pre spoločnosť ako kvalitný celok. Akoby emigrácia k tejto zemi už neoddeliteľne patrila. Mnohé emigrantské piesne sa sťažujú na vlasť, ktorá sa o svojich ľuďoch nevedela postarať. To bolo vtedy, keď bolo Slovensko pod cudzou nadvládou. Dnes je

samostatné, no ekonomickú situáciu nemôže, rovnako ako iné členské štáty EU, riešiť samostatne. Obdivuhodná je skromnosť a sila ľudí, ktorí žijú z minimálnych zdrojov.

Celoplošne, všetky postkomunistické krajiny sa stali „secondhandom“ Západu. Občas sa to vyjaví v médiách, keď štátna potravinová kontrola zistí, že tu predávané zahraničné potraviny nedosahujú kvalitu a štandardy západných, pričom ceny sú rovnaké, no o riešení tejto situácie sa už nedozvieme. To sa týka výšky plátov a pravdepodobne všetkého iného. Keď francúzsky vidiek štrajkoval, aby chránil francúzske výrobky, najmä syry a vína, označili ho za nacionalistický. Každé vzopretie sa proti manipulácii a unifikácii sa považovalo za nacionalizmus. Novú spoločenskú štruktúru však nechali vzniknúť „spontánne“, teda bez seriózneho daňového systému, bez vízie, ktorej by sa dalo veriť, a teda riskantne pre mnohé skupiny obyvateľov. Čo prišlo ako náhrada? Sloboda pohybu, v ktorom často v prípade tých najchudobnejších zlyhávajú záruky – inštitúcie klamú svojich klientov, z ktorých žijú. Sloboda komunikácie – zdanlivá rovnosť, ktorá často spochybňuje slušnosť. Sloboda názorov často bez zodpovednosti. Sloboda voľného trhu, ktorá robí z ľudí otrokov.

Internetom a ovládaním počítačov ovplyvnené prijímanie do zamestnania skraca detstvo najmenším, ktorí už od útleho veku internetujú, hrajú počítačové hry a trávajú pred obrazovkou počítačov väčšinu času. Už televízia bola z hľadiska návykov nebezpečná, odhliadnuc od filmov plných násilia, ktoré ponúka. Internet je po každej stránke nebezpečný. Cez počítače prišiel nový okupačný jazyk – angličtina, ktorý odstránením interpunkcie a unifikáciou písma ničí jednotlivé individuálne gramatiky a pravopis.

Jediné, čo drží nad vodou ľudí na vidieku, no i v slovenských, poľských a maďarských mestách, je náboženstvo. Sila, ktorá má právo fungovať i dnes, keďže sa tak vehementne a obetavo stavala proti totalite bývalého režimu. Tí však, ktorí systematicky demontujú duchovné hodnoty, si neuvedomujú, že náboženský univerzalizmus je pripravený odolať akejkolvek totalite, najmä tej, ktorá je zameraná na ničenie duchovných hodnôt.

Okrem sexu a násilia, ľahko dostupných deťom, pretože sa objavujú na televíznej obrazovke v popoludňajších filmoch, je to najmä reklama. V tomto čase zdanlivej slobody spôsobuje najväčšie škody na vedomí detí, dospelujúcej mládeže i dospelých. V reklame nových hitov na všetkých hudobných staniách sa bežne súloží, denne niekoľkokrát sa ponúkajú úvery („Môžete mať všetko!“), v reklamných šotoch ktoréhokolvek rádia alebo v televízii sa pije, nahé reklamy sú už úplne bežné... V západných – povedzme škandinávskych demokraciách by mnohé z toho vôbec nebolo možné! Verejný priestor a etika sú tam chránené. Aj takto pestovaná demokracia chráni svojich občanov od možného úpadku.

Reklama či reklamné ťahy ovplyvňovania názorov a verejnej mienky zasahujú aj do zdanlivo pozitívnych udalostí, ako sú napríklad Vianoce. Keďže sú to každoročné sviatky narodenia a obnovy úsilia žiť kvalitný, t. j. namáhavejší, ale hodnotnejší život, obnovujú a udržujú isté hlboké medziľudské vzťahy v nadväznosti na transcendentný svet. Udržať medziľudské vzťahy, to si vyžaduje nebyť sám pre seba, otvoriť sa pre iných, vedieť o ich potrebách a snoch, znamená to pestovať spoločenstvo. V rámci demontáže kresťanstva sa však pred tohtoročnými Vianocami objavila reklama slávnej, o to nebezpečnejšej skupiny Horkýže slíže, ktorá veľmi zákerným spôsobom – ľúbivou melódiou starodávnej koledy v každodennom večernom vysielaní nahovárala ľuďom: „Slávme Vianoce, každý ako chce!“ Netreba si myslieť, že je to náhoda alebo milý žartík.

Táto reklama je len pars pro toto demolácie spoločenstva. Spoločenstva aj veriacich, ktoré sa však nedá zničiť. Dajú sa zničiť mladiství, o to sa starajú drogoví díleri, dajú sa zničiť dievčatá, ktoré sa čoraz častejšie dávajú na prostitúciu, dá sa zničiť povedomie spravodlivosti, najmä v štáte, ktorý púšťa na slobodu už internovaných ničomníkov, dá sa už skoro všetko.

No „duch, ktorý vanie, kade chce“ a vytvára spoločenstvá dobra, sa zničiť nedá.

In: Slovenské pohľady, 2012, roč. IV. + 127, č. 3, s. 1 – 3.

Polemiky

Hrejivé verše (Malá nočná mora)

V tejto úvahe ide o iné ako o žánre. V súvislosti so schopnosťou „priamej“ umeleckej výpovede sa mi na tomto mieste žiada spomenúť jeden z posledných „škandálov“ literárneho života: verše Taťjany Lehenovej. Oba názory (LT, 27. jan. 1989) – aj J. Švantnera, ktorý poetku exkomunikoval z literárnej obce „zhnuseny“ básňou Malá nočná mora, aj E. Boldišovej, ktorá veľkoryso dovolila autorke dokončiť „vnútorný monológ s vybranou spoločnosťou“, sú v podstate odmietnutím autorky.

Čo spôsobilo tento literárny „šok“? Že autorka píše o najintímnejšej ľudskej chvíli dvojice? Podstatné predsa je, ako o tom píše. V Švantnerovi vzbudzuje odpor o. i. Redukcia osobnosti ženy na milenku, životného priestoru na izbu (podstatná a namieste by tu bola otázka, kto a v čom priestore sa nachádza). Prečo Boldišová usudzuje, že o láske tu nie je reč? Či milovanie k láske nepatrí? Alebo v akej podobe podľa kritičky k nej patrí? Ozýva sa tu príslovečná malomeštiacka „kalokagatia“ – navonok morálka, v skutočnosti často všetko iné, len nie život, v ktorom by úsilie o etos skutočne „žilo“. Lehenovej verše nie sú provokujúce a vulgárne. Sú trochu detsky maznavé, ale predovšetkým sú „živé“, teplé a nežné. Spomínam si na istú úvahu, ktorá ma pred rokmi doviedla do „problematiky“. Bola z úplne iného „rezortu“, ale rovnako nežná a dobrá ako táto báseň. Ved' o čo ide? Uráža azda vkus pokrytco? Neverí sa autorke, že v dnešnom čase prírodných katastrof, apokalyptických predpovedí ekológov, zachmúrených tvári a všeobecného pesimizmu by mohla mať radosť zo života? Prečo podozrievať autorku, že „hádže rukavicu konvencii, že oná báseň je výplodom dnešnej doby, tak ako je Lehenová jej dieťaťom“? Myslím, že tu ide o nepochopenie. Myslenie kritiky je v tomto prípade skonvencionalizované, neschopné vidieť vec takú, ako sa podáva. Stále sa za ňou niečo hľadá, niečo, čo tam nie je.

Alebo je zlé, že naša dorastajúca mládež, ktorá v neprítomnosti rodičov pozerá porno-kazety, časopisy, ktoré naozaj vzbudzujú hnus, že si prečíta Lehenovej báseň, ktorá je preto básňou, že ticho, dôverčivo a nežne spieva o tom, aký by vzťah ženy k mužovi mal byť? Lebo ak sa má zachovať rodina (a o to v konečnom dôsledku ide), žena má byť rovnako matkou, rovnako priateľkou, rovnako milenkou. Ak v jej materinskom cite chýba zodpovednosť za dieťa, v priateľskom spolupatričnosť a v mileneckom vzťahu neha, potom sa manželstvá stávajú „mašinériou“, nedôstojným úsilím o udržanie sa pokope za cenu prehliadania a neriešenia konfliktov, hľadania inde a zase inde...

A teda: nie že dovolíme autorke hovoriť. Ja (a možno viacerí so mnou) sa spolieham, že bude rovnako hravo a dobre, rovnako priamo a otvorene hovoriť aj o iných veciach života (a keď sa jej zachce, možno aj o tých istých). Lebo ak má na Parnase miesto pompéznosť spolu s vulgárnosťou v mnohých podobách, pátos aj triviálne verše, hrubá priamosť aj rafinovaná

kamufláž, masa slov aj virtuózne tepané verše, má tam mať miesto popri tlmenej zastretosti plnej erotického napätia aj živé slovo o vzťahu a akte, z ktorého sa rodí nový život.

In: Literárny týždenník, 2, 1989, č. 12, s. 4.

Opití mnísi a literatúra

Do knihy *Dúšok jedu* zaradil Maroš Bančej dvadsať autorov – nesporné talenty od Boha dané. Ani zostavovateľ, ani doslovista však medzi nimi nerozlišujú, prečo aj. Zostavovateľská reflexia býva iná ako kritická. Tak najskôr zvonka: v doslove Kasarda hovorí o „úcte“ k starším autorom (Válek, Štrpka, Laučík, Repka, konkretisti, Moravčík, z prozaikov Johanides, Jaroš, Sloboda, Šikula, Vilikovský, Dušek, Mitana). O úcte k čomukoľvek u „barbarov“ pochybujem, z vývinového hľadiska mi chýba v tomto výpočte Novomeský – taký počuteľný u Urbana, z cudzích Prévert – jeho surrealistická aj civilizačná fáza, u Turana a Milčáka dve podoby Dilonga a Hlbina tridsiatych rokov... Nechýba mi – pretože si ho viem predstaviť – komentár všetkých spomínaných prozaikov (dnes už aj Mitanu) k svojim nasledovníkom (hádam okrem Kollára a Rankova). Ibaže... rodinu a nasledovníkov si človek nevyberá. Štylizácia do barokového pocitu a niektoré prózy mi skutočne pripomínajú stredovekých túlavých mníchov, ktorých život bol zradou na ich habite.

Medzi mužmi dve ženy. Jana Dráfyová – trochu „hlasno“, ale konštrukčne zaujímavo formulovaný „generačný tik“: beznádej, strach, bezvýchodiskovosť, samota. Taťjana Lehenová so svojou tichou, nežnou, intímnou, priberčivou náročnosťou. (Raz, v polemike o Malú nočnú moru, som sa jediná proti všetkým zúrivým Robinsonom tejto poézie zastala.)

Motto od J. A. Rimbauda – vôbec celá antológia – pripomína Verlainovu antológiu *Prekliati básnici* z roku 1884 (Tatran 1971). Príjemne sriedmy Verlaine však ušetril čitateľa bombastických charakteristík ako „barbarský bard *naturálno-magickej viziológie s temným nádychom dekadencie*“, „takmer rozpoltený *entertainer s rozčarovaným (takmer) feelingom fin de siècle*“, „básnik (...) *gotizujúcej gestiky, ozvláštnenej barokizujúcim pátosom*“, „konštruktér *asexuálnych sterilov*“, „do sveta vypudený“, „*nespútaný živel literárneho podsvetia*“... Dost. To je najhumornejšia časť celej antológie. *Enfant-terribleizmus* tejto generácie chce nadviazať na ten istý jav v našej a francúzskej literatúre, lenže... Najdôslednejší „*prekliaty*“ Janko Kráľ – nik ho tu nespomenie, slovenského Baudelaira – v čase a v duši. Z kritikov A. Matuška, z kunsthistorikov T. Strauss, z archeológov J. Pavlík; dalo by sa pokračovať v každej profesii, všetko osobnosti so spoľahlivým vzdelanostným zázemím, etosom a svojskou filozofiou. Niekdajší beatníci sa aspoň zabávali, ich happeningy mali zmysel a všetci hľadali a dodnes tvrdohlavo hľadajú hodnoty.

Rimbaud, veľký vzor generácie šesťdesiatych rokov, ktorému naozaj nič nebolo sväté, predsa len niečo chcel: „*zmeniť poéziou život*“. Aj sa mu to podarilo: zničil Verlainovi manželstvo, zničil aj svoj život (viete to podrobne, videli ste hoci len ten film?), a v medzičasoch tohto ničenia, vtedy, keď nemohol písať, zdalo sa mu, že nemôže žiť, lebo písanie mu bolo životom, úporne hľadal, čoho sa zachytiť, túžil po hodnote. P. G. Hlbina v stati o Rimbaudovi tvrdí, že aj posledná Rimbaudova báseň – jeho rozhovor s diablom – je len hľadaním Boha. Môže mať pravdu.

V doslove sa píše, že *Dúšok jedu* „*nie je obžalobou, vyrovnávaním si účtov, sťažnosťou či mapovaním literárnej situácie*“. A čím iným by bol? Ale to sme už vo vnútornom,

významovom okruhu antológie. Čítajte také definície ako: (Kasarda) „*kočíkovaný medzi sovietskymi tankami*“ alebo u Koleniča refrénovitý motív „*socík ako svinstvo*“, samí „*fizli*“ zatýkajúci dokonca aj vtedy, keď sa vandalizuje na ulici! (Boli aj iné výsluchy mládeže, napríklad za prenos náboženskej literatúry z Poľska...); „*červení*“, zodpovední za všetko. (Najmä za vašu osobnú zbabelosť?) Obžaloba systému – vykričaná alebo skrytá – ako vyšitá. Dobré. Mali by sme my – generácia päťdesiatych rokov – vrhnúť všetky naše nemohúcnosti na to, že nad kolískami sa nám hompálal Vissarionovičov meč, že sme nemohli študovať, robiť, čo by sme chceli? A čo generácia našich rodičov, z ktorých mnohí si od päťdesiatych rokov ani nepípli a živorili do konca života? A čo nútení tuláci, roztratení po svete?

Čo vám chýba, chlapi? Teda najmä „*neskrotný*“ Kolenič a „*tichý lekárnik slov*“ Litvák? Poslala by som vás pred pár rokmi na dva dni do Chorvátska a Bosny, kde neboli krvavé zvratky ožranov a fetošov, ale tiekla naozaj krv, alebo dnes do Bieloruska, kde posledným miestom biednych bývajú kontajnery. Vy s vašimi teplými miestechkami v redakciách, čo sa necháte prosieť o texty, najmä o tie „*drísty*“! (Koleničov výraz). Taragelova próza: vynikajúci ironický, trefne karikujúci obraz nie prekliatych, ale zhýčkaných z generácie šesťdesiatych rokov.

Nevyčítate len režimu a červeným socíkom. Vyčítate – možno právom, kto to vie – svojim rodičom, najmä matkám. Vyčíta sa im, že vám nič nepovedali o pravde. My by sme našim mali vyčítať, že nám to povedali? Veď tak sa žilo oveľa ťažšie a bez „*marišky*“... Matky sú na tom najhoršie. Keďže nie ste schopní milovať, obyčajne mať rád, oidipovský komplex pracuje naplno, znásilňujete svoje matky, Kolenič v Mlčaní aktom, Litvák slovom, drastická pomsta, vyslovená možno za mnohých, z vlastnej neschopnosti milovať. Sadistický, deviantický akt, spojený s neschopnosťou viery. Obrátiť M. Quista takto naruby, keď ho už môžete slobodne čítať (my sme ho ako študenti čítali tajne), je nevkusné. Viera a náboženstvo sa tu tupí celkom pôžitkársky, nie bolestne. Možno majú na tom podiel staré matky ako v Kasardovom texte, ktoré „*nútia pod rôznymi vyhrážkami (...) a pokorujú (dieťa nezmyselným modlením sa*“ (s. 144). Vyznania sv. Augustína, J. J. Rousseaua, nášho Tatarku boli vo svojej celej intimitate skutočnými cestami hľadania (neviem, či pri tejto asociácii „*neberiem mená božie nadarmo*“).

Pre básnikov šesťdesiatych rokov je „ja“ objekt prepisovania. V takej narcisisticky odpudzujúcej podobe by sme to u básnikov minulého „*fin de siècle*“ nenašli. Doslov má názov Dospelým to nedávajte čítať. Taká prezentácia detskosti, keď Koleničov „*vychoš*“ opije celý internát učňov, káže o slobode, ktorá je pre neho samého väzením, a potom opustí miesto a „*dalej kráča bosý*“... to je neodolateľná, večná detskosť! Prečo pán Kolenič nezostane pri svojej dobrej poézii?

Je zarážajúce, ako Kasarda, ktorý zľahka našiel duchovných otcov tejto generácie, nevidí, že sú starší ako oni, že tieto „*deti*“ sú dávno starci, pretože väčšinou sa nepýtajú, nie sú zvedaví – oni vedia, nemajú otázky, rezignovali na akékoľvek úsilie. (Totálna staroba!) A nie sú veselí. Humoru nič. Trochu irónie u Kasardu a jeden veľký smiech u Litváka, keď hovorí: „*Hlavu som si zhora rozťal masným pútcom, teraz ma to vystihuje, vyzerám ako rozhorčená riť...*“ (s. 93). Viacerých texty tak vyzerajú... Humor a sebaironia je podľa Freuda súčasťou „*Nadja*“, teda morálneho korektívu. Nuž týmto antológia práve neoplýva. Čím je však naozaj vnútorne presiaknutá, to je motív matky (vo zvláštnej, hybridnej podobe aj u Kollára verbalizovaného alebo len imaginárne všadeprítomného strachu. A tento strach pochádza z plytkosti, v ktorej sa môže zatopiť len človek namol, z nedostatku osobných (nie všeludských alebo hromadných) hodnôt, z úzkosti pred vyčerpanosťou a ničeznamenáním, lebo u niektorých človek, ak

náhodou nie je básnik, ani človekom nie je. Je to strach z toho, že tradičné hodnoty možno asanovať, nahradiť ničotou a z absolútneho nedostatku schopnosti inak ich pomenovať.

*In: Literárny týždenník, 1997, 10, č. 43, s. 6.
(Úvaha vyšla ako recenzia antológie zostavenej Petrom Macsovszkým: Dúšok jedu.
Bratislava: LITERA, 1997.)*

Máme patent na vkus?

(Moravčík – Bakoš)

Pôvodne som chcela napísať veľký článok na túto tému, stálo by to za to. Ale ako vždy, z nedostatku času ostanem pri reakcii na jeden konkrétny prípad, aj keď problém je ako stvorený, aby sa formuloval širšie. Hovorím o kompetenciách šéfredaktorov literárnych a aj iných časopisov. Každý z nich sa usiluje dať časopisu SVOJU pečať a všeobecne sa uznáva, že má na to právo. Kde sa však táto kompetencia končí, to je aj vec etiky, ako vždy v prípade vkusu, vyberania tém a slov, povedzme aj keď musíme niečo odmietnuť. Týka sa to priamo kultúry – kultúrnosti uchopenia problému a jeho formulovania.

Konkrétne teda: ide o príspevok – kritický komentár šéfredaktora Slovenských pohľadov Štefana Moravčíka Prebúdajúca sa výstrednosť pod rovnomenným názvom básne Juraja Bakoša (SP 11/2006, s. 99).

Básnik, ktorý žije na vidieku, v Liptove, vydal dve básnické knihy vo Vydavateľstve SSS, teda v renomovanom, našom vydavateľstve. Jeho rukopisy, ako sa to štandardne vyžaduje, mali dvoch renomovaných posudzovateľov: Vladimíra Petrika a autorku týchto riadkov.

Je pravda, že liptovský poet rád telefonuje. Ale nazvať ho nespratníkom (čo by sa stalo, keby okrem Moravčíka v slovenskej komunite bol ďalší?), márnomyseľníkom, vydieračom, jeho verše vyhlásiť za príklad nepublikovateľnosti, to je len vyjadrenie absolútneho nepochopenia, že možno aj inak básniť, ako to robí Moravčík, nepochopenia situácie človeka, ktorý sa nepohybuje ako Štefan Moravčík sto rokov v centre pozornosti.

Hovorí o vydieraní členov redakčnej rady autorom, a tým mne konkrétne podsúva iné motívy, ako je moja erudovanosť a profesijná kompetencia. Bakošove knihy nazýva brožúrkami... Nuž, tento autor si zháňa, pokiaľ viem, sponzorov sám a azda stredné Slovensko nemá na „zlaté knihy“.

Skrátka a dobre, inak vtipný komentátor Moravčík je v tomto prípade len hrubý a bez zvyčajného espritu. Nebyť Juraja Bakoša, ktorého skutočne poznám len z telefónneho slúchadla a cez jeho verše, za ktorými stojím (ale na jeho knihách je citovaný aj V. Petrik, J. Buzássy a i.), aj som ich recenzovala, neunúvala by som sa reagovať. Chcem však upozorniť, že naozaj existujú aj iní básnici a iný typ poézie, než ako uznáva a píše sám šéfredaktor SP. Z literárnej histórie je typ Bakošovho básnenia známy. Štandardnú predstavu o poézii tu však ťažko vyradiť z hláv. Čiže po takomto surovom odmietnutí, aké čítame v SP č. 11, si vieme predstaviť, prečo a z čoho zošalel Koloman Banšell, alebo prečo pološialené vízie Sama Bohdana Hroboňa objavujeme až dnes, aj to len sporadicky. Aj týchto básnikov musel odpísať a zdeptať nejaký úžasný a suverén, ktorý presne vedel, čo je to dobrá poézia!

In: Slovenské pohľady, IV. + 123, 2007, č. 1, s. 153 – 154.

Odhalenie tabule Mináčovi je výsmechom nášho úsilia o demokraciu

Dve veci, ktoré spolu akosi súvisia, ma nútia k týmto riadkom: diskusie o SNP a odhalenie tabule s textom Vladimíra Mináča na historickej budove Národnej rady SR. Verejná mienka a vyjadrenia odborníkov, to sú dve rozličné úrovne. Na rozdiel od súkromných osôb, ktoré môžu do kamery STV tárať, nemôže to robiť vedec, pracovník SAV alebo ÚPN a historik. Mám na mysli historika J. Lacka, ktorý sa v diskusiách prezentoval veľmi zvláštnymi vyjadreniami, asi v tom zmysle, že nebyť SNP, neboli by na naše územie vstúpili nemecké vojská a nebolo by obetí na životoch. Vieme veľmi dobre, že vojnový slovenský štát 1939 – 1945, ktorého oficiálny názov je Slovenská republika, bol satelitným štátom tretej ríše. Jeho vznik si 14. 3. 1939 neželal ani Jozef Tiso. Vznikol vynúteno zo strany Nemecka ako „Musterstaat“. Teda nemecká intervencia bola na území Slovenska dávno pred vypuknutím Povstania. Historik Lacko sa prejavil ako absolútny laik, asi ako tí, čo spomínajú, že „na Slovensku v čase slovenského štátu bolo najviac zabíjačiek“.

Vieme tiež, že národnooslobodzovací odboj proti fašizmu sa grupoval zo všetkých vrstiev obyvateľstva. Ak v ňom prevládali komunisti, nemožno formulovať nasledovný súd: „Z pohľadu demokraticky zmýšľajúcich občanov rozhodne nevyvoláva sympatie skutočnosť, že v Povstaní sa výrazne angažoval a presadil komunistický odboj“, ako to vo svojom článku Výročie s trpkou príchutou (Sme, štvrtok 30. 8. 2007, s. 35) klasifikuje iný historik a politológ František Chovanec. Človek nevie, či sa má smiať, alebo rozplakať, ak číta niečo také z pera historika, ktorý zjavne nerozlišuje v zložitom vývine komunistického hnutia. V čase prvej ČSR totiž nebolo vôbec jednoduché hlásiť sa ku komunistickým myšlienkam, po zákaze v r. 1938 bolo možné byť komunistom len s rizikom, že dotýčný pôjde sedieť povedzme do Ilavy.

Teda treba rozlišovať medzi komunistami a pseudokomunistami, ktorí po roku 1948 robili kariéru. Komunistov, ktorí to mysleli vážne a z presvedčenia, sa systém rýchlo zbavil.

Možno sa nazdávať, že obaja menovaní historici pochádzajú z prostredia, ktoré dodnes v ich prejavocho funguje ako subjektívny faktor.

Isté a objektívne platné, aj pre dnešné chápanie demokracie vzácne je, že národnooslobodzovací odpor proti fašistickej totalite bol na území Slovenska čisto morálnym činom, činom svedomia a cti! Podstatne prispel k potvrdeniu kontinuity demokracie vo vývine našej krajiny a zaradil nás medzi slobodné krajiny. Nestratili sme tu však všetci pamäť a pamätáme si dobre aj komunistickú totalitu. Práve k pseudokomunistom, ktorí celý svoj život ťažili z toho, že patrili k vládnucej komunistickej strane, a to bez ohľadu na meniacu sa situáciu – v každom čase od roku 1948 až kým sami trvali, bol Vladimír Mináč. Ak človeku, ktorý bol vyslovene zlým románopiscom, vytvoril megalomanské postavy povstalcov (nota bene tento typ „spisovateľov“ Povstaniu najviac uškodil!), bol iba o niečo lepším glosátorom vďaka svojej uštipačnej a výsmešnej, zlomyseľnej povahe, ktorý sa z výsosti Ústredného výboru KS postaral o „sociálnu smrť“ niektorých svojich kolegov (niektorých zas rozmarne zachránil), teda ak megalomanskému pseudokomunistovi odhalia na budove dnešnej Národnej rady SR pamätnú tabuľu s jeho citátom, bude to hanba a výsmech všetkých našich úsilí o demokraciu!

In: SME, roč. 14, 4. 9. 2007.

(Pôvodný názov: Gašparkove divadlo alebo demokratická spoločnosť?)

Komunistické ikony, zdá sa, nevymierajú

Ad: Pavol Janík: Slovenská literárna (pseudo)veda I, LT 31 – 32, s. 4

Neznížim sa v tejto reakcii na článok Pavla Janíka k tomu, aby som dokazovala, akú kvalitu/nekvalitu má titul za jeho menom. Osvetlím azda radšej pojmy a názory, na ktoré (nepresne citované a pootočené, čo je bežná praktika, ak sa chce vytvoriť obraz, aký má pred očami sám autor) z môjho článku reaguje Pavol Janík.

Pseudokomunista je v mojom ponímaní človek, ako bol Vladimír Mináč, preto, že v režime, ktorý prešiel toľkými premenami a zlomami, bol ustavične na vrchole, čo vôbec nie je obdivuhodné, len sme si zvykli, že treba obdivovať, ak sa niekto vie vyšmyknúť, obrátiť kabát, stále byť „in“. Libuša Mináčová má vo svojich spomienkach jednu, na prvé stretnutie s ním: je to obraz človeka, ktorému by sa nikto neodvážil odporovať. Okrem tých, čo sa teraz podpisujú pod zástoj za Mináča, sú aj takí, ktorí len šepkajú o jeho výčinoch, akoby sa stále báli, aj keď je mŕtvy. Taká situácia pripomína legendy okolo Vissarionoviča Stalina. Azda to má niečo spoločné... Ako som napísala, niektorým Mináč aj pomohol. Uvedomme si, že taký režim, kde neplatia zákony, ale platí ľubovôľa jedného človeka (toho zachránim, toho odpíšem), nie je právny štát a Mináč bol po celý čas prisluhovačom toho neprávneho režimu. Koncentroval moc, kalkuloval, intrigoval a disponoval ňou. Teda pseudokomunista je v mojom poňatí človek, ktorý zneužíva moc, a tým zaprie aj pôvodnú ideu slobody, za ktorú išli do Povstania mnohí, komunisti aj demokrati, aby zbavili našu krajinu hrozby fašizmu a vytvorili pre každého podmienky dôstojného a znesiteľného života.

Tým, že bol vybraný a na pamätnú tabuľu na počesť Deklarácie o zvrchovanosti SR a Ústavy SR citat práve takého človeka, akým bol Mináč, sa glorifikuje v súčasnosti tento typ (v tom zmysle naozaj i jemu bola odhalená tabuľa, i keď ja píšem „s jeho citátom“!!!), ktorý, chceme v to dúfať, už nikdy s našou ústavou a ľudskými právami v tejto krajine nebude mať nič spoločné. Máme aj iné osobnosti, ak treba citovať, a absurdné je vyťahovať nekompromisné gubernátorské typy, ktoré sa, zdá sa, pre niektorých stali nedotknutelnými ikonami.

Žiaľ, ešte vždy si tu spisovatelia myslia, že sú vodcami či svedomím národa a ešte neviem čím, hoci poznáme strašné príklady, keď najmä oni rozpútali vášne a zabíjanie (pozri bývalú Juhosláviu).

Táto otázka (politikárčenie) práve súvisí s iným problémom, ktorý Janík našiel, a síce s kvalitou literárneho diela V. Mináča. Spojila som tie dva problémy – pseudokomunistu a slabého románopisca (nepoužila som slovo pseudokomunista ako literárnovednú kategóriu, ako mi to podsúva Janík!!!), pretože sa vzájomne podmieňujú. Mináčove romány vytvárajú nepravý obraz Povstania a tu nehovorím nič nové, ak si spomenieme na Bednárove Hodiny a minúty (polemiku okolo nich), neskôr Šikulovu trilógiu, ale aj na literárnokritické analýzy, ako bola odvážna stať Bohuslava Kováča O sošnej Maríne a svalnatom Žoržovi, ak spomenieme len diela a kritiku, ktorá mohla uzrieť svetlo sveta.

Teda z literárnokritického hľadiska to iní predo mnou povedali a ja, keby sa bolo čím zaoberať, by som to dokázala kedykoľvek, aj pri mojej, podľa Janíka, slabej fundovanosti. K literárnej vede: to, čo si pod tým pojmom predstavuje P. Janík, tu už našťastie len bolo (ešte existuje možno v Číne). Rôznosť legitímnych prístupov k predmetu skúmania spôsobuje práve diferenciáciu, takú potrebnú a blízku pravde skutočného sveta. Nemysliť čierno-bielo

neznamená mať schizofréniu. A myslieť diferencovane, teda od konkrétneho prípadu k inému konkrétnemu prípadu, je veľmi namáhavý proces, ale oplatí sa.

In: Literárny týždenník, roč. XX, 2007, č. 33 – 34, s. 8.

Ja o Mináčovi a Janík o mne

(Ad: Pavol Janík Slovenská literárna (pseudo) veda II.)

Všimnime si techniku a obratnosť, s akou P. Janík útočí na môj názor. Na môj protest proti tomu, aby po roku 1989 bol na budove SNR použitý citát prominentného spisovateľa, člena ÚV V. Mináča, ktorý navyše, okrem toho, že zneužíval ideály komunizmu pre svoje ciele a upevnenie vlastnej moci, nie je dobrý románopisec (je známe, že po uverejnení state B. Kováča sám Mináč prestal písať prózu), reagoval Janík uvedením môjho mena so všetkými titulmi, aby ich sponchybnil (úzus LT je uvádzať mená bez titulov). V druhom príspevku to robí explicitne znova. Stačí si pozrieť moju bibliografiu hoci na internete a najmä stačí čítať moje vedecké monografie. Napísané usvedčuje Pavla Janíka z manipulácie. Ako na šachovnici stavia proti mne mená ľudí ako A. Ferko alebo A. Maťovčík, ktorí sú mi blízki názorovo alebo vedeckými témami. Nakoniec P. Janík vytáhuje „tromf“ (ubezpečujem vás, že viac ich v talóne nemá) a zaštituje svoju manipuláciu menom môjho otca, proskribovaného autora, ktorý bol od svojho debutu s výnimkou rokov 1968 do začiatku 70-tych rokov, keď publikoval jednu poviedku v Pravde a sériu poviedok mu v Banskobystrickom rozhlase odvysielali M. Kováč a A. Čobej, na indexe celý svoj život. Faktom je, že V. Mináč robil posudky, tzv. superlektorské posudky, na rukopisy Jozefa Hnitku, ktorý nesmel publikovať ani v tých, ako tomu Janík pohrdavo a nadradene hovorí, „provinčných“ novinách a „provinčných“ vydavateľstvách. (Pozri k tomu bližšie kalendárium života a diela J. H. v závere knihy Transfúzia (PETRUS 2003), ktoré som zostavila na základe otcovho archívneho materiálu. Mináčovo a Hnitkovo dielo by mi nikdy ani nenapadlo porovnávať, sú neporovnateľné.

Nie je však pravda, že sa podieľam na cene J. H. akýmkoľvek spôsobom (ďalšia evidentná Janíkova manipulácia!). Udeľuje ju SSS spolu s KKN a vlni som sa zúčastnila (delegoval ma SSS) prvýkrát na Jašíkových Kysuciach, v rámci ktorých sa cena udeľuje.

„Provinčné rodinkárstvo“, kto pozná môj životopis, mi nikdy nepomohlo, aj preto, že som nebola členkou komunistickej strany. K práci a publikovaniu som sa naplno dostala až po r. 1989. A, mimochodom, kde ste boli vtedy vy, pán Janík?

Môj otec je však len jednou z obetí mináčovského spôsobu manipulácie, ktorú sme si tu krok za krokom práve predviedli (na rozdiel odo mňa sa on nemohol takto verejne brániť) a jednou z obetí režimu, v ktorom idea plynule prešla do ideológie a zneužívala sa ako sociálna gilotína.

A nakoniec: svoju kreatívnu energiu by Pavol Janík mohol venovať štúdiu a práci, aby sa dopracoval k tým titulom, ktoré mám. Čokoľvek by Pavol Janík odpovedal, toto je moja posledná reakcia, pretože mám pred sebou dôležitý vedecký projekt.

In: Literárny týždenník

Ad: Š. Ondruš: Mária Bátorová a Vladimír Mináč
(Slovenské pohľady, 11, 2007)

Vážený pán doktor,

uvažujem, čo Vás oprávňuje oslovovať ma familiárne, krstným menom. Je mi to nepríjemné, vyvoláva to dojem, akoby sme sa bližšie poznali. To však musím dementovať. Prednášali ste nám na UK, ale tak ako Vašej zmätenej reakcii na môj článok v Sme, ani Vaším prednáškam som nikdy dobre nerozumela. Boli to dlhosiahle vety, kde sa na konci nevedelo, čo sa chcelo na začiatku. Vtedy, ako malá študentka, som ešte nevedela, prečo. Dnes to už viem: namiesto vlastných myšlienok hotové, prebraté, pospájané, namiesto premýšľania a aj pochybností, ktoré sú súčasťou vedeckého myslenia, bohorovná istota.

Takže Vy sa pýtate, pán doktor, ako rozlíšim dobrú a zlú literatúru? A vraj sa to nedá? Hovoríte, že „pravý spisovateľ“ to nerobí. Ale dovoľte mi to azda ako kritičke, lebo aj to som. (Zároveň však Vám sa to dá, zaradiť môj článok do „poslabšej“ publicistiky? Ako sa vám to podarilo? Prezradíte nám ten kľúč?) Tak k tomu toľko: iste viete, že podstata sa javí, aj podstata autora sa javí práve v jeho texte. (S mojou žľovitou reakciou na citát z Mináča máte pravdu. Som alergická na nespravodlivosť.) Nuž teda Mináč bol od A – Z pozér, na seba koncentrovaný narcis, ktorý nezniesol vedľa seba silné individuá, preto vraj napríklad aj Matuškovci zničil manželstvo, klamstvom. Bolo mu jedno, ako to urobí, mal v hlave nie život, ale len a len seba, a to sa javí v schémach jeho literárnych postáv a aj v schémach jeho floskulického eseizmu. V LT 17. 10. 2007 píšem o tom viac, citujem ľudí – odborníkov, ktorí sa to nebáli napísať predo mnou a dnes k nim pridám napríklad ešte esej M. Zemku Drevenice naše hrady. Hronský: ak len toto viete o Hronskom a SNP, viete znova len tradujúce sa legendy. Skromne poukazujem na najnovší výskum Hronského, na moje štúdie a monografiu, kde citujem dobové svedectvo, ktoré tento pohľad otvárajú aj iným smerom. A jeho eminenciu kardinála Tomku ťaháte sem za reverendu. Áno, permanentne sa tu namiesto uvažovania spájajú dogmy – náboženská a národná. Ale aj k Bohu sa od 60. rokov minulého storočia ide cez človeka, k národu takisto len a len cez normálny život, ktorý ikony umŕtvujú...

Nespájajte Mináča s Rúfusom! Je to absurdné a hodnotovo nezlučiteľné!

Do schematizmu spadá aj Vaše buď – alebo, my alebo oni. Dokonca mi pripisujete podkupnosť, nad čím sa iste zasmial každý, kto ma pozná. Vedia to aj tí, ktorých z toho podozrievate.

A posledné: na to, aby som vedela, že k výročiu Ústavy SR sa mohol citovať niekto vhodnejší z národnej histórie, než človek, ako vravíte s obdivom, „bez metamorfóz“, ktorý bol na výslni bývalého režimu nepretržite, a teda bez vývinu, bez peripetií, ktoré tu zažil každý, kto mal čo len trochu charakteru, nepotrebujem sa radiť s nikým, koho v závere svojho príspevku uvádzate.

In: Slovenské pohľady: roč. IV. + 124, 2008, č. 2, s. 150 – 151.

Oponentský posudok na dizertačnú prácu Mgr. Renáty Deákovej Lajos Grendel, autor multietnického regiónu.

Predložená dizertačná práca Lajos Grendel, autor multietnického regiónu sa netýka len literatúry či ukážky začínajúceho literárnovedného výskumu, ale kategóriami, do ktorých ústia literárnovedné analýzy, ako je multikulturalita, postkolonializmus, kultúrna identita, hybridné kultúrne identity atď. zasahuje evidentne širší než literárnovedný priestor. Práca Mgr. Deákovej sa tak eminentne týka súčasného historického kontextu, je takpovediac symptómom súčasného

historického vývinu. Dizertantka sa v prvej časti práce na päťdesiatich stranách venuje dielu Lajosa Grendela v prekladateľskej stratégii. Druhá časť v rovnakom rozsahu pojednáva široký kontext diela autora. Prvá časť je dotovaná, zaštitená predovšetkým prekladateľskou praxou dizertantky, pričom sú jasné jej teoreticky východiská.

Zo starších teoretikov prekladu cituje Popovičovu Teóriu umeleckého prekladu, bazírujúcu na invariante a významovej ekvivalencii v preklade. Voči tomu v diskuzívnej podobe vystupuje teória prekladu postmodernej prózy (zo súčasníkov cituje B. Suwaru), kde preklad ponúka vlastnú interpretáciu významov diela jedného autora, a tak akési objavovanie, až spoluautorstvo prekladateľa. Porovnanie prekladu Karola Wlachovského s originálom upozorňuje na významové posuny, ktoré prekladateľ urobil ako ústupok prijímajúcemu kontextu. V úvode podkapitoly 1. 3 volí dizertantka tri citáty, ktoré avizujú moderné chápanie prekladu ako novej interpretácie, „nového“ diela. (Uvádzajú sa tu citáty z H. G. Gadamera, O. Paza, B. Croceho.) Posledný menovaný formuluje túto extrémnu inštrukciu aj s negatívnym hodnotiacim významom: „Traduttore- traditore. Každý preklad je podvod.“ Akoby dizertantka tým, že volí stupnicu od konštatácie, od prípustného k negatívnemu, zaštitovala a legalizovala Wlachovského preklad i vlastné zistenia diferencii v origináli a v jeho preklade. Vďaka Wlachovskému dostal román Ostrá streľba na Slovensku v roku 1985 dve ceny: autor cenu spisovateľskú a prekladateľ Hviezdoslavovu cenu za preklad. V druhej časti dizertačnej práce sa odborná problematika o otázkach prekladu posúva do oblasti širokého kontextu literárneho diela z hľadiska kultúrnej identity. Hoci v úvode cituje Wilhelma von Humboldta „... Jazyk je... vonkajším výrazom ducha národov“, nikde v celej tejto časti o identitách sa dizertantka nezmieňuje o kodifikáciách slovenského jazyka (po Tolerančnom patente Jozefa II. v roku 1781 Bernolákova kodifikácia a v čase romantizmu – 1843 – Štúrova kodifikácia platná dodnes). Vývin slovenskej identity v rámci Uhorska, vedúcej k súčasnému stavu vyhranenej identity so všetkými potrebnými atribútmi netvorí ani náznakom predmet diskurzu. Dizertantka sa v úvode deklaruje ako tá, ktorej je podobne ako skúmanému autorovi L. Grendelovi vlastné „bytie na hranici kultúr.“ (s. 8). Ak sa vedec identifikuje s autorom, ktorého skúma, ako človek, nemožno namietat, veď preto si ho vybral za objekt skúmania, a tým býva do veľkej miery zaručená i kvalita a úspech výskumu. Je však žiaduce, aby ako vedec zastával istú vedecky objektívnu pozíciu. Ak ide o takú zložitú otázku, akou je multikulturalita, musí sa vedieť pozrieť na ten istý problém z mnohých strán, v predmetnom prípade aspoň z dvoch: zo slovenskej a maďarskej. Aby mohol vzniknúť okolo takých závažných politologických otázok, akými sú multikulturalita, postkolonializmus, kultúrna identita, hybridné kultúrne identity atď., diskurz, bolo by vhodné nastudovať si množstvo relevantnej, dnes už dostupnej literatúry k týmto otázkam. Ak autorka cituje len jedného autora, L. Szigetiho napríklad k otázke elit, nemôže vzniknúť diskurz. Ak sa dizertantka postaví do istej pozície a cituje len autorov, ktorí túto pozíciu potvrdzujú, vzniká tendenčná práca, ktorá s vedeckým diskurzom má len málo spoločné.

V pasáži o elitách zaznamenávame u dizertantky už evidentnú vecnú chybu a jednostranné myslenie, citujúc čiastočne znova L. Szigetiho, keď hovorí: „Z historického hľadiska multikulturalita jestvovala vždy. V podstate bola základom všetkých historických veľmocí, medzi nimi i Rakúsko-uhorskej monarchie, no je nesporné, že v týchto historických formáciách sa časom vytvorila jedna mocenská elita, ktorá bola určená aj etnicky“ (s. 54). Dizertantka nepomenúva, ktorú elitu má na mysli a vo vzťahu ku komu, nazdávame sa však, že myslí elitu uhorskú, čo sa následne potvrdzuje. Ak však uviedla situáciu v Rakúsko-uhorskej monarchii,

mala by hovoriť aspoň o dvoch elitách – uhorskej a rakúskej. Ďalšie kapitoly a podkapitoly sa zameriavajú na dokazovanie tejto uhorskej identity cez jazyk v tej časti, ktorá sa za Rakúsko-uhorskej monarchie nazývala Horné Uhorsko, teda na území dnešného Slovenska. Autorka sa koncentruje na románové mená a geografické názvy.

Nesporne je uhorská história aj slovenskou históriou a uhorská história nepopierateľne intervenovala do vývinu etnika Slovákov, ktorí medzi inými národnými spoločenstvami mali tendenciu formovať sa do homogénneho národného spoločenstva v roku 1848. (Medzi inými ani Slováci tento cieľ v tom čase nedosiahli.) Hegemónna vládnuca uhorská elita nepovolila Slovákom to, čo povolila Čechom elita rakúska: vlastný jazyk, vzdelanie v tomto jazyku, t.j. vlastné školy a i. Je len prirodzené, že geografické názvy na celom území boli v maďarskom jazyku, keďže na celom území bola úradne zavedená maďarčina a rok po Rakúsko-Uhorskom vyrovaní (1867), teda v roku 1868, vyšiel zákon, že každý, kto chce pôsobiť v štátnej službe musí si písať meno po maďarsky alebo po nemecky. K negatívnej intervencii do vývinu slovenského etnika i na začiatku 20. storočia pozri Ľ. Lipták: Slovensko v 20. storočí (Kalligram 1998). Tým sú celé pasáže dizertácie, ktoré dokazujú identitu na základe vlastných mien či názvov, spochybnené. Keby dizertantka, ktorá absolvovala na bratislavskej UK slovenčinu a maďarčinu, evidovala aj históriu Horného Uhorska, hľadala by iné identifikačné znaky (povedzme v ľudovom folklóre, ako to vidno v diele Bélu Bartóka).

Optiku S. Halla o novodobých globalizačných pohyboch aplikuje dizertantka na výskum hybridnej kultúry na južnom Slovensku. Píše: „Medzi tvorcov hybridnej kultúrnej identity Hall radí umelcov, spisovateľov, ktorí prekračujú prirodzené hranice a ktorí odišli zo svojho rodiska. (...)... sú nútení nájsť súzvuk s novými kultúrami, v ktorých žijú, bez toho, aby sa asimilovali a úplne stratili svoju pôvodnú identitu“ (s. 56). Autorka následne hľadá a nachádza analógiu medzi L. Grendelom a S. Rushdiem. L. Grendel sa narodil v Československej republike na zmiešanom území južného Slovenska. Nemusel opúšťať svoje rodisko, bol vo vlastnej krajine prijímaný a oceňovaný (v roku 1985 Ostrá streľba dostala dve slovenské ceny!), kým iní autori v tom čase žili vo „vnútornej emigrácii“ alebo v zahraničí.

Táto násilná analógia je absurdná štylizácia.

Kým L. Grendel je spisovateľ, ktorý svojím dielom vynikajúco charakterizoval zmiešané slovensko-maďarské územie južného Slovenska a otvoril tak aktuálne otázky hraníc a hybridnej kultúry na zmiešaných územiach, stratégia predloženej dizertácie je iná: má evidentnú intenciu rozšíriť zistenia spisovateľa a jeho skúsenosť z južného Slovenska – slovensko-maďarského pomedzia – na celé Slovensko ako región (pozri úvod a celú koncepciu práce), ktorý oproti starej vlasti, „otčine“ (s. 54) nemá „etnickú“ identitu. Slovenská identita je, možno viac ako iné „národné“ identity, ktoré tvorili súčasť Rakúsko-uhorskej monarchie, neskôr Uhorska, multikultúrna. Od staroveku ju možno definovať ako križovatku. Preto je to kultúra, ktorá je otvorená a zároveň rezistentná. Dokazuje to napríklad jazyk (inak by sa bol maďarský jazyk, ktorým sa po mnohé desaťročia na území Horného Uhorska v školách vyučovalo, celkom udomácnil), ale aj iné oblasti kultúry.

Intencia tejto dizertačnej práce (najmä jej druhej polovice) je v čase, keď sa tvorí nová európska identita a západní intelektuáli uvažujú nad jej charakterom (Bauböck, Hall, Godelier, Sloterdijk, Ash, Rorty a i.), nerelevantná a anachronická v tom zmysle, ako sú rovnako absurdné niektoré anachronické tendencie v súčasnej slovenskej kultúre, hľadať a určovať hranice starej vlasti, Veľkej Moravy, povedzme pri Blatnohrade a pod. Dizertáciu odporúčam na obhajobu a jej

celkové hodnotenie ponechávam otvorené v závislosti od priebehu obhajoby a hodnotenia v komisii.

*Prednesené na obhajobe v Ústave svetovej literatúry SAV v Bratislave 5. 4. 2009
(nepublikované)*

Démon súhlasu stále straší

(pôvodné znenie)

Pätnásť sudcov zvolilo JUDr. Štefana Harabina za predsedu Najvyššieho súdu. Démon súhlasu u nás naďalej straší. Tento rok si pripomíname dvadsiate výročie smrti Dominika Tatarku. Zanechal nám svedectvo v podobe knihy Démon súhlasu, ktorú písal tajne. Len v zahraničí mohli v tom čase vyjsť knihy tohto zamerania, ako povedzme Zotročené vedomie od Czeslawa Milosza (1953). Tatarkov Démon súhlasu mohol vyjsť až po Stalinovej smrti, pretože karikoval zvrátenú, vrchnosťou vynútenú poslušnosť: „... *Moji najbližší nezniesli vedno žiť so zradcom, ktorý sa držal svojej zrady ako zásady. Hľadali si a našli inú spoločnosť, spoločnosť takým či onakým spôsobom postihnutých ľudí. Ako áno, ako nie, neviem, ale dostali sa aj oni do verejného procesu so zradcami. Boli odsúdení. A ja v mene svojho svätého presvedčenia a zásadovosti žiadal som pre nich najprísnejší trest, žiadal som pre svoju ženu, pre svojho syna trest smrti. Po tomto mojom čine zostala zo mňa už iba zásada, zostal zo mňa iba strašný princíp: spoliehať sa a súhlasiť.*“

Tatarku 60-te roky prijímajú ako výraznú osobnosť procesu odhaľovania mechanizmov moci. Každý, kto v 20. storočí žil, pracoval, tvoril, si pamätá pokrytectvo a dvojkolajné vedomie občanov socialistického Československa. Až po násilnom obsadení našej krajiny, po vstupe vojsk Varšavského paktu v roku 1968, sa intelektuáli spojili na krátky čas proti moci, no len jeden z nich, Dominik Tatarka, dôsledne nastúpil onú cestu: byť jeden živý medzi mŕtvymi, byť zrkadlom, tichým svedomím spoločnosti, v ktorej konsolidačné praktiky ďalej zotročovali a manipulovali vedomie vlastných ľudí. „Prirodzený svet“ a „život v pravde“, tieto paroly tvoriace podstatu disidentského sveta, ktoré boli alternatívou k umŕtvenému svetu pretváranky a vydržali tlak ostrakizmu oficiálnych kruhov a diskriminácie rozličného druhu, až kým sa v roku 1989 práve preň neutvoril priestor, tento svet sa, žiaľ, práve teraz znova stráca.

Ak si čo len trochu vážime tradíciu slobody, cti a práva, za ktoré v našej kultúre intelektuáli prinášali veľké obete, nemlčme, nedajme si vziať z rúk demokratické záruky slobodného prejavu a zákonného zaobchádzania s občianskymi slobodami!

Démon stále straší (publikovaná verzia)

Ak si čo len trochu vážime slobodu, česť a právo, tak nemlčme (podtitul)

Pätnásť sudcov zvolilo Štefana Harabina za predsedu Najvyššieho súdu. Démon súhlasu u nás naďalej straší. Tento rok si pripomíname dvadsiate výročie smrti Dominika Tatarku. Zanechal nám svedectvo v podobe knihy Démon súhlasu, ktorú písal tajne. Len v zahraničí mohli v tom čase vyjsť knihy tohto zamerania, ako povedzme Zotročené vedomie od Czeslawa Milosza (1953).

Tatarkov Démon súhlasu mohol vyjsť až po Stalinovej smrti, pretože karikoval zvrátenú, vrchnosťou vynútenú poslušnosť: „*Moji najbližší nezniesli vedno žiť so zradcom, ktorý sa držal svojej zrady ako zásady. Hľadali si a našli inú spoločnosť, spoločnosť takým či onakým*

spôsobom postihnutých ľudí. Ako áno, ako nie, neviem, ale dostali sa aj oni do verejného procesu so zradcami. Boli odsúdení. A ja v mene svojho svätého presvedčenia a zásadovosti žiadal som pre nich najprísnejší trest, žiadal som pre svoju ženu, pre svojho syna trest smrti. Po tomto mojom čine zostala zo mňa už iba zásada, zostal zo mňa iba strašný princíp: spoliehať sa a súhlasiť.“ Tatarku 60. roky prijímajú ako výraznú osobnosť procesu odhaľovania mechanizmov moci. Každý, kto v 20. storočí žil a tvoril, si pamätá pokrytectvo a dvojkoľajné vedomie občanov socialistického Československa.

Až po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy v roku 1968 sa intelektuáli spojili na krátky čas proti moci, no len jeden z nich, Tatarka, nastúpil dôsledne onú cestu: byť jeden živý medzi mŕtvymi, byť zrkadlom, tichým svedomím spoločnosti, v ktorej konsolidačné praktiky ďalej zotročovali a manipulovali vedomia vlastných ľudí. „Prirodzený svet“ a „život v pravde“, tieto paroly, ktoré tvorili podstatu disidentského sveta, ktorý bol alternatívou k umŕtvenému svetu pretváranky a ktorý vydržal tlak ostrakizmu oficiálnych kruhov a diskriminácie rozličného druhu, až kým sa v roku 1989 práve preň neutvoril priestor, tento svet sa, žiaľ, práve teraz znova stráca.

Ak si čo len trochu vážime tradíciu slobody, cti a práva, za ktoré v našej kultúre intelektuáli prinášali veľké obete, nemlčme, nenechajme si z rúk vziať demokratické záruky slobodného prejavu a zákonného zaobchádzania s občianskymi slobodami!

In: SME (skrátene), Kultúra, 3. 7. 2009, s. 27.

Ad Vincent Šabík: Lesk a bieda historizmu, SP 11/2009, s. 203

Profesor Šabík je rozhladený a sčítaný človek, takže možno len obdivovať široký záber problémov a otázok, ktoré rieši vo svojom príspevku. Mne by však ani nenapadlo radiť mu ako kolegovi, že sa má povedzme držať jedného problému a rozobrať ho jasne a dôsledne, že ak cituje, mal by uvádzať v úvodzovkách presné znenie, aby nesplývalo to, čo kritizuje konkrétne, s tým, čo si myslí už sám alebo čo sa týka už iného autora, s ktorým tiež nie je spokojný atď. (s. 15 a i.).

S problematikou sa vyrovnáva zo svojich pozícií, čo môže, samozrejme, urobiť, a v mnohom má pravdu, ale v tom prípade sú v mojej a jeho štúdií dva metodologicky nezrovnateľné prístupy. Ja totiž, aj s rizikom, že dostanem podobné reakcie, publikujem excerpovaný a naštudovaný materiál (treba tiež brať do úvahy, že daná štúdia je len torzo z chystanej monografie) a jediná moja osobná intervencia je úsilie vyrovnáť sa s tabuizovanými problémami – vecne a dôsledne. Samozrejme, tie isté problémy, ktoré spomína Šabík ako nedokončené, budú v monografii spracované z viacerých strán. V. Šabík síce píše všeobecne o skresľovaní histórie, hovorí o „rekonštrukcii minulosti. Keď medzi ne vstupuje ideológia či len presvedčenie, oddeľuje ich a skresľuje výklad udalostí“ (s. 7). Je on ako autor azda bez presvedčenia? Ideológiu by som tiež jednoznačne vylúčila z vedeckého života, ale presvedčenie v zmysle jasne postulovaných pozícií a východísk môže len prispieť k mnohorakému aj vedeckému diskurzu. Nazdávam sa, že všeobecné postuláty, ktoré formuluje, sa obracajú proti nemu. Myslím si, že sumarizujúce pojmy tu nepomôžu. Rekonštrukcie budú blízko pravde do takej miery, do akej budú zložené z analýzy konkrétnych osudov. S čím však vôbec nemôžem súhlasiť je, že alternatívna či disidentná kultúra „vnútornej emigrácie je historický produkt interpretačných a komunikačných úsilí všetkých generácií, výsledok ich komunikačného konania...“ (s. 14). Alternatívna kultúra vzniká v totalitných režimoch. Našťastie boli a dnes sú znova aj iné podmienky. Za to, čo s nimi robíme, nesieme sami zodpovednosť.

Námietka o „takmer nenáležitom“ porovnaní Vaculíka a Tatarku – „pretože Praha bola vždy centrom, kým Bratislava provinciou provincie“ (s. 12) – vôbec neobstojí. Nevidím tieto skutočnosti z hľadiska podradného a subštandardného občana. Vzala som si právo spätne vidieť tie dve teritória vedľa seba a zistiť, čo sa na ktorom z nich explicitne dialo. (V satelitnom postavení Slovenska, počas Slovenskej republiky, vznikol na slovenskom území odpor proti nemeckej hegemonii.) Vyššia organizovanosť disentu v Čechách sa týka rokov konsolidácie, keď vznikol z vlastných radov disidentov VONS (Výbor na ochranu nespravodlivo stíhaných), ktorý mal dvoch „mluvčích“ a ktorý evidoval hŕstku členov a sympatizantov (počet sa menil, pribúdali, ale niektorí aj odvolávali svoj podpis), fyzické internácie (od mesiaca do 4 – 5 rokov), písal protestné listy prezidentovi a inde... Keď zatvorili dvoch „mluvčích“, postavili sa na ich miesto iní dvaja s tou istou perspektívou. Boli to aj ľudia s rodinami, nie nejakí „hipíci“, ktorým nezáleží na vlastnej existencii.

Musím teda trvať na tom, že český disent bol nielen organizovaný, ale aj stíhaný mocou. Pretože ju provokoval priam tak ako na Slovensku Tatarka. Aktá Libri prohibiti budú v monografii túto skutočnosť dokladať mnohonásobne. Taký slovenský disent nebol, odhliadnuc od katolíckeho disentu. Je to konštatovanie vyplývajúce z dôkazov. Ak sa to berie ako výčitka, nemožno tomu zabrániť.

Musím trvať na tom, že Tatarka zomrel v osamelosti, a nemám na mysli všeobecnú osamelosť smrti človeka. To, že V. Šabík chcel vydávať jeho diela, že v LT bol článok aj nekrológ a – ako autor správne pripomína – recepcia a reedície či edície Tatarkovho diela pokrívajú, na jeho osamelosti nič nemení. Fakty, ktoré Šabík spomína treba evidovať pri charakteristike obdobia „perestrojky“ ako diferencovanosti oficiálneho prúdu.

Použiť práve Mňačka, aby sme označili Tatarku za „outsidera“, takto by sme s charakteristikami osobností nikam neprišli. Keď už Šabík načiera tak ďaleko – k Štúrovi –, čo by sme v tomto zmysle v dejinách literatúry robili potom s Jankom Kráľom? Paralela Ľ. Štúr či „početní slovenskí kňazi“ a Mináč je naozaj prehnaná a neakceptovateľná...

Nemôžem uznať, akokoľvek by som chcela, ani prirovnanie sveta Tatarkovho k jeho významu „obcovania“ a „obcovania“ oficiálnych štruktúr. Boli to jasne dva svety – odlišné!

Ak prišla na moju štúdiu takáto reakcia, som spokojná, pretože jeden z mojich cieľov je, aby sa začalo uvažovať a azda aj diskutovať o tom, čo sa vlastne stalo. Áno, aby každý zo svojich pozícií prispel svojou overiteľnou pamäťou. Tým bude „pravda“ komplexnejšia. Reflexia a sebareflexia intelektuálneho spoločenstva je znakom pestovanej kultúry.

In: Slovenské pohľady, roč. IV. + 126, 2010, č. 2, s. 155 – 156.

Ad: Na obranu výnimočných (17. 10.) Odpoveď na článok političky a poslankyne NR SR M. Vášáryovej

(Pôvodné znenie)

Briskné texty mám rada, najmä ak ich píše žena. Napriek mnohej obraznosti a klišé s Ťapákovcami som sa začítala do článku političky a poslankyne NR Magdy Vášáryovej k aktuálnym otázkam v slovenskej kultúre (Na obranu výnimočných. 17. 10. 2009, s. 27). Niekde v strede jej úvah čítam: „Dokonca sme sa nezmohli ani na funkčný PEN klub, ktorý by aspoň občas zdvihol hlas na obranu kultúrnej výnimočnosti.“ A tu musím už reagovať, pretože je to druhý či tretí atak na Slovenský PEN klub, ktorý som viedla v rokoch 2006 – 2008.

Prevzala som ho po dobre fungujúcom klube, ktorý viedol dva roky A. Hykisch, a ten po dobre fungujúcom klube, ktorý viedol štyri roky Gustav Murín. Ak pani Vášáryová používa plurál „sme sa nezmohli“, treba povedať, že nik z členov SC PEN si nepamätá, že by členkou PEN klubu niekedy bola. Ale členstvo má priam vo svojej spálni. Pán Milan Lasica si veľmi váži PEN klub ako organizáciu a SC PEN ako jeho člen ponúkol grátis Štúdio L + S na diskusiu, ktorú som viedla v septembri 2006 (čo si zase nesmierne vážim ja) s prezidentom Medzinárodného PEN Jiřím Grušom, ktorý nás poctil svojou návštevou, hoci je známy tým, že málo chodíeva na podobné akcie. Myslím, že by sa nevybral do PEN klubu, ktorý je známy tým, že je „nefunkčný“. Na konci môjho funkčného obdobia v apríli 2008 som v Goetheho Inštitúte viedla besedu o roku 1968 na Západe a Východe. Hostom bol prezident Nemeckého PEN klubu Johanno Strasser (uviedol tu svoju novú knihu) a slovenskí disidenti Tomáš Strauss a Anton Hykisch. Ak má pani poslankyňa na mysli apely proti nespravodlivo stíhaným spisovateľom, či zastávanie sa práv občanov, robili sme a robíme to pravidelne v slovenských novinách, ale správy o tom dostávajú aj veľvyslanci, príslušné vlády (naš archív obsahuje odpovede na naše výzvy), alebo sú to výzvy cez mediálne agentúry, podľa uváženia a významnosti tej- ktorej osobnosti. Osobne sa ozývam sama za seba v médiách, kedykoľvek to považujem za nevyhnutné.

Celá táto činnosť je podrobne zachytená v našich klubových novinách, ktoré rediguje Juraj Kuniak, a podrobné správy o celej činnosti si možno pozrieť na webovej stránke SC PEN.

Takýto zbytočný výpad proti SC PEN zatieňuje a spochybňuje i ostatné tvrdenia článku pani poslankyne, čo mi je naozaj ľúto.

Ak by pani poslankyňa prišla s návrhmi a stala sa platnou a „funkčnou“ členkou nášho SC PEN, bude nás tešiť.

Publikovaná skrátaná verzia:

Je to už druhý atak v tlači na Slovenský PEN klub, ktorý som viedla v rokoch 2006 – 2008. Prevzala som ho po fungujúcich obdobiach. Členstvo PEN má pani Vášáryová doma. Milan Lasica ako člen PEN klubu ponúkol v roku 2006 grátis štúdio L + S na diskusiu s prezidentom MPEN Jiřím Grušom. Azda by nešiel do PEN klubu, ktorý je „nefunkčný“. V roku 2008 som viedla besedu o roku 1968, kde Johanno Strasser, prezident Nemeckého PEN, uviedol svoju knihu. Ak pani poslankyňa myslí na apely proti nespravodlivo stíhaným spisovateľom či zastávanie sa práv občanov, robíme to pravidelne, apely dostávajú veľvyslanci, vlády. Ozývam sa aj osobne v médiách, kedykoľvek to považujem za nevyhnutné. Celá činnosť je na webovej stránke SC PEN. Zbytočný výpad proti SC PEN zatieňuje a spochybňuje i ostatné tvrdenia v článku pani poslankyne, čo mi je naozaj ľúto.

In: SME, 29. 10. 2009, s. 27.

Ad J. Čertík:

Moja reakcia na polemický článok Jozefa Čertíka bude krátka: ešte Tatarkova monografia nevyšla a už iritujú aj časti publikované z nej. No nielen to. Kým V. Šabík sa ozval v dvoch bodoch a odosobnene, Čertík sa pomaly ozve na čokoľvek, čo publikujem. Raz, keď bránil Mináča, z nedostatku iného uchýlil sa k útoku ad hominem. Inokedy, zdá sa, ho popudzuje, že vzniká pomerne komplexne spracovaná, aj v našich a európskych archívoch roky pripravovaná, veľmi zložitá problematika okolo života a diela jediného dôsledného slovenského disidenta z

obdobia konsolidácie. Už povedať niečo také je asi v tejto kalnej a nevyčírenej vode neodpušiteľné. Čertík spochybňuje historické pozadie v porovnaní situácie v Čechách a na Slovensku, ktoré tvorí rámec pre problémy literárneho života. Popletie mnou jasne rozlíšené a charakterizované Čechy so slovenskými menami a justičnými zločinmi. A ešte to aj cituje, akoby sa k citátu zo štúdie nedalo vrátiť a overiť si, čo tvrdí!

Podobne mne ako autorke štúdie pripíše odsúdenie A. Matušku a A. Bednára, hoci v štúdiu citovaný úryvok je jasne uvedený a odcitovaný Tatarkov text. Jeho cieľom je pravdepodobne napísať dlhšiu časť vo svojom príspevku o Matuškovi či zbytočne pochváliť tvorbu jeho a iných.

Prečo Jožko Čertík, ak má podklady a rôzne stenografické zápisky, nepíše svoju publicistiku bez zbytočných podnetov a zle pochopených či precítaných „podkladov“ z mojich štúdií, to celkom nechápem.

Ad G. Murín:

Slovenský PEN klub, ktorý sa prirodzene vyčlenil z Československého PEN, sa stal jedným z uznávaných a aktívnych členov Medzinárodnej organizácie PEN. Charta PEN nesie tie najušľachtilejšie idey slobody a ľudských práv. Ich ušľachtilosť zaručuje a zároveň zaväzuje k istému spôsobu vyjadrovania aj k tomu, čo je povedzme predmetom kritiky.

Ako exprezidentku SC PEN ma mrzí článok Gustáva Murína (modifikovaná podoba na webovej stránke SC PEN), ktorým napadol Václava Havla, dnes čestného predsedu Českého PEN. Gustáv Murín urobil a robí pre SC PEN veľa a rád svojou tvorbou a vystúpeniami provokuje. No v tomto prípade hrubo a nenáležite napadol nielen všetko, čo V. Havel so sebou nesie, ale aj celé disidentské hnutie, o ktorom vie pravdepodobne veľmi málo. Pritom práve na túto alternatívu slobodnej existencie sme nadviazali po totalitnom režime a môžeme tu slobodne existovať aj ako SC PEN.

V. Havel nie je nekritizovateľný, a slobodu slova Charta PEN zaručuje, no nezaručuje hrubý a nevyberaný štýl. Slobodný prejav je totiž taký, ktorý umožňuje rozšíriť slobodu. SC PEN má aj v našej dnešnej spoločnosti úlohu zomknúť ľudí okolo demokratických myšlienok, nie naopak.

Ospravedlňujem sa, aj za kolegov, ktorí sú toho istého názoru ako ja, Českému PEN za článok a dúfam, že naša dosiaľ pestovaná spolupráca bude pokračovať.

Poslané do SME (nepublikované), zaslané prezidentovi Českého PEN Jiřímu Dědečkovi.

PEN klub a totalita

„Neboj sa priateľov, tí ťa len zradia, neboj sa nepriateľov, tí ťa len samozrejme zabijú, ale boj sa ľahostajných, lebo tí pripustia aj zradu aj vraždu.“

Bruno Jasiński

Keď sme pred pár dňami sledovali otvorenie Olympijských hier, pochod najlepších športovcov, ktorí budú obhajovať farby zástav, pod ktorými kráčajú, nie zbraňami, ale vlastným výkonom, za ktorým je množstvo sebazaprenia, disciplína a radosť z výkonu, znova ako už toľkokrát je asi každý, komu hodnoty, ktoré reprezentuje tento akt, ako i pradávny zmysel súboja bez zbraní, dojatý veľkosťou symbolu, ktorý Olympijské hry so sebou nesú.

Elitní športovci sú vždy hosťami krajiny, ktorá si zaslúži túto poctu. Hostiteľ vzácných hostí, usporiadajúci slávnosť férovosti a vzájomnosti, musí byť bez úhony. Ktorá krajina si to však naozaj zaslúži? O mieste rozhoduje Olympijský výbor, no za desať rokov príprav sa v krajinách všeličo stáva... Potom rozličné organizácie sveta upozorňujú na rozličné nepravosti, ktoré v čase návštevy tej-ktorej krajiny vidno celkom vypuklo. Demokracia a ľudské práva sú dnes v Rusku okliešťované a na otvorenie Olympijských hier do Soči preto odmietli prísť niektorí pozvaní hostia, ako napríklad Barack Obama, Joachim Gauck, Angela Merkelová, Viviane Redingová, Françoise Hollande či David Cameron. Dôvody sú čisto etické, nesúhlasia s politickými postupmi Ruska, a teda ho nenavštívia. Vyjadria tak svoj postoj ako štátnici, zástupcovia občanov svojej krajiny. Medzi organizáciami, ktoré vyjadrili svoj nesúhlas, bol aj Medzinárodný výbor PEN. Poslal vyjadrenie všetkým centrárom svojej organizácie na celom svete. V Slovenskom centre PEN vznikla o tejto výzve rozsiahla diskusia, slobodná a otvorená, vedená e-mailami medzi členmi. Dôvody kolegov nezúčastniť sa protestu proti porušovaniu ľudských práv v Rusku boli rôzne. Väčšina z nich sa priklonila k názorom, že zo strany Medzinárodného PEN vzhľadom na cieľ OH ide o nevhodnú politizáciu, že sa netreba miešať do politiky cudzieho štátu, že všetko, čo sa v tej-ktorej krajine deje, sa deje regulované zákonmi a podobne.

Postavila som sa proti tomuto postoj. Pripomenula som kolegom v debata, že PEN klub bol založený ako politická organizácia a Charta PEN nesie významné politicko- etické princípy. Pripomenula som, že Slovenské centrum PEN je súčasťou nadnárodnej organizácie spisovateľov, čiže má inú optiku – všeludskú a práva jednotlivcov patriacich k menšine sú tu nadovšetko, ako aj to, že každá krajina, ktorá chce páchať nepravosti proti svojim občanom, si ich veľmi ľahko ošetrí zákonmi. Tak boli kedysi zákonom ošetrené v Nemecku aj koncentračné tábory. Zákony štátu sú v tom prípade nástrojom násilia. My ako členovia nadnárodnej organizácie sme povinní vystupovať proti nepravostiam vo vlastnej krajine, ako i navonok, voči zahraničiu, napríklad reagovať aj na výzvu – zúfale volanie Ukrajinského PEN klubu a netváriť sa, že sa nás to netýka! Ani naša krajina by dnes nebola tým, čím je, čo sa týka slobody (aj so všetkými negatívami, ktoré tento proces so sebou nesie), nebyť toho “miešania sa zvonka”. Z členov SC PEN sa ku mne jednoznačne pripojil len Juraj Šebesta. Debata sa uzavrela krátkym vyhlásením – nesúhlasom SC PEN s výzvou M PEN, pod ktorý sa podpísali konkrétni členovia, a toto vyhlásenie je na internetovej stránke SC PEN. Žiaľ, SC PEN si podľa môjho názoru v tomto prípade nesplnilo svoje poslanie.

SME...??? (rukopis, verzia v Sme skratená o posledný odstavec)

Bezvýsledná výmena generácií

Je dnes už kliše hovoriť či písať o tom, že mnohé dnešné elity slovenského biznisu sú pretavenými komunistickými kádrami, ktoré využili možnosti, ktoré im poskytli stranické kontakty v divokých deväťdesiatych rokoch. Menej sa však hovorí o tom, že to rovnako platí aj o mnohých „elitách“ v oblastiach kultúry či akademického výskumu. Ich možnosti metamorfózy do vplyvných pozícií v demokracii vyplývajú z charakteru našej spoločnosti. Obyvatelia dnešného Slovenska sa dejinne s príkorím zžili. Generácia za generáciou sa musela vyrovnávať so subordinovaným postavením, ktoré sa týkalo spoločenstva ako celku. No techniky vyvíjania fyzického a psychického teroru sa zrejme úplne prirodzene premietli do medziľudských vzťahov a do nášho pasívneho prijímania príkorí rôzneho druhu, ako nás v nedávnej eseji o Slovákoch a Čechoch na stránkach týchto novín upozornil Edward Lucas.

Kým v občanoch susedných krajín, ktoré boli a sú dlho samostatné sa vypestoval pocit dôstojnosti a sebavedomia, v našej krajine ešte stále spravidla ustupujeme hrubosti a svojvôli, ba keby sme neboli terorizovaní, asi sa budeme cítiť nesvoji, že nás nik „nebije“. Táto mentalita Jozefa Maka sa tu dodnes drží v mnohých obmenách. Prispieva k tomu nielen spoločensko-politický vývoj, ale v jeho rámci u mnohých aj kresťanské presvedčenie, čiže zle pochopené princípy ako: „ak ťa niekto udrie po jednom líci, nastav mu aj druhé“, „nesúďte, aby ste neboli súdení“, „nerobte druhému, čo nechcete, aby robili vám“, atď. Všetky tieto výroky slúžia ako zásterka pre konformných, ako dôvod na ústup, ako podklad nekonečnej tolerancie, bez toho, aby si títo „dobrí“ ľudia uvedomili, že tolerancia naozaj končí tam, kde začína zlo! Nikdy nebude dosť, toto tu pripomínať! Výmena režimov prebehla, no praktiky ostali. Ako je to možné? Selektívny prístup dnešných kultúrnych či akademických „politbír“ zložených z bývalých nomenklatúrnych kádrov naďalej udržiava moc spočívajúcu na strachu zo straty postavenia, teda na niečom, na čo sme tu boli zvyknutí. Aby sa zrušila inštitucionálna hierarchia rôznych stupňov vo vnútri vrcholových inštitúcií, dali sa plné kompetencie ich šéfom. Ich svojvôľa sa stupňuje a legislatíva ju všemožne podporuje. Treba si uvedomiť, že otcovia vládnuci v bývalom totalitnom režime, poslali do tohto „demokratického“ svoje deti, ktoré vyrástli v rodinách, kde sa s osvieteným duchom slobody nepočítalo. Automaticky dostali teplé miesta v inštitúciách, kde boli až do revolúcie 1989 ako chránená zver, čiže odborne retardovali a len si žili. Po revolúcii sa niektorí z nich absurdne vyhlásili za disidentov, pretože „nemohli“ naplno pracovať. Kde sú tie, v disidentských krušných časoch vytvorené diela, ktorých by mali byť plné šuflíky, sa ich nik nespýtal. Namiesto toho znova absurdne zafungovali priateľstvá z detstva a iné praktiky, dostali úžasne lukratívne miesta doma aj v zahraničí, rôzne vyznamenania, ktoré upevnili v očiach „plebsu“ ich postavenie. Za roky našej kvázidemokracie plánovane chytili kľúčové miesta. Vedia o sebe a robia svoje veci veľmi precízne. Nie sami, to by nezvládli a zas až toľko sa im namáhať nechce.

Techniky z bývalého režimu, keď sa už pred zasadnutím vedelo, kto je na odstrele a vedenie sa potom odbavovalo pred svojím publikom na postihnutom jednotlivcovi, fungujú pekne aj dnes. Taký odstrelený mal však v bývalom režime ešte jednu sebazničujúcu, ale predsa len možnosť: transparentnosť! Mohol pred takým tribunálom otvorene a naposledy povedať, čo chcel. No dnes ani to nie je účinné. Dnešné kultúrne a akademické vedenia často pozostávajú z bezduchých „metiel“, ktoré dobre zametajú s podriadenými, aby si šéf nemusel zamazať ručičky. A hneď „pod“ seba do svojich poradných zborov si dnešní šéfovia zavolali nové, neznáme tváre, profesionálne nič neznamenajúcich a, žiaľ, často absolútne neschopných mladých ľudí, hlupákov a karieristov, ktorí sú len na to, aby legitimizovali ich rozhodnutia, aby si mohli robiť, čo chcú a presadzovať svoje centrálné riadené inštrukcie. Hlavami prikyvujúcich neschopných ešte ospravedlňujú ostatní typickou slovenskou logikou: „ved' on to musí robiť, inak by vyletel z práce a má rodinu, musí ju živiť...“

Generácia prikyvujúcich, ktorá zažila revolúciu roku 1989 v detstve, bez toho, aby vedela, čo je demokracia, bez toho, aby sa nad tým zamyslela, vpláva do nového otroctva, - služby pohrobkom bývalého režimu, ctižiadosti a mamone. Akademické a kultúrne pašalíky bývalých režimových kádrovstojia na upachtenosti mladých karieristov so semestrom či dvomi strávenými dochádzaním na niektorú zo západných univerzít, ale bez skutočného intelektuálneho rozmeru a rozhl'adu. Táto trápna výmena generácií, kde starým technikám manipulácie, mobingu a ostrakizácie sú vystavení tvoriví ľudia, ktorých vyhlásili za

nespratníkov, príliš ambiciózných a nič neznamenajúcich či druhoradých, hoci na ich práci sa inštitúcie držia nad hladinou, sa udiala plíživá a nenápadne pred našimi očami!

Táto zrada na ideáloch revolúcie, toto ich popretie vykonali synovia a dcéry režimových – totalitných činovníkov. Aby sa tu náhodou nezačala ozajstná premena. A my sa tvárime, že táto tragédia je normálna... Dokedy ešte?!

In: Sme, 22. 11. 2014

Vianoce nie sú len tradícia, je to návod na život

Vianoce svojou podstatou každoročne pripomínajú niekoľko zásadných kľúčových pojmov. Ak sme zvyknutí pozeráť sa mnohako na tieto pojmy, naša meditácia o nich bude viacrozmerná a bude ponúkať alternatívy.

Ponajprv ide o moment narodenia, zrodu života. V súvislosti s narodením dieťaťa v núdznej maštali musíme myslieť nie ani na biedu, ale skôr na okolnosti, teda čas, v ktorom sa dieťa rodí, cestu, na ktorej sa nachádza a príčinu, prečo sa nenarodí v hostinci (nedostatok miesta, pretože mesto je preplnené, ľudia sem prichádzajú, aby sa úradne evidovali). Súčasne so zrodom musíme myslieť na znamenia -- znaky, ktoré toto narodenie so sebou nesie: najskôr na svetlo- hviezdu, potom aj na tradíciu, niečo, čo sa traduje ako očakávanie, je to zapísané v starých písmach ako akt nádeje a vykúpenia. Vedia to jednoduchí ľudia -- pastieri, ktorí zahliadnu hviezdu, ale aj tí najvyšší -- traja králi, ktorí sa vydajú na cestu, aby vzdali hold Nádeji a Vykúpeniu. Vie to aj Herodes, svojvoľný a ľstivý vládca, bez nadosobného rozmeru, bez úcty k tradícii, a tým vstupuje do deja strašné násilie na deťoch, len kvôli strachu o vlastnú pozíciu. V postave Herodesa, ako verejného činiteľa, je archetypálne a navždy zakódovaná psychopatická kombinácia strachu o seba a pýchy na veci, ktoré sme dostali – zdedili, sami sme ich nenadobudli, no nevieme si predstaviť, že by sme existovali nepohodlne – bez nich. Herodes je v tomto príbehu aj za všetky ostatné postavy, ktoré nechápu tajomstvo, teda to, čo je viditeľné za vecami a čo hýbe svetom a čo takí, ako on, nemôžu ovplyvniť. Môžu zabiť, ale nemôžu odstrániť Slobodu, Dobro, Spravodlivosť, Nádej a Vykúpenie.

Narodenie ponúka ďalej možnosť radosti z nového života ako daru. No tešiť sa z neho môžu len tí, ktorí vedia, čo s takým darom. Pripravili sa na to, aby ho pestovali, rozvíjali, starali sa oň. Rodičia sú zodpovední za svoje deti, pretože čo im dajú v zdanlivo nevedomých prvých troch rokoch, ponesú si celý život. Tu aj veľmi usilovní rodičia môžu sa neskôr dožiť sklamaní, keď ich dieťa žije potom s niekým, kto toto nedostal a trápi sa. No aj toto veriaci kresťan chápe nie ako nespravodlivosť, ale ako možnosť vyrovnávania dobrého a menej kvalitného vo vesmíre...

Vnímať život ako dar súvisí s tým, že si zároveň uvedomujeme dimenziu času, ktorý sme narodením dostali a nie nato, aby sme ho premrhali, ale aby sme boli užitoční ostatným ľuďom okolo, a tým užitoční všeobecne. Táto cesta činov v čase je individuálna, no vždy súvisí so zodpovednosťou a racionalitou, ale aj rovnováhou citu a rozumu. Nájsť balans v riešení problémov, aby sme vyriešili, ale povedzme nevyliali s vaničkou aj dieťa, je pre vývin veľmi podstatné. Vyšší princíp zachovania života alebo pozitívnych hodnôt je pri riešení na prvom mieste. Pri riešení princíp milosrdenstva, ktorý je podstatou Nového zákona a prišiel na svet práve narodením Ježiša, zohráva prvoradú rolu.

Vianoce nesú so sebou aj odkaz spoločenstva, základnej bunky -- rodiny, v ktorej sa narodený človek utvára. Založiť si rodinu je obrovská zodpovednosť, ktorú na seba berie čoraz menej ľudí. Zaujímavý paradox je, že tento stav sa vyvíja priamoúmerne k neistotám spoločenským a sociálnym. V rozkolísanej spoločnosti ponúkajúcej nepreberné pole možností sa paradoxne stráca sila vôle, sila niesť bremeno, sila zodpovednosti. Zaujímavé je, že sily k sebazničeniu nechýbajú... a na to ich treba najviac. Lenže v procese sebazničenia ťahá so sebou dotyčný článok rodiny aj ostatných, najmä nemohúcich -- deti. Dimenzia duchovna, jednoduché „fiat“ matky a pevná pozícia otca si vyžaduje obeť, ale stavia, nie ničí životy, za ktoré sme zodpovední...

Len v tichu si tieto vážne a pre život potrebné veci možno uvedomovať, v tichu noci narodenia Dobra a Lásky sa každoročne znova rozhodujeme podľa svedomia pre alternatívy, aby sme na staronovú cestu s narodeným dieťaťom vykročili pevnejšie a plní odhodlania a viery, že sa to rentuje v našom osobnom živote aj v živote ostatných okolo nás.

Slovenská literatúra udržiava kresťanskú duchovnú líniu od Proglasu, etiku činu, aj keď povedzme na to nie sú podmienky (jazykové obrany, kodifikácie jazyka). V našich dejinách sa o to starajú prevažne katolícki a evanjelickí kňazi, ich nasledovníkmi sú ich vlastní ozajstní alebo duchovní synovia a aj spisovatelia rôznym spôsobom: celá slovenská medzivojnová moderna, veľké romány J. C. Hronského (v úvode románu Jozef Mak je narodenie človeka, v rovnakom čase kráča Kristus a sľubuje ťažkosti a utrpenie, ktoré obyčajný človek – milión premení na podmienky pre život svojich detí), poviedky M. Urbana a iných sú plné utrpenia, ako súčasť života a možnosti prekonať ho ako súčasť sebautvárania a sebaoptvrdenia. Ale aj slovenskí Rimbaudovia s ich vedomým/nevedomým hľadaním cesty k Bohu cez obeť ako to nachádzame u G. Vámoša v románe Atómy boha sú tu ako reflexia svetových filozofií svojho času a ostávajú ako otázka. Predstava demokracie a kresťanský univerzalizmus sú dve špecifiká a dva piliere, na ktorých sa udržala slovenská kultúra. Neľahký spôsob prezentácie – alternatívna existencia – bola typická pre ich zachovanie.

Všetko toto a ešte omnoho viac, totiž naše vlastné spomienky, hlasy a tváre drahých a blízkych ľudí, ktorí na nás mysleli, aby nám tú cestu – dar obohatili ešte iným darom, ktorý nám ju uľahčí, a také dary – malé navrátenia pozornosti, ktoré vedia spôsobovať obojstrannú obrovskú radosť z blízkosti a ne-samoty, toto je cieľ vianočného času: schopnosť vytvoriť pocit rovnováhy -- šťastia vo vlastnom vnútri a s tým sa deliť.

In: Slovenské pohľady 2018

Anketa Slovenských pohľadov

Výzvu šéfredaktora Slovenských pohľadov podporujem. Zároveň musím povedať, že som tento atak na Slovenské pohľady, predtým už na Literárny týždenník, očakávala, lebo to, čo sa tu aj cez všetky predchádzajúce vlády deje, je totálne celoplošné ničenie hodnôt, dosiahnutých vo vývine po roku 1989. V prospech ničotnosti, obrovského, už aj v iných krajinách rozšíreného ničomníctva. Mediálna prepojenosť sveta nielen informuje, ale umožňuje aj všetko ostatné. Je paradoxné, že napriek tomu, práve táto vláda sa po prvýkrát usiluje o právny postup voči korupcii. Lebo kódexy, ktoré život ochraňujú a skvalitňujú, pretože zamedzujú páchanie zla, krivdy, ožobračovania... prestali platiť, tak ako historické dáta, zákony a hierarchie. Pranierovanie a zosmiešňovanie akejkoľvek snahy kvalitne a prínosne fungovať, vytvorilo nenápadne etický marasmus, v ktorom tu žijeme. Každý to cíti, ale bojí sa zdvihnúť hlas za

seba a za svoje deti, že takto žiť nechce... Len vďaka tejto vláde sa niečo pohlo, čo môže zabezpečiť znova životné istoty.

Spýtajme sa, ako sa také niečo mohlo vyvinúť v konečne vlastnej a dobre prosperujúcej krajine, ktorá dokázala, že vie žiť a spolužiť s ostatnými krajinami? Dlhodobo sú to vlastní ľudia, naši ľudia, ktorí zrádzajú vlastnú zem a všeobecné pravidlá korektného spolužitia a humanizmu! Kradnú (aj myšlienky!) a rozkrádajú, klamú do očí médiám, ktoré majú svojich bossov, ktorí majú médiá kúpené a pod palcom. Malá hŕstka ľudí (okrem politikov), strachom a výhodami ovláda tých najnemožnejších, a tým tých najzávislejších a najovládanějších. Nieže by táto krajina mala menej schopných ľudí, ale tých sa záškodníci zbavujú tými najneuveriteľnejšími ohováraniami, aby mali pole ničomnosti voľné! Kvalita ustúpila, a tak posmelení harcovníci, ktorí prevzali z čias bývalého režimu všetky metódy ovládania, ako je ignorancia a zmiešanie hodnôt, výpady a zosmiešňovanie hodnôt v praxi, znemožňovanie ich nositeľov stupidnými ohováraniami, tichom a ne-diskúziou o vážnych existenčných otázkach krajiny a kultúry, zmätkom a chaosom vyhlásenými za normalitu, sieťou pomocníkov-galejníkov, ktorým vzali invenčný a plnohodnotný život, sieťou sluhov sediacych v komisiách, kde sa prizeráme, ako aj tri roky po sebe strhajú pod zem a zamietnu odborné projekty, uznávané v zahraničí, nekompetentní a potom z toho čerpajú myšlienky pre svoje granty a mechanizmus je nastavený tak, že sa proti týmto intelektuálnym krádežiam ani odvolať nedá...

Ide o celú plejádu nekvality a korupcie! Keby sa do intelektuálnej oblasti poslali kukláči a NAKA, viedli by v putách tých, ktorí "zapríčinili tento úpadok".

Matica slovenská dávno sklamáva, a tým úpadku napomáha. My máme stále pred očami tých, ktorí v prvej fáze od založenia tejto dôležitej inštitúcie v kontinuite so slávnou, no nešťastnou generáciou Štúrovcov obetovali svoje imanie, často súkromný život ... Do zakladateľskej fázy spadá aj založenie Slovenských pohľadov – jedným človekom, z vlastného platu a dotovaného vlastnými širokospektrálnymi úvahami v kodifikovanom, ale neoficiálnom jazyku! Vieme si to vôbec predstaviť? A tu sa dnes duchovné a iné imanie stráca, kradne, hajdáka, hrabe k sebe!

Treba si uvedomiť, že sa nachádzame v čase, keď namiesto národného, sa propaguje a vnucuje tzv. postnárodné. To, čo pri založení EU malo ostať ako individuálne a pestovať sa v jednotlivých krajinách, bola práve kultúra, aby sa zachovala identita a „farebnosť“ Európy. Čo sa s týmto prísľubom stalo? Nazdávam sa, že jediná záchrana pred rôznymi inváziami je naozaj Európska únia, no v mene čoho a v mene koho teraz naše vlastné štátne orgány, ako je MK, idú proti vlastnej kultúre, a tým aj proti Únii? Veď „gleichšaltovanie“ kultúr by bol začiatok jej zániku. Prečo sa likvidujú Slovenské pohľady, niečo unikátne, čo v súčasnosti nie je relikviou, ale čo naplno žije? Jedno z najslobodnejších, najkorektnějších, najinvenčnejších periodík, aké tu máme! Dostávame sa snád' do fázy, keď sa na vlastnú kultúru budú robiť zbierky, kým projekty jej narušiteľov sa mocensky dotujú z našich daní?

In: SP, 2020

Kultúra na štýl decaf latte?

Neviem, kto je Viliam Nádaskay, ktorý nám tu v článku „Literárne časopisy a koniec zneužívania tradície“ (Denník N, 27.1.2022) bez dôkazov a faktov, ktoré avizuje na začiatku svojho ataku a odsudzujúcich riadkov, hovorí, ktoré literárne časopisy už nemusia existovať. No viem, že Slovenské pohľady, Literárny týždenník a Dotyky - časopisy, ktoré na rozdiel od

viacerých nových a často už len internetových platforiem, vraj už nemajú mať nárok na dotáciu z verejných zdrojov FPU - majú za sebou desaťročia práce na rozvoji debaty o slovenskej literatúre a kultúre všeobecne. Iste, tak ako každé periodikum, ktoré funguje dlhé obdobie, aj tieto časopisy majú výkyvy v kvalite. Ale povedzme si pravdu, ani na dnešných štátom dotovaných webových kultúrnych žurnáloch, ktoré sú hipsterské a „cool“ ako raw-koláčik, nie sú všetko len perly ducha.

Slovenské pohľady, Literárny týždenník a Dotyky sú miestami nekvalitné, ale nesú aj svoju demokratickú tradíciu kultúrnej kritiky z druhej polovice 80-tych rokov a z následného obdobia demokratickej tranzície, keď sa rodili základy modernej slobodnej kultúry a žurnalistiky na Slovensku. Sú autentickými priestormi reflektujúcimi celé spektrum názorov a kultúrnych reflexií doma aj v zahraničí. Sú to časopisy živé, reagujú na aktuálny pulz našej kultúry, a áno, aj v regiónoch sa kultúra rodí a robí. Áno, aj v regionálnych literárnych súťažiach sa mladé autorky a autori presadzujú a je dôležité, že v nejakých periodikách sa o nich píše. Pretože literárny duch nie je len tam, kde niekto fotil Brooklyn na Laicu a potom o tom píše, ale často je aj v cestách za prácou v rannom autobuse v niektorej z dolín Kysúc alebo Oravy. Mladé poetky a poeti nachádzajú priestor pre svoje prvotiny práve na stránkach aj týchto vraj zbytočných časopisov, najmä v Dotykoch, pretože nové cool internetové platformy im často ani neodpíšu. A reflexie divadelných predstavení v Martine či v Prešove alebo výstav víťazov okresných kôl maliarskych súťaží v miestnych galériách majú význam tiež, pretože tam je základ kultúrneho života u nás.

Kultúra je živá vtedy, keď sa o nej píše a hovorí, keď plodí odpor a neistotu, keď je v nej priestor na rôzne názory a pohľady. A naša kultúra bude živá vtedy, keď v nej bude priestor pre Literárny týždenník, Dotyky či Slovenské pohľady. Bez nich to tu bude len také sociálne zosieťované štandardizované decaf latte - to isté, čo dostanete v Singapore, Toronte a v Moskve...

In: Denník N, január 2022

Ad Silvester Lavrík

Je veľmi produktívne, ak sa človek vyjadrí k niektorým otázkam, aspoň stručne. Nikdy by som si nemyslela, že pán Silvester Lavrík je takým rozhodným zástancom etických hodnôt, že on vie presne posúdiť a hodnotiť, kto má aké miesto v tejto kultúre a čo treba urobiť, aby čitateľ vedel, koho má kam zaradiť. Prvá veta môjho článku bola len pravdivá a nebola to invektíva. No pán Lavrík z nej dedukuje moje členstvo v Spolku a nečlenstvo V. Nádaskaya v jeho radoch. Odkiaľ toto všetko vie, sa netreba pýtať, stačila nám scéna, ako sedí na poste v Slovenskom rozhlase, kde rozhoduje z výšky o tom, kto bude a kto nebude prispievať do „jeho“ relácií. Dúfam, že v tejto svojej minulosti ma nevidí, že si ma neprimyslel k radu čakateľov, ktorí vyhľadávali protekciu u neho! Lebo to tak skoro vyzerá, že za každú nehoráznosť, ktorú v odstavcoch vykresľuje, (musím povedať, že ako starý skúsený mazák v radoch kultúry, pretromfol čiastočne povrchnosť V. Nádaskaya, ktorý nič nedokazuje), môžem ja, ak ma z času na čas stále znova spomenie.

Treba precizovať to, čo Silvester Lavrík zjavne nevie, pretože sa zaujíma len o ten svoj okruh literátov, za ktorý sa aj takto rozčúlil: a síce, že som členkou viacerých klubov spisovateľov, aj zahraničných. Môj prvý klub bol Klub nezávislých spisovateľov a prijímali ma zavčas po jeho založení jeho zakladateľa Rudolf Chmel, Klára Jarunková, Vladimír Petřík, keď som po

komunistickej genocíde talentov, cez ktorú som šla bez červenej knižky, vstúpila ako naozaj neznáma, bez knihy (v starom Zväze bolo potrebné mať dve knihy na prijatie a tá tretia bola samozrejme najdôležitejšia - stranická knižka) vstupovala do KNS, ktorý som neskôr aj viedla. Potom bola Obec spisovateľov na krátky čas, až potom Spolok slovenských spisovateľov a najmä Slovenský PEN klub, ktorý som aj jedno volebné obdobie viedla. V Ústave svetovej literatúry SAV som garantovala 15 rokov Doktorandské štúdium a pripravovala doktorandov žičlivo do vedeckého života, ale nebolo mi ťažko rovnako sa venovať mladým autorom z Jašíkových Kysúc, odkiaľ vyšli mnohé nové tváre dnešnej mladej slovenskej literatúry, napríklad Ivana Dobráková a i.

Pán Lavřík, skrátene: v reakcii na V. Nádaskaya som sa len postavila za existenciu slovenských literárnych časopisov, ktoré nedostali ani Euro dotácie, čo vieme, že je likvidačné. Je to moje právo, sa vyjadriť. Nemyslela som na to, že teraz Vy alebo ktokoľvek má mačovsky, dlhosiahlo a arogantne preto na mňa útočiť. To tejto kultúre, ani časopisom nepomôže.

Denník N, február 2022

Tradícia a vývin dôležitých častí národnej identity

Racionalista Descartes bol toho názoru, že v tradícii (tradere znamená niesť) by mali byť len veci, ktoré sú toho hodné, ostatné treba „vyhádať“. Jeho súčasník katolícky filozof Pascal bol zhovievavejší a hovoril, že si máme zachovať v tradícii všetko, kým nezistíme, že to tej tradícii škodí. Dve rozličné koncepcie vzťahu k minulosti sa týkajú rôznych častí nášho života: myšlienkovvej bázy, umeleckých diel a kultúry všeobecne, konfesii a tolerancie, etiky a estetiky, jednotlivých osobností, vnútorného vývinu a schopnosti začleniť sa do svetového kánonu.

Situáciu, povedzme v 20. storočí, komplikovalo päť hegemonií rôznej intenzity (z toho 2 sovietske, po r. 1948/9 a po r. 1968/9), dve svetové vojny a rozdelenie sveta – najmä Európy-- na dve časti, západnú a východnú. Československo pod kuratelou Sovietov v roku 1948 neprijalo Deklaráciu ľudských práv a spolu s ostatnými štátmi tzv. ostbloku bolo vystavené bezprávnym politickým diktátom. V 50. rokoch stalinskému kultu s justičnými vraždami, potom túžbe Alexandra Dubčeka a všetkých ľudí po ľudskej tvári socializmu vrcholiacej v roku 1968/69, konsolidácii v 70. rokoch. Slovenské politické prostredie sa vyznačuje vlastnými ľuďmi, ktorí hegemonie zo zisťných dôvodov podporovali, ostatní, predovšetkým v hegemoniách získanou schopnosťou fungovať schizofréne, jedno deklarovat' (aj v znení zákonov) a druhé si myslieť, a tak aj konať. Je to naša záchrana a stará osvedčená prax, ale aj naše prepadlisko v prípade budovania serióznej budúcnosti. Dalo by sa povedať, že je to prax malého ustráchaného človeka, alebo prax veľkej obety a oboje by bola pravda.

V priebehu tohto vývinu vo vlnách rôznych (vcelku v 20. storočí piatich, z toho 2 sovietskych) hegemonií máme dve fázy tzv. disentu (toto slovo presne znamená „inak zmýšľajúci“): po roku 1948/9 a po roku 1968/9. Treba si uvedomiť rôznorodosť v obidvoch fázach (komunistický disent: buržoázni nacionalisti, veriaci medzivojnoví komunisti -- intelektuáli, väčšinou účastníci SNP proti fašizmu, katolícky disent, enviromentalisti, nikam nepatriaci slobodní umelci, živoriaci v socializme z každého, materiálneho aj duchovného, hľadiska atď.. Po justičných vraždách sa Slovensko nespamätalo zo strachu, takže v Čechách vzniknutú Chartu 77 podpísalo (s ňou aj svoj ortiel sociálnej smrti) len niekoľko Slovákov.

Disent však bol činný a vyústil u katolíkov v tichej sviečkovej manifestácii 1988 a v ostatnej časti na bratislavských námestiach v novembri 1989, kde viedli demonstrácie disidentský umelec Ján Budaj a herec Milan Kňažko, ktorý jedného dňa vyhlásil, že komunistickú stranu treba zrušiť. Toto bol začiatok demokracie, ktorá už nechcela na Slovensku zopakovať justičné zločiny, ani čistky, a tak sa do demokratických štruktúr dostali ľudia z bývalého režimu na vlnu lásky k vlasti, samostatnosti Slovenska, vytvorenia vlastného štátu v 1993. roku, čím bola dávna túžba Slovákov splnená. Toto je náš špecifický vývin. V Čechách tento proces – čistky od funkcionárov bývalého režimu -- prebehol celkom inak. No vzápätí bolo treba vstúpiť do Európskej únie, čo pre Slovákov nebol problém, keďže boli zvyknutí byť súčasťou väčšieho celku. Obstáli teda dobre, dokonca aj v prijatí spoločnej meny – Eura. Hlavne, že im bolo z EU sľúbené, že kultúrna identita bude zachovaná.

Zrazu, čo si nik alebo len málokto uvedomoval, boli ľudia odkázaní na svoj úsudok a táto entropia centrálného riadenia myslenia, zavedená v socializme, schizofrénia (navonok tak, ako je výhodné, vo vnútri opačne), začala spôsobovať chaos. Dnes ho tu máme v každej oblasti a táto nesystematická situácia a anarchia nás stále znova na jednej strane prekvapuje svojimi nelogickými postupmi, na druhej strane spôsobuje nepokoj a animozity vo vzťahoch. Zhoršujúca sa situácia na medzinárodnom poli politiky, vlastne vojnový stav, pandémie a opatrenia, ktoré ľudí nespojili, ale naopak ich držali v izolácii, všetko, čo zažívame v posledných mesiacoch, je volaním po stabilite, veľkých zjednocujúcich ideách, záchrane tradícií, na ktorých sa v našej histórii mnohí rozchádzali, no väčšinou sa dalo na nej stavať: kresťanská idea vierozvestcov Cyrila a Metoda, (ekuména je tu medzičasom už úplne bežná vec), kodifikácie jazyka ako kultúrneho základu, ktorý sa unikátne, napriek asimiláciám udržal atď.

Táto optika historických kontextov dneška a významu tradícií vôbec nie je zbytočná, pretože často na škodu veci zaniká vo všednom dni iniciatív v kultúrnej oblasti, ku ktorým sa pridávajú inštitúcie (Literárny týždeň, LIC atď.), aby dodali punc týmto iniciatívam. Zároveň to znamená, že v inštitúciách – novinách, ich kultúrnych rubrikách, v literárnych časopisoch a informačných centrách sedia ešte pracovníci, ktorí si za tridsať rokov neuvedomili, čo z tradície máme niest' (napríklad veľkú ideu rovnosti, ktorú obhájil Konštantín pred pápežom Hadriánom citátom z Písma: „Na všetkých sviati slnce rovnako...“, takže pápež uznal starosloviensky jazyk za 4. kultúrny jazyk po hebrejčine, gréčtine a latinčine... Táto idea viackrát zachránila česť našej slovenskej kultúry! a iné). Sú to ľudia „zabudnutí“ v socializme, keďže ich nikto neradil o kultúru, ako to bolo zvykom voči „inak mysliacim“ za socializmu. Je im smutno za postavením a najmä za mocou! Bol to predsa šťastný čas ich života. A tak si ho privolávajú naspäť cez rôzne príležitosti, výročia osobností atď. Úplne najhoršie je, že majú vytvorenú časom sieť mladých - sluhov, ktorá umožňuje sladké návraty spomienok. Znova aj veľké Rusko – „dubisko“, ku ktorému sa dá utiekať, slovanstvo, vodca na vrchu pyramídy, ktorý rozhoduje o živote a smrti a hierarchia zaručuje vytúžený, v spomienkach skrášlený poriadok.

Sme už blízko k podnetu tejto úvahy, ktorá by aj bez neho mala zmysel: k navrhovanej oslave storočnice jedného z najväčších konsolidátorov minulého režimu, člena Ústredného výboru KS, zároveň predsedu Matice slovenskej, a teda zdanlivo realizátora a ochrancu slovenskej myšlienky, spisovateľa a politika Vladimíra Mináča. Ešte aj dnes v článkoch čítame (pod dohľadom korefejev alebo korifejok) o jeho hrdinstve, mnohí ešte pamätníci si spomenú na to, ako ich a ich rodiny po roku 1968 zachránil v novovzniknutých „kabinetoch“, kde mohli skúmať a publikovať pod cudzími menami... Preto sme pri skúmaní a vypracovávaní

historického kontextu pre literárne diela alternatívnej kultúry charakterizovali slovenský disent, na rozdiel od českého - hlasného, ako tichý. Pri tomto ponižujúcom prijatí „záchrany“ si málokto uvedomuje, že ona len potvrdzuje animozitu režimu, ktorý títo mocní podporovali svojou účasťou v najvyšších stranických funkciách, podľa hesla „proletári všetkých krajín, spojte sa!“. Mináč však bol všetko iné, ako proletár. Použijem len argument jeho manželky Libuši, ktorý je publikovaný v jej knihe, o tom, ako sa prvý raz stretli na nejakej zábave, kde stál ako „bohatier“ a do tejto podoby sa ona zamilovala. Ostatné „príbehy“, ktoré mi v dlhých telefonických, skoro denných rozhovoroch v posledných týždňoch života zverila, tu nespomeniem. Mináč nikdy nemal problémy, ktoré mal povedzme Tatarka. Chýbala mu Tatarkova úprimnosť a odvaha performerera. Pri celom jeho „bohatierskom“ postoji to bol malicherný, závistlivý a nemilosrdný človek, ktorý sa zaistoval dopredu. Mnohých touto svojou závisťou zničil, musel byť prvý a musel mať moc. Tento typ funkcionára má Tatarka vo svojej vynikajúcej analýze politického násilia – v Démonovi súhlasu.

Nie je pravda, že k oslave Mináča sa nemôžu vyjadrovať historici, politológovia a iní, že by to mali byť len literárni vedci, lebo tí iste nájdu niečo kladné na literárnych dielach Mináča. Ak bol niekto dlhodobo za socializmu v centrálnych štruktúrach jedinej strany a rozhodoval o sociálnom bytí a sociálnej smrti superlektorskými posudkami pre vydavateľstvá, patrí to eminentne do agendy politológie a histórie!

Pre časopis Postup Lukáš Krivošík, ktorého reflexiu prebralo LIC, propaguje Mináčovu storočnicu a o jeho vizáži (o očiach!) hovorí, akoby Mináč bol nejaká herecká hviezda, a tým mýtizuje jeho podobu. Pripomíname, že na pultoch kníhkupectiev je kniha z obdobia socializmu, ktorá ukazuje nikdy nezverejnenú fotku Mináča, kde vyzerá ako stelesnenie zla... Kolujú rôzne historiky, ako sa cynicky zabával na nešťastí iných, ktorých klebetami zničil, ako balil každú sukňu, ktorá sa naskytna, kým ešte vládol sedieť za matičným stolom a potom spod neho sa už len rinuli vulgárne nadávky na tie isté pracovníčky - chudery...

No, nechajme vlastnosti tohto slovenského poloboha, krásneho a najvzdelanejšieho..., ktorý sa za to vyhlásil a žiadal, aby sa to aj verilo.

Pozrime sa, aké sú jeho literárne diela a eseje. Keďže sa zaoberám Mináčovým dielom len sekundárne a kontrapunkticky popri diele D. Tatarku (medzi nimi sú diametrálne rozdiely vo všetkom), použijem na porovnanie troch autorov, ktorí sa ním zaoberali. Pavel Matejovič v štúdiu Krajina ako autoidentifikačný znak v tvorbe Vladimíra Mináča (Slovenská literatúra, 54, 2007, č. 4) hovorí o „dialektickom“, t. j. všeobsiahlom – aj-aj, nazeraní na históriu, o tom, ako Mináč „prichádza s vlastnou verziou „národných dejín“ čerpajúcou z romantických tradícií...: „...Tomu zodpovedá aj celkový pateticko-hymnický štýl umocnený stimulatívnou sugestívnosťou a špecifickými lexikálnymi výrazovými prostriedkami (antikvárne inverzie, traforetné výrazy, básnické figúry, hyperbolizácia, anafora, perifrása, pleonazmus). Mináč sa tu stáva kongeniálnym vykladačom nielen na úrovni obsahu, ale aj štýlu - v texte často stiera rozdiel medzi dobovým citátom a aktuálnym autorským komentárom, imituje romantickú faktúru a vytvára dojem infantilného didaktizmu a pseudofudovej orálnej tradície.“

Napriek pokusu zachovať vedecký štýl, sa podarilo Matejovičovi vystihnúť alibizmus (aj kritiku aj ódickosť) Mináčovej idey a štýlu, v ktorom sa prejavuje podstata autora. Ani jedno ani druhé však naša história a kultúra NEPOTREBUJE!

Mináčovu historickú koncepciu slovenského národa, ako národa krpčiarov, utláčaných, pracujúcich, ale hrdých dedinských ľudí pojednal Milan Zemko v štúdiu Drevenice - naše hrady? (Kultúrny život, roč. 23, 1968, č. 5, s. 7.) a z historického hľadiska ju rozbil úplne. Vychytenú dvojnoveľu Nikdy nie si sama podrobil analýze kunsthistorik Bohuš Kováč v knihe K studniciam života, (Slovenský spisovateľ 1992, s. 17 – 48, pôvodne 1962). Na vyše 30 husto tlačených stranách, dokazuje, ako nelogicky a nezmyselne sa pletú Mináčovi rôzne schémy a podrobne analyzuje, ako vzniká gýč, na základe citátov z textu dvojnoveľy. Schéma, gýč, sentimentálny výmysel, nezmysel a nelogickosť: “Logicky a pravdivo dosiahnuť túto koncepciu (opravdivej lásky) Mináč nevedel ako umelec. Namiesto neho to musel spraviť (...) kritik...” (s. 22).

V čase socializmu si vieme dobre predstaviť, ako kritici priam povinne „vyrobili“ z Mináča génia. Kováčova prenikavá a ostrá kritika sa vyznačuje iróniou a zničujúcim dôkazom myšlienkových schém, čiže netvorivosťou. Mináčove povstalecké diela disponujú rovnakým kľišé. Podľa opisu ruského veliteľa s papachou na hlave niekde na horizonte ako stelesnenie sily, by sme si mohli myslieť, že tento spisovateľ nikdy v povstaní nebol. Pri týchto gýčoch je vlastne jedno, či bol, alebo nie. Isté je, že vytĺkal z toho politický kapitál, kým povedzme Alfonz Bednár alebo Vincent Šikula a iní za svoje pravdivé spracovania povstaleckej témy v poviedkach sa museli zodpovedať alebo úplne sa vzdať publikovania.

Otvorene a slobodne treba dnes povedať, že tieto pokrútené charaktery, ako Vladimír Mináč, nemajú čo robiť v našej dnešnej demokracii a tradícii. Jednoducho preto, že aj to „pozitívne“, čo z neho iste budú citovať nadšenci socializmu a zdanlivého vlastenectva, sú len prázdne frázy, na ktorých sa nič reálne nedá budovať, na ktoré môžu „naskočiť“ len rovnako rigidní a netvoriví, schematizmom a gýčom postihnutí jedinci... a teda našej tradícii neposkytujú stabilitu, ale jej len škodia.

In: Denník N, september 2022

Veľké Rusko sa znížilo k vražednému zásahu

Dejiny veľkých národov nie sú nič iné, ako boj o moc. Ostatné, tzv. malé národy sú ako blchy v tom vtipe, v ktorom blcha idúc po moste so slonom hovorí: „Slon, ale dupeme!“ A predsa má každý národ, každá rodina, každý jednotlivец svoje dejiny a svoju predstavu o živote, svoju dôstojnosť! Hraničná situácia vojny neprichádza zo dňa na deň. Neexistuje len dobrý a zlý brat. Sú bratia, ktorí sa vzájomne provokujú, až kým nestratia trpezlivosť. Celá zložitá štruktúra diplomatických vzťahov, špionáží, hier na mier a medzištátnych zmluv, ktoré sa bežne porušujú a potom, keď je po všetkom, jednohlasne odsúdia, smeruje k moci, ctibažnosti a majetku na všetkých úrovniach. To sa týka aj nových, narýchlo upravovaných zákonov, ktoré odsúhlasí parlament, aby výkonní politici boli krytí a mali z krku zbytočne v ceste stojacu opozíciu, ako sa to deje v Moskve. Takto to bolo aj po prvej svetovej vojne, keď sa vo Weimarskej republike začalo zbroidť a k moci sa dostával A. Hitler. Potom mala tzv. tretia ríša všetko zákonne povolené. Veľký ruský medveď, keď sa prebudil, nikdy v dejinách boj neprehral, ale prehral všetky „boje“, ktoré nasledovali za jeho víťazstvom, pretože predstavuje LEN hrubú medvediu – zvieraciú – silu. Vojaci oslobodzovacej armády, spiaci na Slavine, sa roky budia a obracajú v hrobe! A s nimi tisícky povstalcov, ktorí sa tu, v Strednej Európe, postavili proti fašistickému násiliu v Slovenskom národnom povstaní a za slobodu a suverenitu svojej vlasti boli ochotní

položiť životy. Hrubá sila a obeť na životoch vyhráva hrubý boj, no oveľa viac síl a boja si vyžaduje udržať slobodného ducha a vybojovanú slobodu.

Obeť vojen 20. storočia úpenlivo volajú o obnovu mieru, ale aj o pestovanie slobody a demokracie. No každý nediferencovaný pohľad je zastretý propagandou z oboch strán. Keby dnes niekto vypísal na Slovensku referendum s otázkou, kam patriť v tejto strednej Európe, či k Rusku, alebo k Rakúsku, nedopadlo by to dobre pre Západ. K Východu inklinujú všetci priemerní – „salierovci“, bývalí komunisti, ktorým k úspechu stačila červená knižka, funkcionári, ktorých sa zamatovo nezbavila táto spoločnosť po revolúcii v roku 1989. Všetky mizerné manipulačné praktiky si preniesli a uplatňujú ich v „demokracii“, ktorá časom dostala, práve kvôli nim úvodzovky a prestalo sa jej veriť. A obyčajný človek, človek, ktorý chce spravodlivo a šťastne žiť, nemusí byť blázon, môže aj veriť tejto vízii. Svet býva aj šťastný a bohatý: na dobré skutky, korektnosť, spolupatričnosť v núdzi, toleranciu až po hranicu zla, áno, aj na lásku! Lebo keby jej nebolo, život by dávno zanikol!

Najstarší časopis – druhý literárny, čiže umelecký, časopis v Európe, Slovenské pohľady, vyzýva k ukončeniu ruskej agresie, zverského krviprelievania na Ukrajine! K pokoju a pestovaniu skutočnej demokracie, k slobodnému prejavu a zachovaniu ľudskej dôstojnosti!

In: Slovenské pohľady, marec??? 2022

V zlom čase na zlom mieste – a to už celé storočia?

(Príspevok k výročiu založenia Slovenskej republiky 1993 – 2023)

Kritika má zmysel, ak navrhujeme riešenia. Tak to bolo doposiaľ. A zbytočne. Teraz stojíme bezradní a v rozpakoch.

Nemožno začať tým, čo sme si predstavovali pod slobodou, pretože tú sme mali už za bývalého režimu. Boli sme slobodní, a preto vylúčení. Schizofrénia, (na celom svete atribút prirodzenej a aj vmanipulovanej nejednoty, sprievodný znak aj nášho vývoja), ktorý predtým už takto pomenovali iní, nás sprevádza dodnes, pretože sme si len nahovorili, že s 89. rokom sa zrušilo sledovanie, bonzovanie, ostrakizácia, intrigovanie a šikanovanie. Že toto všetko prestalo samostatnosťou, vlastnou ústavou, vlastnými najvyššími úradmi, samosprávami atď. Málokto si uvedomoval vtedy, koľkí predstavitelia bývalého režimu, ktorí ťažili z funkcií a sa neprávom obohacovali na úkor iných, ostali na svojich miestach. Málokto vtedy vnímal prepojenie bývalých potentátov komunistickej strany s nastupujúcim režimom, ktorý mal byť už demokratický. A málokto z nich mali toľko slušnosti, že sa stiahli z funkcií do súkromia.

Teraz, po tridsiatich rokoch idú dokumentárne filmy, kde sa o tom otvorene hovorí! Teraz sa napríklad otvárajú archívy ÚPN (rozhovor s novým predsedom Správnej rady ÚPN Jergušom Sivošom v SME, viac: <https://domov.sme.sk/c/23026944/novy-sef-upn-estebaci.html>) V tomto článku sa hovorí o *mentálnej kontinuite*. Málokto z intelektuálov (alternatívnu scénu netvorili úradníci, ani konvenčne vzdelaní robotníci, ale uvažujúci intelektuáli alebo tvoriví umelci) chcel vstúpiť do politiky. Tešili sme sa, že môžeme naplno pracovať, slobodne bádať a robiť v kultúre a pre slovenskú kultúru prinášať emancipáciu s ostatnými okolitými kultúrami, pretože máme čo ponúknuť, len nik o tom nevie, často ani my sami...

Pozorovali sme isté extrémny: snahy o vyčleňovanie sa časti vzdelanej elity, ktorá bola odrazu orientovaná viac alebo menej „svetobežnícky“, liberálne... Akoby takto bola orientovaná odvždy, alebo akoby jej to spadlo do hlavy naraz, prestala, nemusela byť už schizofrénna. Tento

naivný liberalizmus – u niektorých často len náhrada za dovtedajší marxizmus-leninizmus - si potom každý „upravoval“ podľa svojho, neunúval sa zistiť, v čom sú jeho pozitíva a reálne ich v politike a najmä vo vzdelávaní využiť. Druhý extrém tvorili intelektuáli, ktorí viac či menej začali podporovať samostatnosť Slovenska – tiež akoby odrazu začali byť orientovaní „národne“ – a boli označení za nacionalistov (niektorí rovno za šovinistov, nacistov, rasistov, a to aj vtedy, keď v bývalom režime boli ostrakizovaní a nemali nejaké skutočné nacionalistické inštinkty). Priateľstvá sa rozchádzali, aj tým, ktorých pracovnou náplňou boli národné dejiny a prinášali povedzme z literatúry faktu nové poznatky, sa isté, kontinuálne nedovolené (sic!) témy zazlievali. Vidiac toto, sme so zopár priateľmi v čase najhoršie zúriaceho mečiarizmu založili združenie *Tolerancia v kultúre* a usporiadali asi 5 veľmi zaujímavých a kvalitných diskusií (napríklad vo V-Klube alebo v dnes už neexistujúcom podniku Ante Portas). Osobne som pozývala telefonicky vybrané osobnosti z rôznych odborov, ktoré sa už na ulici nezdravili, a keď si sadli za jeden stôl, bolo vidno, že si tykajú a na odborných veciach sa zhodnú... Dodnes som presvedčená, že dialóg a transparentnosť prinášajú zmierenie, možnosť konsenzu a pre pokojné žitie potrebný vzájomný rešpekt.

Pozdrav bol jedným z prvých príznakov triedenia duchov. Z kolegov, ktorí začali nezdraviť, sálala povýšeneckosť, ničím neopodstatnená nadradenosť. Vstupovali do politiky, no tvárili sa ako kedysi alternatívni a bez moci, hoci si možnosťami cez politiku vytvárali mocenskú štruktúru! Vytvárali kasty, politicky „korektné“ a vzájomne vyčleňujúce sa skupiny, stretávali sa len medzi sebou, ignorovali inštitúcie, zaistovali si sieť svojich ľudí v kľúčových pozíciách... Vedome a plánovito rozbíjali vzťahy. Existujú svedectvá o tom, ako dlhoročným dobrým priateľom alebo priateľkám medzi štyrmi očami jednoducho povedali, aby s tým alebo oným človekom viac nekontaktovali. Porevolučný slobodný náboženský búr sa pokúsili tiež obmedziť. Napríklad na kandidátku KDĽ sa nechali napísať ľudia, ktorí nikdy do Cirkvi nepatrili, a tým sa KDĽ skompromitovalo, úplne politicky oslabilo, z čoho sa nevládze dodnes zviechať. Vtedy som do Katolíckych novín napísala článok, ktorý samozrejme nevyšiel, o tieňoch, ktoré stoja za niektorými významnými osobnosťami KDĽ. Hovorím o politickej scéne KDĽ, pretože tá mala začiatkom 90-tych rokov vysoký morálny kredit, nakoniec veď sa jej organizátori v sviečkovej manifestácii podieľali na začatí emancipačného procesu proti komunistickému režimu. Sú súčasťou vládnej koalície, bola by bez „tieňov“ zaručovala isté morálne limity a hodnoty. Na miesto tohto zvnútra rozloženého hnutia sa potom z vrstiev ľudu dostávajú tragickí radikáli a rasisti...

Dalo by sa v skratke povedať, že tu zrazu stáli proti sebe vykalkulovaná, manipulatívna, džentrička mentalita oportunistických skupín a na druhej strane niečo, čo tu dlhodobo zachraňuje situáciu: zdravý sedliacky rozum a ešte niečo oddávna platné, vyplývajúce z toho, čo na našom území toto spoločenstvo ľudí konštituovalo, a to je nastavenie k *pozitívnemu činu*. Čo sa tým myslí? Myslíme tu na judeo-kresťanskú tradíciu *snaženia sa o dobrý čin pre život* všeobecne a o záchranu života. Jedine fungujúci život aj overuje tendencie, ktoré mu napomáhajú. Avšak zjednotenie sa na tomto základe znamená namáhavú každodennú snahu o udržanie pozitívnych hodnôt. V medziach štátu by však išlo o štruktúru, ktorá by musela byť *kontrolovaná na základe zákonov*. A platná pre každého. Ak v nových štruktúrach fungujú trójske kone – ľudia z minulého režimu a rôzni oligarchickí oportunisti – ktorí bývalé praktiky pokojne, ale prevažne tajne praktizujú, *intencionálne ničia* aj existujúce hodnoty – zmení sa len málo, ba táto konštelácia kombinovaná s novými, málo skúsenými politikmi nemôže fungovať.

Tento štát, založený v roku 1993, vysnívaný „*samostatný*“ systém, je dodnes nezvládnutý, pretože nepracuje pre vlastných ľudí. Všetky vlády doposiaľ sklamali. Rôzni „odborníci“ – politici, si delili ministerské kreslá, a na to nemali vzdelanie, a najmä eticky zlyhali. Vrcholom všetkého je súčasná vládna garnitúra, ktorá zjavne zlyhala v kľúčovej oblasti – vzdelania, keď sa ukázalo, že minister školstva (sic!) absolvoval vysokú školu nejakou formou plagiátu, a keď sa toto zistilo, pokojne a drzo zotrval vo funkcii. To isté sa zistilo o dnešnom ministrovi financií, ani ten však neodstúpili. Tento neštandard a podvod nepriaznivo zasahuje naše vzdelávanie!

Katastrofálny stav zdravotníctva: po tom, čo lekári zvládali do vyčerpania pandémie, dehonestovať ich tak, že ich hodnotenie je niekoľkokrát nižšie, ako v iných okolitých štátoch? Nebrať na zodpovednosť bývalých ministrov zdravotníctva, ktorí tu zruinovali a predali za „korunu“ dobre fungujúce kliniky, napríklad na Hlbokej v Bratislave, ale aj inde...? Pod týmito sú predsia podpísaní vládni činitelia, od Mečiarovej vlády cez všetky ostatné! Prečo nie je možné zosobniť im tieto verejné škody? Veď tam sú peniaze tohto štátu, na súkromných zahraničných kontách!

Katastrofálny stav školstva, kde nejde vôbec o skutočné výkony vedecko-pedagogických zamestnancov, kde sa nekompetencia v odbore kamufluje tzv. funkčnými miestami docentov a profesorov! Kde sa narieka, že niet na kúrenie, ale mesiace a roky sa platia zahraniční profesori, ktorí neprinášajú pre fakulty reálne výkony! Kde sa nebudujú odbory, ale sa po skoro storočí rušia alebo ruinjú inštalovaním neschopných a neodborníkov. Kde sa slobodné vyjadrenie a pokus o nápravu množstvom podpísaných odborníkov berie ako sabotáž a následne sa vykonáva pomsta. Kde teda zjavne víťazia funkcie, strach a ničiacie mocenské praktiky. A hlavne: kde sa už tradične investuje do parkiet, okien a nábytku, ale nie do ľudského kapitálu, ktorý by mohol našim študentkám a študentom reálne priniesť vedomosti na medzinárodnej úrovni. Tak sa nečudujme, že naša mládež masívne volí radšej odchod na univerzity von – hoc aj hneď do Českej republiky. A mnohí sa jednoducho nevracajú späť. Takto sa táto krajina oberá o budúcnosť.

Toto sú len dve kľúčové oblasti, ktoré totálne zlyhávajú. Potom sa netreba čudovať, že naši šikovní odborníci lekári a iní, odchádzajú do susedných štátov, kde si ich vážia a kde ich vedia oceniť finančne.

Keď vezmeme do úvahy problémy v kultúre, napríklad jazykovej, je úplne jasné že sa o tzv. spisovný jazyk, ako základ svojbytnej kultúry, nikto nestará. Odpovede jazykovedcov absurdne hovoria o „vývine jazyka“! Médiá sú zhysáčené a v kríci z čo najvyššej sledovanosti, dvaja nepripravení moderátori, ktorí prevažne a na každej stanici od rána tárajú, aj o svojich osobných skúsenostiach, stupídny narážkami „zabávajú“ počúvajúcemu publikum, ktoré, áno, má možnosť ich vypnúť a byť v tichu, ale okrem stanice Devín (má niekedy náročný a aj zaujímavý program), nemá si poslucháč čo zapnúť. Večerné správy v televízii začínajú vraždami a nimi aj končia, medzi tým idú nemohúce a nentavé výroky politikov, ako sa nevedia zhodnúť na ničom, čo susedné štáty dávno vyriešili- napr. podpory pre malých podnikateľov. Ľudia sú zúbožení a vidiek vyzerá príšerne, okrem „trhov“: gulášových, bryndzových, lokšových, medových, práce s drevom, remeselníckych výrobkov, t. j. aj klobás a iného dobrého, ale nezdravého jedla... Svetové štatistiky úmrtí uvádzajú na špici civilizáčnych chorôb dlhodobo našu krajinu... Ľudia tu drogujú a pijú, o čom svedčí zjavný a zvyšujúci sa počet katastrofálnych automobilových nehôd.

Áno, spôsob stravovania a spôsob šoférovania tiež patria ku kultúre!

Na pôvodnú tvorbu sú tu vyčlenené len isté vydavateľstvá, dotované z verejného zdroja, to jest z daňových poplatkov všetkých občanov. Pritom je jasne viditeľné a aj oficiálne komentované, že v komisiách FPU sedí len istý typ ľudí, no nedá sa to nijako ovplyvniť. Zodpovedné Ministerstvo kultúry nereaguje na pripomienky. Spisovatelia a aj časopisy, ktorí a ktoré nepatria k umelo vytvorenému mainstreemu, ktorý má najmä *bezpríznakovo* zastupovať slovenskú kultúru, si nevedia rady a dostávajú sa do zúfalejšej situácie, ako kedysi disidenti za bývalého režimu. Tam to totiž bolo jasné. A tu nie je jasné nič, len neskutočne mizerná skutočnosť, ktorá je síce v praxi viditeľná, ale nedá sa s ňou nič robiť.

Deklarovanie demokracie a jej sústavné porušovanie je na dennom poriadku v každej oblasti.

Inštitúcie vedú ľudia, ktorí sa vo veciach vlastnej disciplíny a vlastnej inštitúcie nevyznajú, alebo sa nechajú politicky manipulovať. Inak by sa nemohlo stať, že Matica slovenská organizuje v tom istom čase 100. výročie Mináča a 120. výročie Clementisa. Áno, v tomto poradí, čiže Mináč vpred, inak by ich prišiel ešte aj dnes v noci strašiť, zavesený na mimoriadneho intelektuála Vladimíra Clementisa, ktorý v strede života prišiel oň len preto, že totalitná moc, ktorú Vladimír Mináč predstavuje, a to až do konca komunistickej totality, ba pár rokov aj po nej a vidno, že až dodnes(!), sa rozhodla, mu na život siahnuť!

Toľko nevkusy a zmätku vo vzdelaní, zjavného zavádzania a chaosu, čiže ničenia vo vlastnej tradícii môžu narobiť len nevzdelanci alebo zlomyseľníci! Ale ryba smrdí od hlavy! Keď je vo vláde možné akékoľvek chrapúnstvo a hrubosť, je to možné už všade. Nedokázali sme za tri dekády vybudovať v našej spoločnosti noblesu, charakter, autoritu, rešpekt k obetiam, ku kvalitnej práci... A isté je, že pred históriou sa nebudeme mať na koho vyhovárať. Nie je tu už žiadna hegemonia, sme si sami na vine a to, čo sa deje, majú na svedomí (alebo čo to majú vo svojom vnútri) naši vlastní ľudia!

Ako je toto možné a kto sa má na to dívať? Jediný klad tohto marazmu je ten, že sa dá toto všetko publikovať. Ale čo, ak je to už všetko jedno?

PS: Po odovzdaní tejto v závere bezradnej bilancie sme sa rozhodli zúčastniť oslavy solidarity 17. novembra na večere Biela vrana v SND. Bol to smutný a aj pekný večer, ktorý k mojej bilancii pridal vojnu a teror, ktorý aj u nás zažívame svojím spôsobom. A bol to večer, v ktorom som si znova raz uvedomila solidaritu s veľkosťou množstva anonymných ocenených ľudí z celého Slovenska, ktorí svojou solidaritou a prejavmi odvahy zastávajú slobodu a pomoc núdznym, znamenajú nádej, že premena k demokracii predsa len nebola zbytočná... Že sme tu správne, pretože vydobytú slobodu treba neustále demonštrovať a netreba nechať nikým vziať.

In: Slovenské pohľady, január 2023

PRÍLOHY

Príloha č. 1 Umelecká/literárna moderna

Tak ako vývin spoločenského procesu moderny nemá jednotnú definíciu, nemá ju ani umelecká moderna. Tie isté vplyvy, ktoré spôsobujú zmeny vo vedomí senzibilných jedincov, umelcov, ich však zjednocujú v spoločnej skúsenosti týchto premien v čase a priestore.

Pomerne zavčasu evidujeme v literárnom a paralelne vo výtvarnom umení obrat k moderne. Takmer storočie pred vypuknutím umeleckej moderny nachádzame vo výtvarnom umení Los Caprichos, súbor 80 grafičiek v akvatinte a lepte od Francisca Goyu z rokov 1797 – 1798, vydaný v podobe albumu v r. 1799. V tom čase (1777 – 1783) vznikali v Bratislave busty od X. Messerschmidta, 52 kusov „škeriacich sa“ alebo „charakterových“ hláv, a v Anglicku mystické diela Williama Blaka, pokladaného za romantika; jeho diela však stoja na počiatku moderny – secesie. Tieto tri príklady hovoria o vzniku a pôvode moderného až postmoderného umenia v pravde každodennosti, na škále od estetického po ne-estetické až anestetické.⁴

Pojem „modern“ pre literatúru ako prvý použil Ch. Baudelaire, ktorého zbierka *Kvety zla* (1857) spôsobila spoločenský škandál. „Slovenského Baudelaira“ a počiatok slovenskej moderny som identifikovala v diele štúrovského básnika Janka Kráľa.⁵

Francúzska skupina „prekliatych básnikov“ (P. Verlaine, A. Rimbaud, S. Mallarmé, Philippe-Auguste, comte de Villiers de l'Isle-Adam...) spolu s výtvarnou modernou (C. Monet, P. A. Renoir, C. Pissarro, A. Sisley, P. Cézanne, B. Morisotová, E. Degas /1863 – odmietnutie oficiálnymi kruhmi; 1873 – výstava a založenie vlastnej asociácie impresionistov, nazvanej podľa obrazu *Východ slnka, impresia* /) tvorili parížsku modernu.

Viedenská moderna⁶, ale rovnako by sa dalo povedať, že aj berlínska, madridská, rímska, sanktpeterburská, londýnska a iné majú iste veľa rozdielností, no spája ich prílív robotníkov do hlavných miest kvôli práci, a teda zmena štruktúry obyvateľstva, a teda aj charakteru veľkomiest. Vo Viedni sa z Hofburgu a Schönbrunnu, pre ktoré veľkolepo organizoval slávnosti Hans Makart, prenieslo umenie bližšie k ľuďom, do ulíc. Poviedkar Peter Altenberg sedával v Café Griensteidl, kam mu chodila aj pošta, a v dielach zachytával život na ulici. Do tejto literárnej kaviarne chodili i významní muži Viedne, lekári a právnici, ktorí sem vodili svojich synov, ak ich chceli uviesť do literárnych kruhov. Takto sa vo viedenskej moderne ocitol aj veľmi mladý Hugo von Hofmannsthal, chodili sem Herman Bahr, Adolf Loos, Arnold Schönberg, Arthur Schnitzler, Karl Kraus a mnohí iní, menej sa tu objavovali starší umelci ako Stephan Zweig. Známu osobnosťou vtedajšej Viedne bol Tivadar Herzl, ktorý v r. 1895 vydal knihu *Židovský štát*, a Sigmund Freud, ktorého po návrate zo stáží v Paríži u Jeana - Martina Charcota (detský sexuológ) odmietla konzervatívna viedenská lekárska societa, a tak

⁴ Welsch, W. (1993) Estetické myslenie. Bratislava: Archa, s. 11 a n.

⁵ Bátorová, M. (1993) Prah slovenskej literárnej moderny. Janko Kráľ a moderna. Slovenské pohľady, 109, 1993, č. 5, s. 70 – 74. (Prednesené v r. 1992 na konferencii Svetozár Hurban Vajanský v Literárnovednom ústave SAV.)

⁶ Pozri doplnené vydanie *Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst und Musik zwischen 1890 und 1910*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2000.

v súkromnej praxi osamelo – občas s priateľom Josephom Bräuerom – skúmal podklady pre psychoanalýzu a možnosti jej využitia. V blízkosti Viedne žil istý čas aj po nemecky píšuci pražský autor Franz Kafka, ktorého uvádzajú všetky paradigmy moderny. Kafka v šľapajach racionalizmu splňa požiadavku odklonu od transcendentna, od Boha. Realita jeho diel je absurdná, často surreálna, nesie znaky postmodernity – tak ako Schnitzlerove drámy.⁷ Otázka absencie Boha a transcendentného sveta v moderne je viacnásobne modifikovaná. Ďalší z kľúčových autorov moderny Reiner Maria Rilke, vychovaný v prísnom katolíckom duchu, sa Boha nevzdáva, básnik si Boha privlastňuje/zvnútorňuje, priznáva, že u neho sa „k Bohu nestúpa, ale sa k nemu prepadá“. Pascalovsky vnímaného Boha nachádzame aj u celej plejády autorov moderny ako Paul Claudel, Franz Werfel, Ernst Barlach, neskôr aj v slovenskej katolíckej moderne, u J. Cígera-Hronského, Mila Urbana, Pavla Straussa, Dominika Tatarku a i.

Modernu som určila časopriestorovo inak, ako bolo v slovenskej literárnej vede zvykom.⁸ Bolo potrebné vidieť dynamiku vývinu (aj umeleckého, teda aj literárneho) v pohybe a prelínaní. Moderna sa dá stále znova charakterizovať novými a novými znakmi, má však ešte estetiku a identitu – na rozdiel od postmodernity, ktorá má celkom iné identity a inú estetiku. J.-F. Lyotard charakterizuje postmoderného autora slovami: „*Osobnosť skutočne postmoderní se vyznačuje absencí identity.*“⁹ Ku vzťahu moderny a postmodernity sa vyjadruje W. Welsch vo viacerých prácach. V *Estetickom myslení* venuje tejto otázke kapitolu Zrodienie postmodernej filozofie z ducha moderného umenia.¹⁰

Až moderna priniesla individualizovaný prejav, emancipovala autorský subjekt, čím došlo (zdanlivo) k silnej diferenciacii umeleckého prejavu mimo esteticky etablovaných umeleckých prejavov, k prejavom čisto individuálnym, a to až na hrane komunikovateľnosti. Emancipovala človeka všeobecne, emancipovala ženu a detský svet.

Na začiatku nórskej moderny píše Eduard Munch vo svojich denníkoch: „*Malujem vnútorným okom, malujem spamäti, sú to okamihy, záblesky vlastného zážitku. A tak ten obraz nie je len predmetom, ale skôr kusom mňa, mojou vlastnou krvou a dušou. Moje obrazy sú prebdené noci.*“¹¹ *Autentickosť* – umelecky spracovaný zážitok – je jedným zo základných znakov moderny. Takto sme to identifikovali aj pre slovenskú modernu v dielach Dominika Tatarku.¹²

---

⁷ K otázke výskytu postmodernity v moderne pozri: Neun, O.: *Unser postmodernes Fin de siècle: Untersuchungen zu Arthur Schnitzlers ‚Anatol‘- Zyklus*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2004; Le Rider, J. – Raulet, G. (ed.): *Verabschiedung der (Post-) Moderne?* Thünbingen: Günter Narr Verlag, 1987; Le Rider, J.: *Das Ende der Illusion: die Wiener Moderne und die Krisen der Identität*. Wien: OeBV, 1990; Grusková A.: *Kolotoč medzi modernou a postmodernou*. In: *Dramatika viedenskej moderny*. Bratislava: Divadelný ústav, 1999. Citované a spracované in: Zechelová, K.: *Prosa der Wiener Moderne: Arthur Schnitzler und Stefan Zweig*. Berlin: Frank & Timme. Verlag für Wissenschaftliche Literatur, 2017.

⁸ Za socializmu nebolo možné sa zaoberať dielami moderny pre individualizovaný prístup k skutočnosti. Keď to v čase perestrojky a po revolúcii v roku 1989 bolo možné, Michal Gáfrík spracoval veľmi podrobne a seriózne slovenskú literárnu modernu, no ohraničil jej trvanie rokmi 1900 – 1918.

⁹ Lyotard, J.-F.: *O postmodernismu*. Praha: Filosofický ústav Akademie vied České republiky, 1993, s. 35.

¹⁰ Welsch, W.: *Estetické myslenie*. Bratislava: Archa, 1993, s. 59 – 83. Pozri aj: *Unsere postmoderne Moderne*. Weinheim 1987.

¹¹ Maurer, E. (1987 – 1988). Munch international. Notizen auf der Kunstlandkarte zu Munchs formativen Jahren. In: *Edvard Munch*. Museum Folkwang, Essen, 18. Sept. – 8. Nov. 1987. Kunshaus Zürich, 19. Nov. 1987 – 14. Febr. 1988, s. 49.

¹² Bátorová, M.: *Stopy autobiografie vo fikcii. Autentickosť diela Dominika Tatarku*. In: *World Literature Studies* 2, Vol. 3 (20), 2011, s. 46 – 60.

Ďalšie znaky moderny vyplývajúce z našich analýz konkrétnych textov možno zhrnúť takto: individualizovaný prejav (už spomínaná autentickosť), hľadanie identity, pohyb medzi konkrétnym a všeobecným/abstraktným, symbol, torzo, významová viacvrstvosť, sexus – ako podstata pohybu (P. Ricoeur), psychoanalýza – podvedomie (S. Freud), strach (W. Rothe), absurdno, opozícia božské - diabolské. Ďalej: univerzálnosť výpovede, teda v kľúčových vetách akoby mala byť obsiahnutá celá skutočnosť – a naopak: cez gesto, farbu, svetlo, vnútorný inštinktívny pohyb, tichý, bezzvučný výkrik (Munchov Krik) tvorí nedopovedaná, eliptická výpoveď z torza monument. Kontúrovanie a konštrukcia románového sujetu súvisí s poéziou, v ktorej sa v období začiatku moderny križovali všetky umenia a „*ktorá sa stávala súčasťou každého z nich*“¹³. Vlastná trauma (u Dostojevského), psychológia a psychoanalýza (u Zweiga a Schnitzlera), téma ženského vnútra a prostitúcie nie ako následku sociálnych pomerov, ale danosti (u Strindberga), motívy labyrintu a outsiderov (u Faulknera), hľadanie vlastného miesta na zemi (u Hamsuna), motív démonického sily hudby a hlasu (u Th. Manna), humoru a smiechu v detskom svete ako takom, ktorý môže v dospelosti zabrániť totalitnému mysleniu (u Čapka, Kästnera), a napokon motívy absurdnej existencie, emigračného pohybu, násilia, slobody a väznenia (u Gombrowicza a Máraia). Toto všetko však bolo zjavné s istými odchýlkami aj v analýzach tvorby mnohožánrového a významovo viacvrstvového J. C.-Hronského, ktorého dielo sme s románmi uvedených autorov porovnávali.

Príloha č. 2 Porovnanie dvoch predmetov skúmania v literárnej vede

Dobrodružstvo ľudskosti

(Dominik Tatarka a Albert Camus)

Kľúčové slová:

Slovenská a francúzska moderna, autobiografia, rezistencia proti násiliu, existenciálna podstata literatúry, existencializmus sartrovského typu, kresťanská báza, životná filozofia, pozitívny čin pre život

Abstrakt:

V predmetnej štúdií sme porovnali dvoch autorov literárnej moderny Dominika Tatarku a Alberta Camusa. Ide o autorov, ktorí v dielach podstatne čerpali zo svojich osobných zážitkov. Oboch autorov považuje literárna veda za stúpcov existencializmu. Dokázali sme v komparáciách to, čo sami autori o sebe tvrdia, že existenciálny prístup ku skutočnosti, ktorý vidno v ich dielach (u D. Tatarku ešte pred oficiálnym konštituovaním existencializmu vo Francúzsku), nesúvisí so sartrovským typom existencializmu. U oboch autorov je v dielach evidentná filozofia činu, a pozitívnej komunikácie medzi ľuďmi v spoločnosti - „*obci božej*“.

„...Ak sa však chudoba spojí so životom bez oblohy a bez nádeje, čo som vo veku, keď som dospieval v muža, zistil v tých desivých predmestiach našich miest, vtedy sa zavŕši tá najväčšia a najpoburujúcejšia nespravodlivosť: treba teda urobiť všetko, aby títo ľudia unikli dvojitému poníženiu z biedy a zo škaredosti...“

Albert Camus, Rub a líce (Predslov), Slovenský spisovateľ, 2002

¹³ Mukařovský, J.: Základní principy avantgardy. In: Problémy literárnej avantgardy. Bratislava 1968.

Kto nebol komunistom do tridsiatky, je bez srdca, kto ostal komunistom po tridsiatke, je blázon.

Otázka sociálnej rovnosti ľudí zaujímala intelektuálov so zmyslom pre dôstojnosť človeka, česť a spravodlivosť už od počiatkov civilizácie. Tisícosemsto rokov pred *Utópiou* (1516), ktorú vydal člen londýnskeho parlamentu Thomas Morus, vyšla Platónova *Ústava*. V kritike sociálnych pomerov pokračoval humanistický učenec Tommaso Campanella a jeho neskorší nasledovatelia – utopisti Saint Simon, Charles Fourier a Robert Owen, z ktorých niektorí svoj majetok nesystémovo rozdelili, aby išli príkladom. Týmito predchodcami marxistov sa začínajú dejiny moderného socializmu v Anglicku.

Sociálne cítenie spájalo intelektuálov všetkých krajín, vrstiev i vierovyznaní aj začiatkom 20. storočia, keď sa narodili Dominik Tatarka a Albert Camus (obaja v roku 1913). Pochádzali z chudobných rodín a biednych pomerov. Obidvaja ostali po prvej svetovej vojne sirotami a vyrastali v neúplných rodinách, len s matkou.¹ Albertova matka chodila upratovať do zámožnejších rodín, aby zabezpečila dvoch synov. Opustila roľnícko-robotnícke prostredie v Mondovi a žila s deťmi v malom byte alžírskoho predmestia Belcourt, Bab-el-Qued, „*kde sa ľudia mladí ženia ... kde tridsaťročný robotník už vyhral všetky svoje karty... kde žijú malí bieli spolu s Arabmi...*“ Albert Camus vyrastal v tomto prostredí neďaleko dielne, v ktorej jeho strýko vyrábala sudy. Neskôr ho ako nadaného jeho učiteľ Louis Germain navrhol na študijné štipendium. Po maturite ochoriel na tuberkulózu a mnohé musí zanechať: okrem športu aj svoje študijné plány. Absolvuje však filozofiu (diplomová práca o Platónovi a sv. Augustínovi). Roky 1933-35 sa vyznačujú nestálymi životnými rozhodnutiami: rok trvá jeho manželstvo, rok členstvo v komunistickej strane. Zapája sa do odboja vo Francúzsku. Španielska vojna sa končí a začína druhá svetová. Camus sa hlási ako dobrovoľník, no pre chatrné zdravie ho odmietnu. Vykážu ho z Alžírsku. Žije, znova ženatý, ako reportér *Paris-Soir* v Paríži, no v roku 1940 ho prepustia a z obsadeného Paríža sa sťahuje do Clermont Ferrand; tu sa pohybuje medzi Francúzskom a Alžírskom. Pôsobí ako literárny kritik (napr. sa zaoberá Sartrovým práve vydaným dielom *Hnus*). V roku 1942 sa znova sťahuje do obsadeného Paríža a zapája do odboja na konci druhej svetovej vojny najmä ilegálnym časopisom *Combat*, neskôr sa stane jeho šéfredaktorom. V roku 1947 dostáva za *Mor Prix de Critiques*. Román sa stretáva s obrovským čitateľským úspechom. Nasledujú diela *Revoltujúci človek* a *Pád*, za ktorý dostáva v roku 1957 Nobelovu cenu. O rok neskôr vydáva súbor šiestich poviedok *Exil a kráľovstvá* (český preklad 1969, 2005). Päťdesiate roky, v ktorých písal *Pád*, a spomenutý súbor poviedok považoval za „kliatbu“ Sartra a ostatných ľavicových intelektuálov, ktorí ho ostrakizovali, čo veľmi ťažko niesol. Posledný je fragment *Prvý človek*, ktorý mal pri sebe, keď v roku 1960 prišiel o život pri autonehode.

Tak ako Tatarkov² ani Camusov život, ako tvrdia literárni vedci, sa nedá oddeliť od jeho diela.³

Augustinus Aurelius (354 – 430), jeho vyžarovanie a podnety pre filozofiu života (Vplyv helenizmu a kresťanstva na Camusa a Tatarku)

Augustinus Aurelius je sprostredkovateľom medzi antickou filozofiou a stredovekom. Je najvýznamnejším predstaviteľom latinskej patristiky a svojím zvláštnym subjektívno-antropologickým poňatím teológie a využitím platonizmu zakladateľom západného kresťanstva. Zaujímal ho problém zla, predurčenia a slobody človeka, ako aj kategória času. Vytvoril svoju koncepciu dejín, ktorá predstavuje prvú ucelenú kresťanskú filozofiu dejín.⁴

Jeho diela *Vyznania* (čes. 1926, slov. 1943) a *O boží obci I, II* (1950) pôsobili na vývoj v ďalších storočiach najmä na tých autorov, ktorí – na rozdiel od tomizmu – zdôrazňujú monistické a iracionalistické formy zdôvodnenia kresťanstva a vychádzajú z faktu náboženského prežitku a citu.

Výskum kategórie času patrí k najčastejším témam výskumu Augustinovho myslenia. Vo *Vyznaniach*, ktoré sú koncipované ako dialóg s Bohom, sa píše:

„Správnejšie by sa malo azda povedať, že jest troje časov, a to: prítomný vzhľadom na minulosť, prítomný vzhľadom na prítomnosť a prítomný vzhľadom na budúcnosť. Tieto troje vecí vidím v svojej duši, inde ich nevidím. Prítomná vzhľadom na minulosť je pamäť, prítomné vzhľadom na prítomnosť je nazeranie, prítomné vzhľadom na budúcnosť je očakávanie.“⁵

Augustinus skúmal kategóriu času ako fenomenológiu času pod filozoficko-teologickým určením večnosti. Fenomenologická textová interpretácia sa podriaduje fenomenologickej výskumnej maxime „*K veciam samotným!*“ („Zu den Sachen selbst!“) A veci, to sú text a predmet témy so svojou vecnou náplňou.

Na Augustinovu filozofiu nadväzujú v otázke času Edmund Husserl (1859 – 1938) i jeho asistent Martin Heidegger (1889 – 1976), každý inak a svojím spôsobom.⁶ Na Augustína, ktorého novoplatónske⁷ učenie sa stalo trvalým základom jeho filozofovania, nadväzoval kresťanský spiritualizmus a existencializmus.

Otázky času, prítomnosti, minulosti a budúcnosti, spôsob bytia (die Seinsweise), toho, čo si z minulosti pamätáme a čo intervenuje do spôsobu prežívania v prítomnosti alebo do očakávanej budúcnosti – to boli otázky, ktoré sa premietali do štúdií filozofov, no aj do myslenia spisovateľov v dvadsiatom storočí.

Toto filozofické myslenie je preukázateľné u oboch porovnávaných spisovateľov, u D. Tatarku zjavne v pojme *Obec Božia*⁸, prevzatom z diela A. Augustina, u Camusa v románe *Mor*, ale generálne aj v myslení oboch spisovateľov. Tatarka u Camusa túto nadväznosť na Augustína evidoval. Hovorí o nej v eseji *Román – esej* z roku 1964: „*Hodno azda poznamenať, že v Camusovom diele práve tak ako v antirománe vynára sa poňatie času svätého Augustína...“⁹*

Samozrejme, pre tento spôsob uvažovania mali obidvaja autori predispozíciu vo výchove a v zážitkoch z vlastného života. Autori vyrastali v katolíckych rodinách, silno viazaní na matky. Kým Camusova matka a stará matka boli konvenčné kresťanky a chodili na bohoslužby len vo výročité sviatky, Tatarkova matka bola hlboko veriaca a v čase socialistickej totality synovi neustále pripomínala, že stratil vieru v Boha. Tatarka absolvoval aj jeden rok štúdia na katolíckom gymnáziu v Nitre. Camus absolvoval štúdiá diplomovou prácou z pomedzia helénskej a kresťanskej filozofie o Plotínovi a Augustínovi.

No Augustinus Aurelius je pre Tatarku relevantný nielen dobou apokalyptických premien, podobných dvadsiatemu storočiu, ale aj vlastným osudom človeka zodpovedného za smrť bezbranných kresťanov pred chrámom biskupa Ambrózia, aj schopnosťou rétoricky presviedčať, aj osudom, ktorý si sám zvolil – čakanie na smrť v meste obklúčenom Vandalmi.

Existencializmus u Tatarku a Camusa¹⁰ (Keď dno ľudskej existencie znamená najvyšší stupeň)

Existencializmus ako filozofický smer skúmajúci „všeobecné vedomie tragiky bytia, večnú drámu ľudskej existencie“, aktivizujúci sa proti sociálnemu a metafyzickému determinizmu vo „večnej revolte“, „života pred tvárou smrti“ (J. P. Sartre), sa pripisoval a často sa mechanicky pripisuje aj A. Camusovi¹¹ a D. Tatarkovi. Avšak ani Camus¹², ani Tatarka sami seba tak nevnímali a ohradzovali sa proti tomu. Camus recenzoval Sartrov *Hnus* a vo svojich poznámkach sa k nemu vyjadruje v súvislosti s výkladom absurdity.¹³ Tatarku často na Slovensku porovnávali so Sartrom a ešte dnes, hoci diferencovane a analytickejšie, vychádzajú o tomto prepojení monografie.¹⁴ Tatarka sám o tom na adresu slovenskej kritiky hovorí ironicky a výsmešne:

„...A podobne v prvej mojej zbierke noviel V úzkosti hľadania kritika nachodí existencialistické nálady... Ale prečo existencialistické, keď v tých rokoch existencializmus nebol známy ani vo Francúzsku? To pri takýchto sebaistých súdoch nestojí ani len za námahu, aby sme sa čo len pozreli, kedy ktoré knihy vychádzali. U nás doma pod Tatrami to je vžitý názor, to je priam názorová skamenelina, že tu zákonom je iba epigónstvo, doznievanie, ponáškovosť raz folklórna, raz avantgardná.“¹⁵

Čo teda označujeme za existenciálnu filozofiu a ako, cez aké evidentné kategórie sa k tomu vzťahuje literárne dielo Camusa a Tatarku?

Existencializmus, jeho nemecká (K. Jaspers a M. Heidegger) a francúzska (J. P. Sartre a G. Marcel) patrí k najvýraznejším duchovným prúdeniam 20. storočia. Existenciálna filozofia vkročila v 60. rokoch 20. storočia do teológie svojím dôrazom na bytie človeka, a síce nie bytie v zmysle scholastickom, teda bytie ako také, ale „...bytie – a predovšetkým to (každé individuálne) završenie tohto bytia – človeka. V strede pozornosti stojí človek ako nezastupiteľný jedinec. Preto existencia nie je čisto teoretická; je zacielená viac na odbúranie sebazabúdania a sebaklamu v každodennom, bežnom vedomí, aby človek prišiel k svojmu vlastnému bytiu.“¹⁶

Camus sa vyrovnáva s Heideggerom a Jaspersom, rovnako so Sartrom. Jeho špecifikom je trojjedinosť literatúry, filozofie a politického myslenia. On sám seba vnímal ako umelca, pričom mu literárna tvorba poskytovala možnosti prekonávať protiklady (v prvých dielach vnútorné individuálne polarizácie, v neskorších dielach celé odlišné ideológie).¹⁷

Tatarka samozrejme v čase svojho študijného pobytu v Paríži (1938/39) mohol prísť do kontaktu s diskurzom o existencializme, no jeho rané poviedky *Rozprávka o prichádzajúcej jari*, *Cesty (Spoved' tulákov)*¹⁸, pochádzajúce z jeho študentských čias, nesú už rovnako atribúty tohto smeru predtým, než sa konštituoval ako vedomý smer v samotnom Francúzsku.¹⁹ Je teda nezmyselné spájať túto tvorbu s ateistickým existencializmom Sartrovým (Bombíková, c. d.) či s teizmom G. Marcela (Z. Prušková).²⁰ Zo živého diskurzu, ktorý najmä po 89. roku prebiehal o tomto a iných problémoch Tatarkovej tvorby, možno vybrať priliehavé charakteristiky: ide o reflexívno-meditatívnu prózu (M. Hamada) či svojský typ existencializmu (P. Liba).

To, čo nazýva Peter Liba zvláštnym typom existencializmu,²¹ je dávna otázka intelektuála premýšľajúceho o zmysle života. Dvadsiate storočie s dvoma apokalypsami umocnilo túto otázku zoči-voči smrti, ktorú človek intencionálne privodil človeku, zoči-voči neistotám, ktoré

končia samovraždou, hnusom, absurditou, ale aj, a nakoniec, najmä hľadaním cesty od seba k ľuďom.

Absurdita ako hranica beznádeje a počiatok hľadania

Absurdné je to nepochopiteľné v živote, čo stojí človeku v ceste, aby bol šťastný. Sú to problémy, ktoré nemôže, nevie, nevládze či nechce riešiť, pri ktorých mu svet prichodí ako neprehľadný a neovláduteľný. Realita sveta ako niečo, čo človeka presahuje. Atribúty absurdity sú nevyčerpatel'né. Absurdný si pripadá človek zavše aj sám sebe.

*„Aj táto nevoľnosť z neľudskosti samotného človeka, toto nevypočítateľné zrušenie sa pred obrazom toho, čo sme, tento „hnus“, ako to nazýva jeden autor dnešných dní, je absurdno. A aj cudzinec, ktorý nás stretá v istých okamihoch v zrkadle ... je absurdno.“*²²

Vplyv majstra absurdity F. Kafku na Camusa je preukázateľný. Camus sa zaoberal Kafkom, v jeho denníkových záznamoch sú o tom dôkazy.²³ Kým Kafka písal svoje texty pre svojich priateľov, aby ich absurditou pobavil, ako o tom svedčí jeho priateľ Max Brod, Camusovi rovnako ako Tatarkovi nepripadalo absurdno humorné. Humor u týchto autorov absentuje temer úplne.

Pre Camusa je otázka zmyslu života najpodstatnejšia. Sleduje ju medzi dvoma, podľa neho základnými, spôsobmi myslenia: La Palissovo a Don Quijotovo.²⁴ Camus píše esej o Kafkovi, *Mýtus o Sifyfovi* a román *Cudzinec* skoro v tom istom čase. Sú to všetko úvahy k otázke absurdna. V *Mýte o Sifyfovi* sa vyrovnáva s podnetmi Husserla, Jaspersa, Kierkegaarda a Schestowa. To, čo pre S. Kierkegaarda, ktorý pojem „absurdno“ použil prvý, bolo v 19. storočí podnetom k strachu a viere, „u Camusa viedlo k hrdej a osobnej rebélii proti chaosu existencie“.²⁵

Absurdno je práve bod, v ktorom sa zásadne rozchádzajú Camus a Sartre. Ich vzťah bol spočiatku priateľský, no neskôr, najmä pre kritiky Sartra na Camusovho *Cudzince*, pri ktorých si Camus myslel, že Sartre nechápe správne jeho intencie, sa ich vzťah pokazil. Isté je, že Sartre nesúhlasil s Camusovými románovými riešeniami, vyčítal mu, že „používa filozofiu Kierkegaarda, Jaspersa a Heideggera, no zrejme im celkom nerozumie“.²⁶ Vyčíta mu (v porovnaní s Kafkom, ktorý je podľa neho „romancierom nemožnej transcencie“), že jeho „absurdný človek je humanista, že pozná len statky tohto sveta“. Pre Sartra je *Cudzinec* román „proti“ absurdite. Pre Camusa predstavuje Meursault, hlavná postava románu, človeka, ktorý až vo väzení, v absurdných podmienkach, príde k sebe samému, čiže aj absurdno prispeje k jeho duchovnému zdokonaleniu.

Olivier Todd vo svojej knihe *Albert Camus – Ein Leben* (Hamburg 1999) uvádza podobný postoj Camusa k Sartrovmu *Hnusu*: „Omyl istého typu literatúry spočíva vo viere, že život je tragický, pretože je biedny.“²⁷

V krátkosti možno uzavrieť, že u Camusa je absurdita na začiatku literárneho diela, u Sartra na konci.²⁸

U Tatarku nachádzame absurditu náhody, konvencie, osudovosti, samovraždy, smrti atď. na počiatku jeho tvorby vo všetkých troch jeho debutoch – poviedkach z rokov 1931 – 1933, keď sa ešte ani vo Francúzsku samotnom o existencializme nehovorilo. V *Záchvevoch duše* z roku 1933 čítame opis, ktorý by sme mohli pripísať Camusovi:

„...dívaj sa do trhlín stien, ktoré sa tak podobali otráveným ranám. Cítil iba, ako sa mu zrenice šíria, akoby chceli do seba pojať všetku nahotu vecí. Steny obielené mŕtvolne sivou farbou, ošarpaná ulica, kus neba, oblaky a on. I on si bol taký cudzí, ako mu boli cudzie predmety, ktoré ho tu obkľučovali.“

Neskôr, v karikatúre spoločenských pomerov – v „absurdnej fraške“ *Démon súhlasu* (1956), je naplno rozohrané absurdno spoločensko-politickej situácie stalinského kultu osobnosti a jeho zhubného vplyvu na človeka: iracionálny – surrealistický motív lebky, z ktorej po páde lietadla vystrekne mozog, život po smrti, absurdná situácia človeka – figúry ovládanej mocou, ale aj vlastnou autocenzúrou²⁹, parodujúc absurdné rodinné, milenecké, priateľské i spoločensko-politické vzťahy. Táto esej o absurdnosti súkromného a spoločenského života bola na Slovensku tým, čím boli v Čechách básne Pavla Kohouta alebo pre Poliakov diela exulanta Czeslava Milosza z toho istého času – pomenovaním, a tým aj uvoľnením stresu z neprirodzenej absurdnej situácie totality.³⁰

Smrť ako znamenie vypálené na čele života

Obaja porovnávaní autori Camus aj Tatarka sa narodili v predvečer prvej svetovej vojny, po ktorej však v oboch rodinách ostalo prázdne miesto po otcoch, ktorí v nej zahynuli. Smrť bola takto prítomná u oboch autorov ako znamenie – nepochopiteľná osudová entita, ktorá zapríčiňovala mnohé iné dôsledky v ich životoch: najmä psychickú nevyváženosť, zintenzívnený vzťah k matke a mýtizáciu postavy otca a obrazy jeho rozličných podôb. Albert Camus navyše ako mladý dostal tuberkulózu, čo mu na čas krajne obmedzilo existenciu. Keďže sa nevedelo, či sa z choroby dostane, blízkosť smrti, čakanie na ňu, si sám naplno zažil. Táto skúsenosť sa odráža v jeho románe *Cudzinec*, ktorý dopísal v roku 1940, no publikoval až v roku 1942.³¹ Prvá časť románu sa končí tým, že hlavná postava (Ich – Erzähler) Meursault zastrelí neznámeho Araba, druhá časť sa odohráva vo väzení a ten istý rozprávač líči svoju existenciu vo väzení a končí myšlienkami na popravu (Camus sa zúčastňoval rozličných prípadov na súde ako reportér). Vecný a neosobný štýl románu je prerušovaný poetickými pasážami súladu s prírodou, keď je Meursault šťastný v nedotknutej prírode.

Motív odcudzenia, keď sa jedinec odcudzí svojmu okoliu, zažil Camus, keď ako pomerne malý chlapec musel cez prázdniny pracovať a nemohol sa túlať šírú prírodou, po brehu mora, a potom, keď začal objavovať svet kníh, kde sa dobre cítil, svet intelektuálneho výkonu a uvažovania v ňom vyvolával pocit, že sa cítil cudzí vo vlastnej rodine, medzi svojimi. Neskôr zažil odcudzenie medzi francúzskymi ľavými intelektuálmi, ktorí neprijímali jeho literárne riešenia životnej absurdity. V *Cudzincovi* sú skoro všetky veľké motívy Camusovho diela: matka, slnko, fyzická radosť, odcudzenie, ľahostajnosť, smrť, cesta k sebe... V prípravných poznámkach k románu sa Camus vyjadruje takto:

„Čo znamená toto náhle prebudenie – v tejto tmavej izbe – sprevádzané zvukmi mesta, ktoré sa bezprostredne stalo cudzím. A všetko je vo mne cudzie a nieto človeka, ktorý by ku mne patrilo a miesta, na ktorom by sa zahojila táto rana. (...) A svet je len neznáma krajina, v ktorej moje srdce nenachádza oporu. Cudzí, kto môže vedieť, čo toto slovo znamená. Cudzí, priznať, že mi je všetko cudzie. (...) Aspoň pracovať, aby som dokončil mlčanie a tvorbu. Všetko ostatné, všetko akokoľvek by prišlo, je ľahostajné.“³²

„Je len jedno prekliatie, totiž smrť, a iné nie je. V čase, ktorý je od narodenia k smrti, nie je nič isté: všetko sa dá meniť a dokonca sa dá postaviť sa vojne a dokonca sa dá udržať mier, keď sa to chce dostatočne súvisle, silno a dost' dlho.“³³

U Tatarku akoby bol motív smrti zakódovaný v jeho umeleckých génoch. Už v rannej tvorbe, v *Podvojnjej rozprávke*, sa postavy konfrontujú v celom bezsujetovom, a predsa veľmi dramatickom priestore poviedky so smrťou. Smrť je fenomén, s ktorým sa autor musel konfrontovať odmalička a síce nie prirodzená smrť, ale násilná. Obraz otca – životaschopného, v plnej sile a obraz otca zabitého na bojisku, to boli dva kontrasty, s ktorými ako dieťa zápasil. Neprirodzená smrť, jeden z najsilnejších motívov umenia expresionizmu,³⁴ bola i základným motívom najlepších Tatarkových diel.

V novele *Červený Benčať* predchádza hrdinskej smrti vojaka, ktorý guľometnou paľbou „udrží chrbát“ skupine unikajúcich, jeho neľudské týranie na cvičisku a násilná premena roľníkeho chlapca na vojaka. Odcudzenie samému sebe – číremu, naivnému človeku - roľníkovi spätému so zemou, nechápavému k drezúre a teroru – nastáva v momente psychologického stresu z hanby, ktorá hrozí Benčaťovi v dedine, keďže na cvičisku je svedkom jeho „detskej slabosti“ spolurodák, a ten o tom neskôr porozpráva doma. Autor, ktorý je medzi unikajúcimi, čím si zachráni život, spomína na to po vojne na slávnostiach SNP s pocitom hanby.

V novele *Ešte s vami pobudnúť* je opísaná návšteva matky. Mala by to byť radostná udalosť a syn by návštevu chcel aj takto vnímať, no matka sa prichádza rozlúčiť. Čaká na domácich sediac na prahu ich domu – čierna hŕstka, zakrútená vo vlniaku... Od tohto obrazu až po posledný, keď syn matku okúpe a uloží ju nežne na spánok, všetko v tejto novele narieka, srdcervúco ľútosť nad stratou – smrťou matky. Odcudzenie od novej – mestskej – identity sa udeje v ouvertúre novely v symbole elegantného klobúka, ktorý autorskému rozprávačovi vezme vietor a električka ho rozčesne na dve polovice. Tie dve polovice neskôr pred domom vyzerajú ako mŕtva lastovička – symbol slobody a dávneho vidieckeho, slobodného života. Strata – zničenie klobúka, ktorý dostal ako dar od manželky, tvorí inú vnútornú disonanciu a odcudzenie, evidentné v priebehu jednoduchého sujetu vo vnútri novely, odcudzenie manželov, ktoré spôsobí či vynesie na povrch sebaidentifikácia autora s matkou.

Novela *Kohútik v agónii* sa začína vetou in medias res, ktorá sa neskôr celou novelou len ozrejmuje: „Katarínka, zabili ti chlapca Nemci.“ Je podkladom stavu autorovej sestry Kataríny, pološialenej zo straty jediného syna, ktorého nemeckí vojaci zastrelia pred jej očami. Matka si pripisuje jeho smrť, pretože ho na úteku z dediny zavrátila naspäť, mysliac si, že s 13-ročným chlapcom budú vojaci nakladať ako s dieťaťom. Syn doplatil na poslušnosť životom a matka si to nevie odpustiť. Tá strata ju privádza do šialenstva. Brat, ktorý by sa mal tešiť z konca vojny a z nádhernej prírody, ktorú aj vníma, sa ocitá zoči-voči sestre odcudzenej sebe samej. Odcudzenosť pokračuje v dome Kataríny, kde sa jej svokra správa „normálne“ a ako sa patrí, chce pohostiť prichádzajúceho. Podreže kohúta, avšak nešikovne, len napoly, takže ten skáče a strieka krv naokolo. Situácia smrti kohúta je paralelná s tou vojnovou a pripomenie Kataríne vraždu syna, takže omdlie. Tento stav bez života pripomínajúci smrť zburcuje v bratovi sily, vezme Katarínu do náručia a s láskou ju privinie k sebe. Jej prebúdzanie sa k životu a k obnove vedomia vôbec sa deje na báze vzájomnej spolupatričnosti a solidárnosti, ktorá má schopnosť odcudzenie ako také odstrániť.

Odcudzenie v spomínaných Tatarkových novelách spôsobuje aj fyzická vzdialenosť príbuzných.

Nepravosť prežívania ako typ odcudzenia

Zvláštnym typom odcudzenia – ne-životu, smrti, ktorú nevidno, je zachytenie pre život závažného momentu – pravosti a nepravosti prežívania. Tatarka spracoval tento typ odcudzenia v novele *Pred zrkadlom*. Zrkadlo bolo jedným zo závažných toposov moderny. Zdanlivo jednoduchý sujet nesie základné posolstvo: jedinečnosť a bezkonvenčnosť bytia je záchranou bytia samotného. Atribútmi odcudzenia sa sebe a umŕtvenia sú: ťažký brokát šiat, alabastrová beloba tváre, jej nepohnutosť, matkou nanútený plán výberu manžela podľa majetku. Neodcudzenú, ešte vždy živú spomienku autentickejšieho prežívania tvoria atribúty: bytie v priestore na pohyblivom dne s pohyblivými oblakmi nad hlavou, kde dvojica chce byť spolu. No je to len vzdialená a práve kvôli autentickejšieho jedinečnosť a neopakovateľnosť spomienka, a človek je odsúdený žiť v odcudzenosti.

Odnos násilnej, neprirodzenej smrti – samovražda

V čase moderny akcelerovala téma samovraždy do centra kultúrnej verejnosti. Na prelome storočí vo viedenskej moderne sa kultúra a umenie koncentrovalo na človeka, jeho prežívanie, ale súčasne sa tematizovali aj otázky o zmysle života. Samovražda – dobrovoľné ukončenie vlastného bytia bolo často inšpirované literatúrou fin de siècle, veľkými dielami, ako bol Dostojevského román *Besy* (v slov. *Diablom posadnutí*) s postavou Kirilova, ktorý chce spáchať samovraždu, aby dokázal, že Boh neexistuje a že človek je slobodný ako Boh. Tento filozoficky pôsobivý výklad nazýva Camus „pedagogickou samovraždou“.³⁵ Ďalšie z tohto radu postáv sú ženské protagonistky vo Flaubertovom románe *Madame Bovaryová*, Tolstého *Anna Kareninová* a i. Ale aj mladý autor najúspešnejšej knihy začiatku storočia *Geschlecht und Charakter* (vyšla v roku 1903 a do roku 1920 mala 21 vydaní) Otto Weininger po vyjdení knihy spáchal samovraždu. Za ním tak urobilo päť významných mužov vo Viedni.³⁶ Tento fenomén sa stal okamžite aj vedecky zaujímavou a výskumnou témou (napríklad dizertácia T. G. Masaryka na Viedenskej univerzite a i.).

Samovražda ako únik zo zložitej životnej situácie nebola v slovenskej literatúre častým zjavom. Možno povedať, že Tatarka v novele *Cesty* z roku 1932/33 bol v medzivojnovnej literatúre ojedinelým príkladom. Kým v prvom prípade, v medzivojnovnom období, je to nenaplnená láska, počas druhej svetovej vojny píše protivojnovnú novelu *Pach*, kde situácia absurdných vojnových zážitkov spôsobí odcudzenie protagonistovi – samému sebe a aj láske ako takej. Absurdita sa v novele stupňuje k strate súdnosti a vedomia vôbec, k šialenstvu, čo znamená sociálnu smrť novozaloženej rodiny, smrť dvojice a smrť lásky, ktorej vojnovými spomienkami stíhaný jedinec nie je schopný.

Samovražda ako ukončenie absurdnosti bytia, vlastne ako riešenie proti absurdite, zaujímala aj Camusa. K tomuto problému má množstvo myšlienok vo svojich poznámkach³⁷, no najmä vo filozofickej eseji *Mýtus o Sifyfovi*. Rovnako ako esej *Vzbúrený človek* musia všetky Camusove diela byť vnímané na pozadí nielen filozofie života, ale aj jeho obyčajnej životnej skúsenosti. Esaj *Mýtus o Sifyfovi* a román *Cudzinec* písal Camus paralelne a tvrdilo sa, že esaj je vysvetľovaním románu. No toto autor nemal v úmysle. Podľa Sändigovej chcel len uniknúť svojmu problematickému životu.³⁸

Román *Cudzinec* je o osobnom väzení na slobode a paradoxne o nájdení seba za mrežami, teda vo fyzickej neslobode.

Existuje však aj Camusovo tretie „povednanie“ a analýza ľudskej existencie vo vzťahu k slobode, k možnostiam človeka, ktorá vychádza zo skúsenosti okupovaného Paríža v roku 1940. Camusa prepustili v decembri z *Paris Soir*, opúšťa Paríž a odchádza do severnej Afriky, kde žije dva roky na predmestí francúzsko-alžírskoho Oranu so svojou ženou Francine v biede. V tom čase uchopuje do slov túto situáciu možnosti človeka, ktorý sa nachádza akoby v obkľúčení a je izolovaný ako vo väzení. Camus píše štyri *Listy nemeckému priateľovi*, ktoré tvoria akýsi prechod medzi dielami s témou absurdna a dielom *Mor*, znamenajúcim jeho prekonanie. Bronner k tejto otázke uvádza:

„Pri ‚Troch absurdných‘ išlo ešte o individuum. Kým bol ukončený prvý cyklus, začal už Camus rozmýšľať o druhom cykle diel s radom nových naliehavých problémov. Nedorozumenie malo slúžiť ako prechod. Čisto vnútorná konfrontácia s absurditou ustúpila teraz v dielach ‚Mor‘, ‚Spravodliví‘ a ‚Revoltujúci človek‘ výrazne inej skúsenosti solidarity a novému poňatiu sociálneho správania sa.“³⁹

Camus na dne svojej existencie hľadá a rozhoduje sa k jedinej možnej záchrane – k odboju proti násiliu. Vstupuje do podzemného hnutia proti fašizmu. V 50. rokoch stojí zoči-voči beznádeji vlastnej ženy Francine, ktorá sa opakovane pokúšala o samovraždu.

Tatarka zažil vo svojom živote dvakrát tento pocit existencie na dne. V čase SNP riskoval rodinu a stratil prvorodeného syna, ktorý doplatil životom na zlé podmienky. Toto viselo nad Tatarkom ako Damoklov meč po celý život a viackrát pri rozličných príležitostiach – v interview, no aj v tvorbe (*Ešte s vami pobudnúť*, *Číry chlapec Kalkalté*) sa k tomu vracia. Podľa slov jeho druhého syna Olega, posledným želaním otca bolo, aby mu po smrti kostičku synčeka položili na hrud', čo sa aj stalo. Druhýkrát zažil toto existenciálne dno opustenosti, vylúčenosti a jednoznačnej osamelosti po invázii vojsk Varšavského paktu v roku 1968 do Československa. Tatarka vystúpi spolu s davmi proti okupácii i proti moci, reční na námestí v Bratislave a študenti ho nesú na rukách. Potom davy, anonymní študenti, no aj mnoho slovenských intelektuálov, ktorí v prvom ťažení proti presile boli ešte aktívni, ustúpia a Tatarka ostane na dlhé roky sám, dôsledne sprevádzaný len manželkou a deťmi, ktorí tým veľmi trpia. Tatarka, ktorý v okupácii videl nielen narušenie suverenity Republiky – Obce božej, ale aj všetkých pravidiel a etiky, nebol viac ochotný ustúpiť z pozície mravného korektívu, ktorú si zvolil. Tým sa popri iných – skrytých, tiež ticho prenasledovaných mocou, stal pre nasledujúce generácie na Slovensku obeliskom, vyčnievajúcim a pripomínajúcim ľudskú a morálnu normu pre budúci spoločensko-politický život.

Revolta a sloboda

Teda to, čo sa postavilo v živote oboch spisovateľov do cesty ako neprekonateľná prekážka – slobodné Francúzsko, či satelitná Slovenská republika, obsadené fašizmom, alebo neskôr iná invázia spojeneckých vojsk, ktoré pokorili suverenitu Československa, prekonalí obidvaja spisovatelia vzburou, vstúpením do odboja proti presile; Camus aj ovplyvnený svojím súčasníkom a priaznivcom Malrauxom, jeho aktívnym životným prístupom. Tento čin má v obidvoch kultúrach svoje predlohy, zvečnené pre nasledovníkov v umení: vo francúzskom sochárstve v Rodinových *Občanoch z Calais*, v slovenskej literatúre v hŕstke Slovanov stojacich pred rímskym cisárom („Rimanom – cárom“) v básni Sama Chalupku *Mor ho!*, ktorá sa stala emblémom Slovenského národného povstania – odboja proti presile fašizmu. Camus aj Tatarka vnímali tvorbu ako politické engagement.

Na konci eseje o Sizyfovi toto vzopretie sa neprekonateľným situáciám rezumuje Camus slovami:

„Niet osudu, ktorý by sa nedal prekonať pohrdaním. Ak je v niektorých dňoch zostup sprevádzaný bolesťou, môže byť predsa sprevádzaný aj radosťou. Toto slovo nie je prisilne. Predstavujem si Sizyfa, ako sa vracia k svojmu kameňu a bolesť začína odznova. Ak obrazy zeme príliš tkvejú v pamäti, ak šťastie napomína príliš nástojčivo, potom v srdci človeka vyvstáva smútok: to je víťazstvo kameňa, je to kameň sám. Obrovská núdza sa stáva takmer neznesiteľnou. To sú naše noci v Gethsemanskej záhrade. Ale ťaživé pravdy strácajú váhu, ak ich spoznáme. Tak Oidipus najskôr nevedomky načúva osudu. Akonáhle vie, začína sa jeho tragédia. Zároveň spoznáva vo svojej slepote a v zúfalstve, že so svetom ho spája už len chladná ruka mladého dievčaťa. A tu padne bezmedzné slovo: ‚Napriek všetkým skúškam – môj pokročilý vek a veľkosť mojej duše mi hovoria, že všetko je dobre.‘ Antická múdrosť sa spája s moderným heroizmom.“⁴⁰

Z absurdity nachádza Camus východisko aj v splynutí s neporušenou prírodou, no najmä v aktívnom postoji voči biede. V jeho úvahách sú pasáže o utrpení, ktoré sa odstrániť nedá, a o biede, ktorá by nemusela byť, keby nebolo zúfalosti a neprajnosti.

Sociálny súcit je len jedným z ukazovateľov orientácie Alberta Camusa. Ďalšími dôležitými stanoviskami sú: hľadanie cesty individualistu k ľuďom a pocit solidarity s inými ľuďmi, ako ich predstavil v románe *Mor*. Keďže v Camusových dielach od počiatku stále ide o závažné duchovné pochody jednotlivca, uvažovali jednotliví literárni vedci o jeho duchovnej orientácii, o tom, či náboženstvo (vzhľadom aj na jeho detstvo, neskôr dizertáciu o Platónovi a Augustínovi) zohrávalo v jeho diele rolu. Todd uvažuje u Camusa o „*jasnej náklonnosti ku kresťanstvu ... bez Boha*“, Bronner o „*religióznom ateizme*“, ako to nazval G. Lukács, alebo o „*odkliatí (odčarovaní) sveta*“, ako to čítame u Maxa Webera.

Takéto chápanie Camusa je podľa Lauda⁴¹ „skratkou“ a príliš rýchlym záverom. Lauda uvádza Camusovu diplomovú prácu *Kresťanská metafyzika a neoplatonizmus (Christliche Metaphysik und Neuplatonizmus. Diplôme d'Études Supérieures de Philosophie, 1936, Reinbeck 1978)*. Tu vychádza Camus – rovnako ako Augustinus vo *Vyznaniach (Confessiones)* – z prirodzenej túžby človeka po Bohu, po niečom nepominuteľnom. K celoživotnému pocitu patrí u Camusa okrem tragiky aj pocit šťastia z blízkosti nenarušenej prírody, tak ako ju zažil v detstve. Práve z tohto zdroja čerpal obraznosť. Cítil sa mediteránnym človekom, preto mu boli blízki a zdali sa mu príťažliví Afričania Plotin a Augustinus. Plotin vníma svet na konci helenizmu a v začiatkoch kresťanstva ako svet večného dobra a krásy. Rovnako Camus by chcel harmóniu medzi zdaním a skutočnosťou, medzi viditeľným a duchovným, medzi prítomnosťou a večnosťou. Preto jeho ďalšou časťou tvorby mala byť symfónia lásky.⁴² Položením dôrazu na časnosť a kvalitu jej prežívania, na takto vnímaný „čas“, ktorý už Augustinus vysvetľuje vo *Vyznaniach*, však Camus, ale aj Tatarka, svojím dôrazom na prítomný prežitok, predbehli moderné kresťanstvo. Tento moment, cestu praktického náboženstva k Bohu cez človeka, ekumenizmus, porozumenie a mier sa usiloval uviesť do života kresťanov až Druhý vatikánsky koncil v 60. rokoch 20. storočia (1962 – 1965).

Camus sa týmito otázkami zaoberal vo svojom diele, ktoré vyplývalo z jeho životných skúseností a bol sám so sebou koncentrovane v súlade. Tatarka zdieľal tú istú cestu hľadania, no stále znova si definoval svoje postoje v závislosti od politických podmienok. V 40. rokoch v esejach (napr. *Neznáma tvár*) vidí seba ako veriaceho človeka stojaceho pred Bohom, v 50.

rokoch sa deklaruje ako neveriaci. Keď mu matka vyčíta, že je neverec, vyznáva sa jej, že „ona je jeho božstvom“. Tatarka, ktorý sa nechal exkomunikovať z cirkvi, sa do nej na konci života navracia. V Památníku národného písemníctví sa v jeho pozostalosti nachádza dokument písaný jeho rukou:

„Otcovia cirkve, spáchal som omyl, vystúpil z Cirkve. Prosím, prijmite ma medzi seba. Posväťte zem, kde ma uložíte. Po latinsky nado mnou zaspievajte. Circum dederum me. Ďakujem Vám. Dominik Tatarka.“⁴³

Čokoľvek by však obaja spisovatelia boli k otázke viery a náboženstva explicitne publikovali alebo napísali vo svojich poznámkach, len by to dopĺňalo ich tvorbu, ktorá je zameraná na podporu kvalitného ľudského života, na hodnoty, ktoré ho zachovávajú aj pri všetkej jeho absurdnosti, podmienené otázkami úporného hľadania, svedomia, zodpovednosti, súcitu, slobody a občianskej solidarity atď. Dôraz na tieto život zachovávajúce, a preto substanciálne životné entity spája obidvoch autorov a je blízky aj kresťanskej filozofii života.

Poetika obidvoch autorov, vyplývajúca práve z koncentrácie na podstatné veci, šetrí slovami a často tie najhlbšie city sa vyjadrujú mlčaním. Tatarka priznáva takýto hlboký vzťah s matkou a s milenkou. Camus k tomu poznamenáva: *„Umelci a umelecké dielo. Pravé umelecké dielo je to, ktoré viac šetrí slovami.“⁴⁴*

Zhrnutie

Z diskurzu, ktorý sme uviedli vyplýva, že samotní autori sa nevnímali ako tí. Ktorí patria k existencializmu. Keďže pred kľúčovým slovom – absurditou života – neostávajú stáť ako pred neprekonateľným „múrom“, nie sú to autori sartróvského typu existencializmu. Obaja sa vyjadrujú v rovnakých žánroch – esejach, novelách, úvahách a románoch. Ich životné peripetie sú veľmi podobné.⁴⁵ Dno ľudskej existencie, pred ktorým stojí človek ako pred neprekonateľným absurdnom, znamená u obidvoch autorov hlboké sebauvedomenie a rozhodnutie sa pre prijatie, a tým prekonanie absurdna činom, ktorého je schopný len silný človek, smerujúci svojimi časnými činmi, aj keď sa oni ťažko žijú, k večnosti. Dimenzia časnosti – vlastného času ich presahuje smerom do budúcnosti, k nasledovníkom práve cez čin. Riešenia, ktoré v živote a následne aj v diele títo autori našli, sú etickými vrcholmi. Na rozdiel od sifyfovského úsilia, kde treba začínať stále odznova, oni sa proti absurdite, ktorá ich vrhala na dno existencie, vzopreli k prelomu, výsledku, vrcholu.

Ich dielo je komplementárne cez viaceré žánre, ktoré ich charakterizujú. Je sústredené na základné veci života. Ich neľahké, no predsa len dosahovanie a dosiahnutie, vzbudzuje rešpekt a nádej súčasne.

POZNÁMKY

1. Bunčák, P.: Môj Dominik Tatarka. In: Slovenské pohľady, 4+109, 1993, č. 10, s. 108 – 112.
2. Pozri: Bátorová, M.: Stopy „autobiografie“ vo fikcii. Autenticnosť diela Dominika Tatarku. In: World literature studies 2, Vol. 3 (20) 2011, s. 46 - 60
3. Bronner, E. S.: Albert Camus: Porträt eines Moralisten. Berlin 2002; Gaul, Nathalie: Vom Umgang mit Sinnlosigkeit. Die Absurdität des Helfens am Beispiel Albert Camus' „Die Pest“. Tectum Verlag Marburg, 2010; Todd, O.: Albert Camus – Ein Leben, Hamburg 1999; Lauda, K. H.: Die Entwicklung vom ich – zum gemeinschaftsbezogenen Denken bei Albert Camus. Frankfurt am Main . Berlin . Bruxelles . Bern . New York . Oxford . Wien : Peter Lang, 2011.
4. Stručný filosofický slovník. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1966, s. 30.
5. Svätého Aurélia Augustína: Vyznania. II. vydanie. Prekladová edícia „Svet“. Trnava : Spolok Svätého Vojtecha, 1943, s. 341.
6. K tomu pozri: Hermann, F.-W.: Augustinus und die phänomenologische Frage nach der Zeit. Frankfurt am Main : Klostermann, 1992.
7. Stručný filosofický slovník. Praha : Svoboda 1966, s. 308: Novoplatónizmus chce byť pokračovaním platónizmu, ale je podstatne iný. Ide tu – zvlášť u Plotina – o ucelený a svojím spôsobom monumentálny systém, posledný veľký systém staroveku. Je založený na steologizovanej ontológii a na iracionalistickej gnozeológii a môže byť charakterizovaný ako idealistický (či spiritualistický) monizmus, prekonávajúci dualistické tendencie platónizmu.
8. Rukopis uložený v zatiaľ nespracovanej pozostalosti Dominika Tatarku v Pamätníku národného písennictví. Na rukopise je uvedený dátum publikovania s otáznikom: Smena, 7. 5. 1968, s. 3(?).
9. Tatarka, D.: Proti démonom. Slovenský spisovateľ 1968, s. 194.
10. K francúzskemu existencializmu sa zvykne priradovať vedľa J. P. Sartra aj A. Camus. Tak je to vžitie aj v slovenskej literárnej vede (pozri napr. Bombíková, P.: Tatarkova raná novelistika (1933 – 1945). In: Slovenská literatúra, 44, 1997, č. 3, s. 101. Sartre, Camus sa tu uvádzajú spolu. Ale aj iné, novšie práce k tejto problematike sú v tom podobné. Stále viac interpretov však už diferencuje a dokonca Camusa vyčleňuje celkom z tohto zaradenia. Pozri: Lauda, K. H.: Die Entwicklung vom ich – zum gemeinschaftsbezogenen Denken bei Albert Camus. Frankfurt am Main – Berlin – Bruxelles – Bern – New York – Oxford – Wien – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2011, s. 65. Lauda dokazuje, že Camus vôbec k existencializmu nepatrí. Sám Camus spojitosť s existencializmom poprel. Aj Tatarka, dlhodobo automaticky radený k existencializmu, porovnávaný väčšinou so Sartrom, rovnako ako Camus túto spojitosť popiera. Slovníky literárnej teórie uvádzajú iniciátorov tohto smeru vo filozofických esejach S. Kierkegarda, N. A. Berd'ajeva, G.

- Marcela, alebo priamo v literatúre G. Büchner, F. M. Dostojevskij, R. M. Rilke, F. Kafka. Pozri: Valček P.: Slovník literárnej teórie A – J. Vydavateľstvo SSS, s. 179 – 180.
11. V súvislosti so Sartrom a najmä Camusom sa v predmetnej štúdií okrem K. H. Laudu budeme opierať aj o iné najnovšie práce, o prácu Nathalie Gaul: Vom Umgang mit Sinnlosigkeit. Die Absurdität des Helfens am Beispiel Albert Camus' „Die Pest“. Marburg : Tectum Verlag, 2010; Oei, Bernd: Camus: Sisyphos zwischen dem Absurden und der Revolte. Berlin : Lit- Verlag, 2010.
  12. Camus, A.: Lyrical and Critical Essays. Stuttgart : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1970.
  13. Lauda, K. H., c. d., s. 70. „... *Die ursprüngliche Feindseligkeit der Welt kommt, durch die Jahrtausende hindurch, wieder auf uns zu. Eine Sekunde lang verstehen wir die Welt nicht mehr, denn jahrhundertlang haben wir in ihr nur die Bilder und Gestalten gesehen, die wir zuvor in sie hineingelegt hatten, und nun fehlen uns die Kräfte, von diesem Kunstgriff Gebrauch zu machen. Die Welt entgleitet uns, da sie wieder sie selbst wird (...) diese Dichte und diese Fremdheit der Welt sind das Absurde.*“
  14. Antošová, M.: Dominik Tatarka v kontexte existencializmu. FF UKF v Nitre, 2011.
  15. Tatarka, D.: Proti démonom. Výber statí o literatúre a výtvarníctve. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 217. Otázke vzťahu existencializmu a Tatarkovho diela sa podrobne a v zmysle Tatarkovej výpovede venuje monografia M. Forgáča: Existencializmus a slovenská literatúra, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia č. 140 (AFPh UP 342/423), Prešov 2012.
  16. Sakramentum Mundi: Theologisches Lexikon für die Praxis, zweiter Band: Existenzphilosophie und Kommunismus, hrsg. Von Karl Rahner et al., Freiburg i. Br. 1968, s. 2. Pozri k tomu: Lauda, K. H., c. d., s. 42.
  17. Lauda, K. H., c. d., s. 40 – 41.
  18. Svojeť, 9, 1932/33, č. 5-6, s. 80 – 81; Svojeť, 9, 1932/33, č. 8 – 9, s. 130 – 131; Svojeť, č. 10, s. 150 – 151.
  19. Pozri k tomu: Jančovič, I: Prozaické začiatky Dominika Tatarku. Romboid, roč. 32, 1997, č. 8, s. 3; neskôr ten istý: Tvorivé začiatky Dominika Tatarku. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999; tiež: Bombíková, P.: Tatarkova raná novelistika (1933 – 1945). In: Slovenská literatúra, 44, 1997, č. 3, s. 188 a n.; tiež: Forgáč, M.: Existencializmus a slovenská literatúra. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia č. 140 (AFPh UP 342/423), Prešov 2012.
  20. Prušková, Z.: O zmysle a funkciách interpersonálnych situácií. In: Slovenská literatúra, roč. 40, 1993, č. 2 – 3, s. 108. Takto to vnímajú už i mladí literárni vedci. Pozri: M. Antošová, c. d., s. 38
  21. Liba, P.: Slovo do diaľky. Slovenské pohľady, roč. 107, 1991, č. 4, s. 128.
  22. „*Auch dieses Unbehagen vor der Unmenschlichkeit des Menschen selbst, dieser unberechenbare Sturz vor dem Bilde dessen, was wir sind, dieser 'Ekel', wie ein Autor unserer Tage es nennt, ist das Absurde. Und auch der Fremde, der uns in gewissen Augenblicken in einem Spiegel begegnet (...) ist das Absurde.*“ (Preklad do slovenčiny MB)

- Camus, A.: Der Mythos des Sisyphos, Reinbek bei Hamburg 2007. Nach Lauda, K. H., c. d., s. 70.
23. Camus, A.: Tagebücher 1935 – 1951. Reinbek bei Hamburg, Neuauflage 1997, s. 239. Cit. podľa: Lauda, K. H., c. d., s. 49.
  24. Pozri bližšie: Lauda, K. H., c. d., s. 48.
  25. Bronner, E. S.: Albert Camus: Porträt eines Moralisten, Berlin 2002, s. 39. Zit. nach Lauda, K.H.: c. d., s. 45
  26. Tamže.
  27. Nach Lauda, K. H., c. d., s. 64.
  28. Lauda, K. H., c. d., s. 65.
  29. Mechanizmy moci opisuje Foucault v diele *Dozerat' a trestat'*. Moc, ktorá má kruhovitú architektonickú štruktúru – Benthamov Panopticon – vypestuje v jednotlivcoch časom autocenzúru. Pozri: Foucault, M.: *Dozerat' a trestat'*. Zrod väzenia. Prel. M. Marcelli. Kalligram, 2000, s. 199 – 201.
  30. Serke, J.: Die verbanten Dichter. Hamburg : Albrecht Knaus Verlag, 1982, s. 99 a n.
  31. Ako uvádza Bronner, Camusa ako neznámeho spisovateľa a rukopis jeho románu *Cudzinec* do vyd. Gallimard nasilu „vtlačil“ André Malraux. Pozri: Bronner, E. S.: Albert Camus: Porträt eines Moralisten, Berlin 2002, s. 37. Podľa Lauda, K. H., c. d., s. 54.
  32. Camus, A.: Tagebücher 1935 – 1951, Reinbek bei Hamburg, Neuauflage 1997, s. 158. Podľa Lauda, K. H., c.d., s. 60 – 61 (preklad do slovenčiny M. B.).
  33. Tamže, s. 135. Podľa Lauda, K. H., c. d., s. 60 (Preklad do slovenčiny M. B.)
  34. Rothe, W.: Der Expressionismus. Frankfurt am Main 1977, s. 166 – 181.
  35. Pozri: Lauda, K. H., c. d., s. 67.
  36. Pozri kapitolu: Philosophie, Psychologie, Kultur. In: Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst und Musik zwischen 1890 und 1900. Hrg. von Gotthard Wunberg. Mitarbeit von Johannes J. Braakenburg. Stuttgart : Philip Reklam 1995, s. 133 ff.
  37. „*Man hat den Selbstmord immer nur als soziales Phänomen behandelt. Hier dagegen geht es zunächst einmal darum, nach der Beziehung zwischen individuellem Denken und Selbstmord zu fragen. Eine solche Tat bereitet sich in der Stille des Herzens vor, geradeso wie ein bedeutendes Werk. Der Mensch selbst weiß nichts davon. Eines abends drückt er ab oder geht ins Wasser.*“ Camus, A.: Der Mythos des Sisyphos, in neuer Übersetzung. 9. Aufl., Reinbek bei Hamburg 2007, s. 12. Nach Lauda, M. H., c. d., s. 49 (preklad do slovenčiny M. B.).
  38. Sändig, B.: Albert Camus, rororo Monographie. Überarbeitete Neuauflage. Reinbek 2000, s. 51. Nach Lauda, K. H., c. d. s. 66
  39. „*Bei den 'Drei Absurden' war es noch um das Individuum gegangen. Bevor der erste Zyklus vollendet war, begann Camus jedoch bereits über einen zweiten Zyklus von Werken mit einer Reihe neuer Anliegen nachzudenken. Das Mißverständnis sollte als Übergang dienen. Die rein innere Konfrontation mit dem Absurden würde nun, in 'Die Pest', 'Die*

Gerechten` und `Der Mensch in der Revolte` immer deutlicher einer andersartigen Erfahrung der Solidarität und einer neuen Auffassung von sozialem Verhalten weichen.“ Bronner, E., c. d., s. 61. Tamže, s. 79 (preklad do slovenčiny M. B.).

40. Camus, A.: *Mythos des Sisyphos*, c. d. s. 158. Tamže s. 51 – 52. „*Es gibt kein Schicksal, das durch Verachtung nicht überwunden werden kann. Wenn der Abstieg an manchem Tag von Schmerz, so kann er doch auch von Freude begleitet sein. Dieses Wort ist nicht zu stark. Ich stelle mir Sisyphos vor, wie er zu seinem Stein zurückkehrt und der Schmerz von neuem beginnt. Wenn die Bilder der Erde zu sehr im Gedächtnis haften, wenn das Glück zu dringend mahnt, dann steht im Herzen des Menschen die Trauer auf: das ist der Sieg des Steins, ist der Stein selber. Die gewaltige Not wird schier unerträglich. Das sind unsere Nächte von Gethsemane. Aber erdrückenden Wahrheiten verlieren an Gewicht, sobald sie erkannt werden. So gehorcht Ödipus zunächst unwissentlich dem Schicksal. Sobald er weiß, beginnt seine Tragödie. Gleichzeitig aber erkennt er in seiner Blindheit und Verzweiflung, daß ihn nur noch die kühle Hand eines jungen Mädchens mit der Welt verbindet. Und nun fällt ein maßloses Wort: `Allen Prüfungen zum Trotz – mein vorgerücktes Alter und die Größe meiner Seele sagen mir, das alles gut ist`. (...) Antike Weißheit verbindet sich mit modernem Heroismus.*“ Dominik Tatarka reflektuje tento Camusov vývin takto: „*V Camusovom diele, od Cudzince po Mor, dá sa tento vývoj postihnúť veľmi presne: od izolácie človeka k novému utvrdeniu ľudskej spolupatričnosti. (...) Camusov Cudzinec je v More človek, ktorý vedome uznáva spolupatričnosť obce...*“ Tatarka, D.: *Slovo má Dominik Tatarka*. In: *Kultúra ako obcovanie Bratislava : Nadácia Milana Šimečku*, 1996, s. 212.
41. Diskurz o tejto otázke, aj svoj vlastný názor uvádza Lauda v c. d. s. 34.
42. Zámer Camusa uvádza Lauda, K. H., c. d., s. 39.
43. Literárny archív PNP v Prahe, Fond Dominik Tatarka (nespracovaný), oddíl: Rukopisy vlastní.
44. Lauda, K. H., c. d., s. 22, aj 70.
45. Formálne spoločné znaky: rok narodenia 1913, chudobné detstvo, siroty bez otcov, ktorí zahynuli v prvej svetovej vojne, kresťanský základ, štúdium Augustína, nadanie a štúdiá, štipendium, sklon k učiteľskému povolaniu alebo aj jeho praktické uskutočňovanie, vzťah k slobode, účasť vo francúzskom odboji za druhej svetovej vojny a v SNP proti fašizmu, Tatarka proti okupácii Československa vojskami Varšavského paktu v roku 1968, Nobelova cena (Camus v roku 1957) a Cena E. Rotterdamského (G. Marcel ju udelil Tatarkovi, aby ho dostal z Československa), vážne vnímanie skutočnosti – bez humoru, schopnosť vzoprieť sa absurdnému osudu, riešiť ho a vydržať.

Mária Bátorová

KRITICKÉ MYSLENIE

Vydala Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva, Fakulta humanitných vied, Žilinská univerzita v Žiline, Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina v roku 2022.

Neprešlo jazykovou úpravou.

Rozsah: 142 strán

1. vydanie, online dokument.

ISBN 978-80-89832-27-9

EAN 9788089832279

